

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra bohemistiky

Pavλίna Kutaková
Svatý Ivan a vývoj jeho legendy v českém prostředí
Diplomová práce

Knihovna JU - PF

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Věra Pospíšilová
České Budějovice

Anotace

Prohlašuji, že jsem tuto práci na téma Svatý Ivan a vývoj jeho legendy v českém prostředí vytvořila samostatně a uvádím v ní všechny zdroje, které podstatně přispěly k jejímu vzniku.

Carlina Kutalová

podpis

Ve Štokách dne 12. 6. 2005

Anotace

Svatý Ivan je považován za prvního poustevníka žijícího na území Čech. Byl to chorvatský princ a do naší země utekl před povinnostmi budoucího vladaře. Usadil se v jeskyni u Loděnického potoka, kde jej objevil kníže Bořivoj při lovu lesní zvěře. Po smrti světce nechal Bořivoj jeho jeskyni, která je spojována s množstvím zázraků, posvětit v kostel. Tento světec je spojován s kultem svatého Jana Křtitele, s přijetím křesťanství a se symbolikou kříže.

Legenda o svatém Ivanovi byla v historii české literatury několikrát zpracována. Tato zpracování se liší po stránce formy, rozsahu i obsahu. Autoři vycházeli ze dvou pojetí legendy, v rukopisech latinských nebo v rukopisech církevně-slovanských. Mezi těmito dvěma pojetími nalezneme řadu odlišností i shod.

Nejvýraznějšími verzemi této legendy jsou zpracování Václava Hájka z Libočan, který ji zařadil do své Kroniky české, a Bedřicha Bridela, jenž ji zpracoval dokonce ve dvou verzích – latinské a české. Hájek legendu pojal pouze jako jednu událost v rámci českých dějin a používá prózu. Bridel střídá pasáže psané prózou a veršem a jeho podání je mnohem rozsáhlejší, jedná se o samostatné dílo.

St. Ivan and the development of the legend about him in the Czech world

Annotation

St. Ivan is supposed to be the first hermit living in the territory of Bohemia. He was a prince of Croatia and he escaped to our country not to have to be a future ruler. He settled in a cave near the stream of Loděnice, where the prince Bořivoj met him during a hunt of the forest animals. After the death of St. Ivan the prince Bořivoj let his cave consecrate to be a church. This saint is bind together with the cult of John Baptist, with receiving of the Christianity and with the symbolism of the cross.

The legend about St. Ivan was compiled in the history of the Czech literature for several times. These versions are dissimilar in form, extent and content. Authors had an inspiration in two conceptions of the legend, in the latin manuscripts or in the slavonic manuscripts. Between these two conceptions we can find many differences as well as some unities.

The most expressive versions of the legend are the versions written by Václav Hájek from Libočany, that put it into his Czech chronicle, and by Bedřich Bridel, that made two versions – the latin one and the Czech one. Hájek supposed the legend to be one event of the Czech history and he used prose. Bridel combined parts written by prose and poetry and his version is more extensive. It is a separated composition.

Obsah

Úvod	7
I. Legenda a její vztah k svatému Ivanu	11
1. Přístup k tématu	11
2. Rukopisy	12
3. Dosaň legendy	13
4. Vztah k dalším legendám	15
5. Až do kdy válel se touto tematikou	19
6. Znamenají i jiné příběhy zbrzdě	23
7. Literární východisko budoča	25
II. Život Heinricha Brudela	31
III. Děje Heinricha Brudela	35
1. Překlady	35
2. Přírodní spily	36
3. Brudel jako epik	39
IV. Brudelova zpráva o svatém Ivanu k legendě	40
V. Další zpracování svatoivancké legendy	58
1. Krocaka tak řečeného Dalimila	59
2. Václav Hájek z Libčova – Kronika česká	67
3. Mikuláš Sabus	73
4. Oltř Bartolok Poučanský z Poutčovaerka	74
5. Oltřní ardeř	77
VI. Svatý Ivan – historie a skutečnost	79
Závěr	83
Seznam použité literatury	85

Děkuji vedoucí mé diplomové práce PhDr. Věře Pospíšilové za odborné vedení a trpělivost při projednávání připomínek a návrhů týkajících se řešení daného problému a za obětavost, s níž se celé práci věnovala.

Obsah

Úvod.....	7
I. Legenda a kult svatého Ivana	11
1. Přístup historiků.....	11
2. Rukopisy.....	12
3. Obsah legendy.....	13
4. Vztah k dalším legendám.....	15
5. Autoři zabývající se touto tematikou.....	19
6. Genius loci a estetika zázraků.....	23
II. Literatura vrcholícího baroka	25
III. Život Bedřicha Bridela	33
IV. Dílo Bedřicha Bridela	35
1. Překlady.....	35
2. Původní spisy.....	36
3. Bridel jako epik.....	39
V. Bridelovo zpracování svatoivanské legendy.....	40
VI. Další zpracování svatoivanské legendy.....	58
1. Kronika tak řečeného Dalimila	59
2. Václav Hájek z Libočan – Kronika česká.....	67
3. Mikuláš Salius.....	73
4. Jiří Barthold Pontanus z Praitenberka.....	74
5. Další autoři.....	77
VII. Svatý Ivan – historie a skutečnost.....	79
Závěr.....	83
Seznam použité literatury.....	85
Seznam příloh.....	86

Úvod

Náplní mé diplomové práce bude zkoumat jednotlivé verze a zpracování svatoivanské legendy, které existují v české literatuře, a všítat si shod a rozdíly mezi nimi. Celou práci hodlám opřít o dílo Bedřicha Bridela, jenž legendu zpracoval dokonce ve dvou verzích – české a latinské. S jeho verzemi budu posléze porovnávat provedení této legendy v rukopisech, v kronikách (Václav Hájek z Libočan, Dalimil, Kosmas), a zpracování dalších autorů. První kapitolu věnuji informacím o legendě a kultu svatého Ivana u nás, v Čechách, i za našimi hranicemi, což je velmi důležité pro pochopení přístupu a zdrojů inspirace u jednotlivých autorů.

Metodologickými východisky práce jsou poslední studie, zabývající se touto problematikou ve starší české literatuře, **Eduarda Petrů**¹ a **Jaroslava Kolára**². Při interpretaci děl starší české literatury je potřeba vycházet z toho, že pochopení díla z hlediska původu i autorských záměrů je vázáno na zcela jiný kontext, v němž literární dílo bylo chápáno pouze zčásti nebo zcela jinak než dnes, a proto díla těchto žánrů je nutno posuzovat tak, jak byla z hlediska původu ztvárněna a soudobými vnímateli přijímána. Tím se nám otvírají jiné roviny díla, dílo nabývá plastičtější podoby.

Pokud se hovoří o legendě, je třeba se zmínit o tom, co to vlastně legenda je, jaké jsou její základní rysy a druhy.

„**Legenda** je žánr veršované nebo prozaické středověké náboženské epiky, který vypráví o životě, skutcích, zázracích a mučednictví církevních světců. Původně se takto označovalo veřejné předčítání vybraných partií z kanonizovaných životopisů svatých, jež se konalo v den jejich svátku v kostele při mši nebo v klášteře při společné večeři. Pro svůj epický ráz s poutavými motivy zázraků a sebeobětování pro víru staly se brzy oblíbeným žánrem i v literatuře světské. Začaly být hojně napodobovány i v jazycích národních zpočátku autory literárně vzdělanými (duchovenstvem), později i anonymními tvůrci lidovými. Na rozdíl od epiky rytířské, spjaté se životem a světovým názorem feudálů, stala se jako druhý hlavní žánr

¹ Petrů, Eduard: Vzdálené hlasy. Olomouc 1996

² Kolár, Jaroslav: Návraty bez konce. Brno 1999

středověké epiky polem, do něhož pronikaly prvky lidového vyprávění, jež později měnily původní duchovní látky v lidové pověsti, zbavené jeho náboženské mystiky, tak i teologické didaxe, a nahradily je prostým naivním naturalismem.

Všechny formy i vývojové fáze můžeme názorně sledovat na památkách starší české literatury. Nejstarší legendy, jež pocházejí z našeho prostředí, ale jsou psány v jazyce liturgickém, jsou staroslověnské legendy o svatém Cyrilu a Metoději z 9. století, po nichž pak teprve nastupují latinské a později i české varianty proslulé oficiální sbírky legend od **Jacoba de Voragine**, zvané **Legenda aurea (Zlatá legenda)**. Ve 14. století vznikají již poměrně samostatné legendy české a to na jedné straně uměle vytvořené (veršovaná legenda o svaté Kateřině, vrcholná básnická skladba české gotiky) a na druhé straně legendy, které čerpají z lidového prostředí (legenda o svatém Prokopu).

Jako žánr příznačný pro období nadvlády katolické církve po přechodném ústupu, který nastal na začátku reformace a renesance, vracejí se do českého písemnictví znovu v době pobělohorské a to nejvíce v podobě dramatické buď jako texty jezuitského, školního dramatu, nebo jako lidové hry, v nichž je náboženská tematika tradičních legend zcela sekularizována (Hra o svaté Dorotě). Jako literární žánr, překračující rámec literatury náboženské, je legenda kultivována od romantismu až do současnosti, je pro ni příznačné prolínání tradice legendy duchovní a lidové.¹

Předchozí text bych ještě ráda doplnila o některé následující informace z jiného zdroje.

„Do doby karolinské (franský král Karel Veliký) se rozeznávaly čtyři typy legend: **vitae** (životy), **passiones** (umučení), **translationes** (přenesení mrtvého těla a pochování) a **miracula** (zázraky).

Legendy se dělí na tři skupiny podle vztahu autora k realitě:

1. autor charakterizuje zázračno
2. vyjadřuje objektivní vztah k realitě (životy)
3. individuální rysy autora a absence zázračných prvků.

Legendy o církvích neuznaných biblických postavách nebo světcích se označují jako **apokryfy**.

¹ Vlašín, Štěpán a kol.: Slovník literární teorie. Československý spisovatel, Praha 1984, strana 198-199

Důvody vzniku legend byly rozličné, podpořit nejširší vrstvy ve víře, příloha ke kanonizačnímu procesu, politické zájmy i upřímná zbožnost autora či zadavatele. Úroveň legendistiky byla různá.

Pasionál (vznikl mezi léty 1356-1365) zpracoval neznámý dominikán na výzvu Jana ze Středy jako dar pro Karla IV.

Legendy o českých světcích se dělí do 5 skupin:

1. **staroslověnské cyrilometodějské** (Cyril a Metoděj, *moravsko-panonské legendy*)
2. **legendistika svatoludmilská** (*Proložní legendy o svaté Ludmile*)
3. **legendistika svatováclavská** (dvě staroslověnské legendy o svatém Václavovi, 10. století – *Kristiánova legenda – Život a utrpení svatého Václava a svaté Ludmily*, tato legenda se považuje za vrchol legendistiky)
4. **legendistika svatovojtěšská** (Bruno z Querfurtu)
5. **legendistika prokopská** (světec lidového typu – *Vita minor, Vita maior*)

V Evropě existuje základní edice legendistiky s názvem *Acta sanctorum* (od roku 1643 bollandisté v Bruselu).“¹

Ráda bych rovněž z téhož zdroje vysvětlila pojem hagiografie, protože se toto slovo v mé diplomové práci hojně vyskytuje.

„**Hagiografie** je souborné označení pro veršované i prozaické útvary týkající se života světců a mučedníků. Hlavním hagiografickým žánrem byla legenda. K významným dílům hagiografie patřil soubor legend zvaný *Pasionál*, vzniklý překladem a úpravou díla *Legenda aurea* (zmíněno výše). Hagiografie poutala čtenáře množstvím zázraků a dobrodružných příběhů a plnila ve středověku některé funkce zábavné četby, případně později knížek lidového čtení.“²

Tuto kategorizaci Pavera a Všetického vnímáme jako zjednodušenou, s jejich pojetím hagiografie se rozchází pojetí Kopeckého, Spunara a jiných, didaktickým účelům však vyhovuje.

¹ Pavera, Libor; Všetický, František: Lexikon literárních pojmů. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2002, strana 199-200

² Pavera, Libor; Všetický, František: Lexikon literárních pojmů. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2002, strana 132

I. Legenda a kult svatého Ivana

„Mezi českými ochránci bývá uváděn také svatý Ivan, těšil se úctě zejména v době barokní. Byl to poustevník, původem syn polabsko-slovanského knížete Gostomysla, v poustevně u svatého Jana pod Skalou (na Berounsku) jej prý objevil kníže Bořivoj (2. polovina IX. Století). V kostele ve svatém Janu pod Skalou mají být ostatky svatého Ivana, jejich pravost je však pochybná, a velmi sporná je i jeho historická existence vůbec. Proto také je úcta církevně dovolena jen na tomto jediném místě, (tj. ve svatém Janu pod Skalou, svátek je 25. června). Jako jeden z hlavních důvodů starobylosti úcty se uváděla staroslověnská legenda o svatém Ivanu, známá v několika ruských opisech. Tato legenda měla také být předním argumentem, že tento světec skutečně žil. Ukazuje se však, že legenda je velmi mladého data: přišla do ruského prostředí teprve z nespolehlivé Kroniky české Václava Hájka z Libočan (vydané 1541), a to prostřednictvím Kroniky světa, kterou v 2. polovině XVI. století napsal polský kronikář Martin Bielski. Zajímavý a důležitý by mohl být moderní antropologický výzkum ostatků.“¹

¹ Kadlec, Jaroslav: Bohemia sancta. ZVON, české katolické nakladatelství, Praha 1990, strana 52, text F. V. Mareše

I. Legenda a kult svatého Ivana

1. Přístup historiků

K českému světcovi, laskavému poustevníku Ivanovi, který se údajně usadil v jeskyni pod vysokou skalou při Loděnickém potoku, se moderní historici chovali poměrně tvrdě a odmítavě.

Gelasius Dobner, první český historik, který se soustavněji a s kritickým důvtipem pokusil osvětlit některé stránky ivanské legendy ve své monumentální edici latinského překladu Hájkovy kroniky a v připojených doplňcích a opravách, se v roce 1761 pokoušel smířit Hájkovo vyprávění s historickými doklady. Šlo mu o bližší určení rodu a kmenové příslušnosti Ivana. Legendární jméno Ivanova otce, Gestimulus, dokládá ze souhlasných údajů německých análů. Podle pramenů se jedná o krále Obodritů, jednoho mocného kmene polabských Slovanů, který padl v boji proti Lotharovi nebo Ludvíkovi v roce 844 nebo 845. Jeho jméno není nalezeno v žádném seznamu chorvatských či dalmatských knížat. Jediným vysvětlením by mohlo být, že se jména Chorvat užívalo v těch dobách ve významu Slovan. Dále, kromě severních Obodritů byli rovněž Obodrité jižní, sousedící se Srby a Chorvaty i Dalmaty. Dalmaté se vzbouřili proti Lotharovi, možná že i tito Obodrité pod Gestimulem se pokusili o totéž. Dobner tedy správně pochopil, že hlavní nesnáze při řešení Ivanova problému se soustředí v jeho chorvatské příslušnosti.

Josef Dobrovský v roce 1807 ostře odmítl zabývat se pošetilou legendou o poustevníku Ivanovi, která je podle něj jen nepodařeným napodobením legendy o svatém Jiljíji se změnou místa a osob. Odbyl ji krátkou poznámkou ve svých „*Kritische Versuche (II., Ludmila und Drahomir*“, 1807, strana 4). Nepokládal ani za nutné zmínit Ivanovu návštěvu na Tetíně. Přes znalost původu svatého Ivana a jeho otce na tyto informace nereagoval, naopak namítl, že před 15. stoletím není nikdo, kdo by znal poustevníka Ivana. Přitom je znám zápis kronikáře a opata Neplacha k roku 1030, kde se píše, že Břetislav uvedl mnichy do pustiny svatého Ivana a vykládá o svatém Janu Křtiteli. V tomto gestu tedy můžeme vidět pohrdání Dobrovského k přežilé literární formě starých hagiografů. Po Dobrovském přes objevení nového pramenu v legendě církevně-slovanské zájem o svatého Ivana utuchal, až byl prohlášen od předního českého dějepisce V. Novotného za osobnost smyšlenou, která nežila.

Přesto **František Palacký** vztáhl líčení Panonské legendy o pohanském knížeti Vislanů k chorvatskému kralevici svatému Ivanu, který pobýval v Čechách za doby panování Bořivoje I. Koncem 19. století **Krás** uvažoval o návaznosti klášterů na sídla poustevníků v počátcích našeho křesťanství, tudíž se jedná o potvrzení skutečnosti, že v Čechách za doby prvního křesťanství žili poustevníci východního rázu.

Ovšem cechovní historici zjevně úmyslně nedbali názorů hagiografů. Z Gollových žáků na počátku století věřil jen **J. V. Šimák**, že Ivan byl také osobou historickou. Ten se ve sborníku (1906) pokusil o nové zhodnocení ivanských legend. Srovnal ivanskou problematiku v Hájkově kronice s legendou církevně-slovanskou a latinskou. Došel k názoru, že Hájek použil nějaký třetí pramen, původem sahající až před začátek 13. století, který nám dnes není známý. **Novotný** i **Pekař** zastávají názor, že osoba svatého Ivana neexistovala. **Josef Vašica** od roku 1931 obhajuje svatoivanský kult a dochází k závěru, že Ivan, podle Hájka králevic Korvacký a syn Gestimulův, byl ve skutečnosti synem bodrckého krále Gostomysla a mnichem korvejského kláštera, kde je uváděn pod jménem Unvan. Vašicovo pojetí je však jakousi nadsázkou, o čemž svědčí již název „*Barokní světec Ivan*“. Posléze **Urbánek** v dodatku ke své kritice Kristiánovy legendy přiřadil svatoivanskou legendu k falzům břevnovského opata Bavora ze začátku 14. století.

Je možno říci, že později svatý Ivan zmizel nejen z učebnic dějepisných, ale i z náboženského kultu.

2. Rukopisy

Do 18., respektive 19. století, byly zachovány tři či čtyři latinské rukopisy ivanské legendy. **1) Rukopis u Jezuitů v Klementinu** pod signaturou Y M 1 rok 1778 G. Je datován Dobnerem do doby po husitských válkách a byl vydán v *Monumenta historica Boemiae* strana 60–68. *Prameny českých dějin I.*, (strana 112–120) tento Dobnerův text přetiskly z důvodu ztráty rukopisu a existence pouze opisu.. **2) Druhý rukopis** byl podle zprávy Eliáše Sandricha z roku 1757 v **klášteře u Svatého Jana pod Skalou**. Jeho český překlad vydal W. W. Tomek v *Památkách archeologických IV*, 1860, strana 155–157. I tento rukopis je nyní nezvěstný. Dnes tedy zbývá pouze **3) rukopis svatovítské Kapitulní knihovny** signatury D XIV 2, deponovaný

v Archívu pražského hradu.¹ Všechny tři rukopisy se více či méně shodovaly, jejich varianty a odlišnosti se týkají pouze podružných detailů. Nejběžnější námitkou proti ivanské legendě je její pozdní zapsání – v kapitulním rukopise roku 1469.

Církevně-slovanská zpráva o svatém Ivanu se nám zachovala v pěti rukopisech většinou ze 17. století. A to **1) v chronografu**, odkud ji přetiskl A. CH. Vostokov ve svém popise rukopisů **Rumjancevského muzea** (rok 1842) Josef Jireček v **Časopise Českého Muzea** (1862, 318-322), Josef Kolář pak v **Pramenech dějin českých** (I, 111). **2) Bez souvislosti k ostatnímu obsahu**, v rukopise **Uvarské knihovny** číslo 506, z níž ji uveřejnil M. Murko v Jagičově Archivu (xiv., 1892, strana 159-160). Konečně ještě ve třech rukopisech, **3) Uvarovském** číslo 1844, **4) v Publikované Bibliografii Q XVII. 12 a 5) Kijejského církevně-archeologického muzea** číslo 747, o nichž se jen stručně zmiňuje A. J. Sobolevskij.²

3. Obsah legendy

Obsah legendy podle latinských rukopisů je následující:

Ivan byl Uher z královského rodu, příbuzný svatého Štěpána. Odřekl si radosti světa a pobýval deset let na poušti v Uhrách, kde byl vyhledán svými knížecími bratřími. Na poustevníkovu prosbu, vyslanou k nebi, ho však nepoznali. Snad ze strachu před podobnými setkáními odešel do Čech, kde sestupuje podél Lodnického potoka, našel na nepřístupném místě pod vysokými skalami jeskyni a pramen čisté vody. Hned první noc poznal, že jeskyni obývá množství ďáblů, kteří jej trápili a rušili v modlitbách. Bránil se proti nim metlami ze spleteného proutí, až unaven marným bojem chtěl místo opustit. Při odchodu zjevil se mu na pláni nad jeskyní svatý Jan Křtitel, který mu předal kříž vyhánějící ďábly. Oznamil pak poustevníkovi, že ho navštíví kníže Bořivoj, kterému má tlumočit Boží příkaz, aby po Ivanově smrti vysvětil jeskyni v kostel ke cti Paní Marie a svatého Kříže, jehož patronem bude Jan Křtitel.

Ivan pak s křížem v ruce proti ďáblům udatně bojoval, až potom proti němu povstal jejich kníže, který poustevníka urážel strašnými slovy, jako lev proti němu vypouštěl oheň z tlamy, pak chrlil plameny jako kanec divočák a jako rys, jako by jej chtěl pohltit. Tehdy mu Ivan vrazil do tlamy kříž a pekelný duch prorazil skálu a se

¹ informace uvádí Kořán, Ivo: *Legenda a kult svatého Ivana*, Umění 3, 1987, strana 219

² informace uvádí Vašica, Josef: *České literární baroko*. Atlantis, Praha 1995, strana 79-80

svými druhy vyskočil dírou, jež je tam dodnes patrna. Pak Ivan až do své smrti bez překážky sloužil Bohu.

Když už byl zeslaben dlouhými posty, protože se živil pouze bylinami, seslal mu Bůh laň, která mu poskytovala mléko. Kníže Bořivoj, sídlící na Tetíně s manželkou Ludmilou, se jednoho dne vypravil na lov. Jeho psi, stíhající jelena, našli Ivanovu laň a štváli ji až k Lodnickému potoku, v jehož vodě Bořivoj zvíře střelil šípem. Raněná laň se vrhla k nohám svatého Ivana, ten jí vytáhl šíp a žehnáním ránu zacelil. Kníže při pronásledování laně vstoupil až do Ivanovy jeskyně a otázel se poustevníka, kdo je a odkud pochází. Když mu to Ivan pověděl, pozval jej Bořivoj k sobě na Tetín, ale světec odmítl. Požádal naopak knížete, aby místo jeho přebývání nevyzradil, a předal mu příkaz Křtitelův o zasvěcení poustevny v kostel.

Bořivoj po návratu na Tetín po dlouhém přemlouvání pověděl choti o svém setkání a Ludmila velmi prosila, aby mohla poustevníka také navštívit. Kníže svěřil její průvod jednomu ze služebníků, kteří byli na lovu. Poustevník, vida příchozí, odvrátil svou tvář a až na Ludmilinu důraznou prosbu s ní rozmlouval o věcech božských. Rovněž ji poprosil, aby jej více nenavštěvovala, ale musel sám slíbit, že jí oplátí návštěvu na Tetíně. Když se po čase na Tetín vypravil, šel úmyslně oklikami, aby nevyzradil svou jeskyni. Na Tetíně pak znovu s Bořivojem a Ludmilou rozmlouval o Bohu a spasení duší. Cestou zpátky šel skrze vesnice Hodyni a Svinary. U Hodyně viděl pod hruškou hrboLATý kámen, na nějž k odpočinku usedl – všechny hrboLky se tehdy srovnaly, jako by byly z vosku. Pasáci z Hodyně pásli na blízku koně a vidouce člověka zvláštního vzezření, házeli po něm hroudami a jeden jej ranil kamenem až do krve. Krev pak nebylo možno z kamene smýt – ten zkrvácený kámen dodnes leží v kostele Jana Křtitele v jeskyni. Jeden sedlák z Hodyně zahnal pasáky bičem a tázal se Ivana, kam jde. Světec odpověděl stejně jako předtím Janu Křtiteli, totiž že jde tam, kam ho Bůh povede. Sedlák ho vyzval k odpočinku u sebe v domě, ale světec si jen vyžádal koníka, kterého ještě téhož dne slíbil vrátit. Na vrchu hor blízko jeskyně přikázal Ivan koníku, aby se vrátil a ten přišel domů větší a tlustší – poznali ho jen podle postroje.

Když Ivan pocítil blížící se smrt, zatoužil po svátostech. Svaté Ludmile se zjevil anděl, který jí zvěstoval Ivanovu smrt a přikázal, aby k němu poslala svého kněze Pavla s tělem Kristovým a svatým olejem. Pavel spolu se služebníkem, jenž kdysi doprovázel Ludmilu, našel Ivana umírajícího, občerstvil jej tělem Kristovým a svatým olejem a když poté světec zemřel, pochovali ho. Bořivoj pak vyplnil příkaz

Jana Křtitele a povolal biskupa, který vysvětil Ivanovu jeskyni v kostel. U Ivanova hrobu pak nalézali uzdravení chromí, slepí, posedlí ďáblem, i jeden mrtvý chlapec tu obživil.

(Církevně-slovanská zpráva, na rozdíl od rukopisů latinských, začíná lovem Bořivoje.)

4. Vztah k dalším legendám

Je třeba oddělit jádro legendy od obecných míst a dodatků lidové tradice. Evidentní jsou věcné i slovní shody s **legendou o svatém Jiljí**. Akta tohoto opata, jednoho ze čtrnácti svatých pomocníků, jsou podle přiznání bollandistů (Acta Sanatorium, Sept. I, 286) spojena s mnohými bájemi. Neví se určitě, kdy žil, bylo to nejspíše koncem 7. století nebo počátkem 8. století. V jeho dlouhém životopise se nachází jedna epizoda, která nám připomíná legendu o svatém Ivanovi. Jiljí přijde na Boží pokyn na místo, které je hustě porostlé keři a stromy, poblíž vtoku Rhody do moře. Tam nalezne jeskyni s pramenem čisté vody u vchodu, za což velice děkuje. Zůstane tu po tři roky a živí se bylinami a vodou. Bůh mu v určitých hodinách přivádí laň, aby ho posílila svým mlékem. Tato laň je štvána lovci krále Flavia, ovšem světcova modlitba ji ochrání. Král se ovšem vypraví za ní na hon a při té příležitosti zraní Jiljího šípem. Král s biskupem jej najdou celého zkrvaveného a vyslechnou jeho životní příběh. Král nechá později na tomto místě vystavět klášter a Jiljí se v něm stane opatem.

Legenda o svatém Jiljí se vyznačuje shodami s legendou o svatém Ivanovi, ale též značnými odlišnostmi v jednotlivostech. Podobnost se týká vlastně jen motivu laně živitelky a lovu na ni. Ten mohl být klidně přejet z odkazů o jiných světcích. Například pokud čteme o poustevníku **Kalogerovi** na Sicílii, zjistíme, že když zestárl a zeslábl, poslal mu Bůh laň, která jej krmila. Jakýsi Acharius laň viděl spát u jeskyně a postřelil jí šípem. Zraněné zvíře uteče dovnitř a zemře v blízkosti světce. Acharius, převeden k světci jeho modlitbou se ujme starce a rozhlásí jeho svatost. Nacházíme také jinou obdobu téhož motivu. **Svatý Petr**, poustevník na hoře Athos prožije v samotě 46 let, rovněž za podpory Boha, až na samém konci života ho objeví lovec, jehož krásná laň přivábí až k úkrytu tohoto světce. Lovec je poděšen vzhledem zanedbaného světce, takže se dá na útěk. Petr však volá za ním, aby se nebál, že je taktéž člověkem. Po návratu lovce mu světec vyloží celý svůj život. Existuje ještě jiná

zpráva, kde jedna a táž laň živí dva světce, kteří bydlí daleko do sebe, **svatého Rodana a Colmanna** v Irsku. **Svatý Marek**, biskup v Apulii, okolo roku 328 zastaví laň s kolouchy, aby se posilnil jejím mlékem. Totéž učinil **svatý Pamfil**, biskup v Abruzzách v druhé polovině 7. století, když podstupuje cestu od legátů papeže k zodpovídání. Konečně i irský opat **svatý Keivin** dosáhne modlitbou toho, že z hor přichází do kláštera laň, aby měl čím napojit nemluvně, kterého se ujal, aby jej ochránil před zlou ženou. Pokud hovoříme o českých světcích, mléko laně jako pokrm poustevníka můžeme nalézt i u našeho **svatého Prokopa**.

Bylo by tedy ukvapené vysvětlovat vznik legendy ivanské jako převzetí oblíbených topoi ze života svatého Jiljí. V některých rysech by se to takto dalo chápat, v jiných ale nikoliv. Jedná se tedy spíše o samostatné varianty různorodých prvků. Historické jádro tradice ivanské tedy spočívá jinde. Právě tento legendární motiv laně živitelky svědčí o prastarém původu pozdně dochovaných zpráv o svatém Ivanu. Tento motiv se nevyskytuje u světců žijících před 10. stoletím. Nezbytnou kulisu a doplněk takovýchto idylických výjevů soužití se zvířaty tvoří samozřejmě také útulek samotářů v hlubokých lesích a pustinách. Postupně vize laně jako živitelky mizí, později se objevují pouze různé příhody s jelenem, které jen doplňují hlavní příběh legendy (například v případě **svatého Huberta**).

V určitých obdobích oblíbená topoi „putovala“ z legendy do legendy. Prosbu k Bohu, aby nebyl svými bratřími poznán, se objevuje také v **životě svatého Alexia**.

Zajímavá je vazba na Ivana a **svaté Ludmily**. Ta byla k Ivanovi vypravěna knížetem Bořivojem v doprovodu věrného služebníka. Její příchod k Ivanovi, s podtextem napomínání věrného služebníka, si můžeme vysvětlit jako podporu Ivanova kultu kultem svaté Ludmily. Kněz Pavel, který Ivanovi podal před smrtí tělo Kristovo, je uváděn v ludmilských legendách běžně.

Ivanská legenda byla často srovnávána s **Životem poustevníka Vintíře**: příbuzenství s králem Štěpánem, který k Vintíři třikrát poslal posly, poustevna v Rinchnachu s kaplí a kamenem s otisky jeho údů, objevení světce knížetem Břetislavem, jeho přijímání těla a krve Páně v předtuše blízké smrti a pak přestěhování těla do Břevnova a zázraky nad ním. Ovšem vyskytuje se i řada odlišností, a to hlavně co do slohu, který je v případě Vintíře upovídáný a pozdní, i co do podstaty věci, protože v celé Vintířově legendě nenajdeme jediný jeho vlastní zázrak.

U Ivana je patrně klíčový a dramatický moment jeho vynuceného odchodu z jeskyně a následující setkání se svatým Janem Křtitelem, který mu předává kříž proti d'áblům. paralelu k tomuto výjevu neznáme. Jedná se o zázrak kříže. Mezi stovkou poustevníků, uváděných v Kuldově *Církevním roce*, nenalzáme podobné vyprávění. Dá se proto předpokládat, že přijetí kříže od Jana Křtitele je vlastním a starým jádrem legendy. O tom nás přesvědčuje i srovnání rukopisných legend s textem v **Hájkově Kronice české** k roku 909. O Hájkově pojetí legendy o svatém Ivanu se zmíním v podrobněji v kapitole číslo VII.

Naopak legendární původ svatého Ivana z Uher – navzdory zjevnému anachronismu časového spojení Bořivoje se svatým Štěpánem – přivádí badatele k určitým hypotézám. Celé 11. století dochází k útěkům pronásledovaných uherských velmožů do Čech a Uhry naopak poskytují azyl českým politickým i náboženským vyhnancům. Uhry byly v té době územím prolínání byzantských a římských vlivů. Vzniklo tu několik řeckých klášterů, v západní části země však působila mise pražských druhů svatého Vojtěcha, kteří sem emigrovali po vyvraždění Slavníkovců. Před polovinou 11. století se mluví o tom, že v Čechách dosáhl útulku nejmenovaný bratr krále Štěpána, kterého vzal s sebou Břetislav I. Na své válečné výpravě do Uher a císař Jindřich dosadil za vládce vybojovaného území. Kolem roku 1050 se pak připomíná návrat do Uher členů větve Arpádovců – bratrů Ondřeje, Bely a Levanta, kdysi Štěpánem vypuzených a pobývajících v Čechách a později v Polsku. Vratislav se také roku 1057 v Uhrách oženil s dcerou krále Ondřeje Adleytou a po svém nastoupení vlády v Čechách roku 1061 uvedl vypuzené sázavské mnichy znovu do jejich kláštera. Vazbu Vratislava ke slovanským mnichům dokládá jeho žádost papeži roku 1079 o povolení slovanské liturgie v Čechách. Zvláště výrazně toto manifestoval, když si roku 1091 dal vsadit na hlavu korunu opatem Božetěchem. Po smrti Vratislava se uzavřelo období slovanské liturgie v Čechách definitivním vyhnáním slovanských mnichů ze Sázavy na přelomu let 1096-97.

V této souvislosti je třeba zmínit patrona Bulharska svatého poustevníka **Ivana Rilského**. Narodil se roku 876 jako syn prostých rodičů a žil v době cara Symonea a jeho syna Petra, kdy čerstvě přijaté křesťanství bojovalo v zemi s pohanstvím. Také jeho hledal podle legendy bratr a světec se také modlil o skryté místo. Tehdy mu ukázal hlas z nebe jeskyni v Rilské pustině. Ivan Rilský byl pokoušen d'áblem v podobě svého bratra, ale zlou moc zahnal modlitbou. Jeskyni měl pod vysokou

skalou a na skále žil přes sedm let. Tam byl také napaden ďábelskými útočníky tak krutě, že dodnes jsou na kameni znatelné stopy jeho nohou i krve. Po jeho modlitbě ďáblové uprchli a anděl z nebe ho povzbuzoval. Tehdy k Ivanu přišel svatý Jan evangelista, objal ho jako matka dítě a promluvil k němu. Car Petr si také přál vidět světce, ale podařilo se mu pouze spatřit kouř z jeho ohně. Poté k němu přišel znovu Jan evangelista, aby mu zvěstoval radostnou chvíli smrti. O jeho mrtvém těle nikdo nevěděl. Přicházela k němu nemocná zvířata pro uzdravení. A podle pěšinek těchto zvířat bylo světcovo tělo nalezeno a převezeno do Srdce (Sofie). Podle bulharské tradice tamní katolický arcibiskup nechtěl věřit zázrakům odehraných u mrtvého těla poustevníka a za trest oněměl.

Pokud srovnáme bulharskou legendu s naší, dojdeme k následujícím závěrům. V naší legendě Ivan přebývá v jeskyni. V bulharské se hovoří o přebývání na skále nad ní. Za důležité se pokládáme andělem zdůrazněné Ivanovo následování Jana Křtitele a pak dvojí zjevení Jana evangelisty i jeho pokyn: „vezmi svůj žezl“! (Význam tohoto slova je velice široký – od pasteveckého prutu přel hůl k opoře až po církevní berlu.) Ivan Rilský bývá zobrazován většinou s křížkem v pravé ruce, výjimečně drží v pravici berlu ve tvaru T a křížek v levici. Rilský klášter tedy pravděpodobně choval jako relikvii Ivanovu berlu. Obecně je možno vyvodit, že světcí měli k ochraně proti ďáblům kříže, které byly věnovány k založení klášterů na místě jejich smrti. Uzdravování zvířat v bulharské legendě stejně jako uzdravení laně v legendě naší je nesmírně sympatické, nicméně se jedná pouze o topos.

Za nejdůležitější je pokládána ochrana poustevníka stejnojmenným světcem. Toto nalezneme již v řečtině a odtud dál u Bulharů, Srbů, Chorvatů, Maďarů, Čechů a Rusů. Jeho užívání je na severu ohraničeno Krkonošemi a Tatrami, neobjevíme je tedy u Lužických Srbů ani u Poláků.

V naší ivanské legendě – po pomnutí všech prvků lidové tradice a topoi – zůstává motiv setkání dvou stejnojmenných světců a předání kříže jako jediné specifikum. Prosté líčení zázraku nás přesvědčuje o velikém stáří legendy. Z tohoto tedy jednoznačně vyplývá, že jádro legendy bylo zapsáno v době, kdy byla samozřejmá shoda jména poustevníka s Křtitelovým – tedy v době staroslověnštiny. Ke stejnému závěru vedou i kalendářové údaje svátku obou světců. Původně byl Ivan ctěn na den svatého Jana Křtitele 24. 6. Čarovná svatojánská noc pronikla do literatury v mnoha obměnách a u nás se toto objevuje již v 19. století (Čelakovský, Němcová). Potom došlo k přesunu Ivanova svátku na následující den 25. 6. Dne 26. 6. se v kalendáři

objevuje svátek dvou římských mučedníků Jana a Pavla. Máme tak v českém kalendáři 24. – 26. 6. propojeny tři svaté Jany, úcta k oběma krajním znamená jen christianizaci pohanských slavností, prostřední – Ivan – pak christianizaci přímo zosobňuje. Z této souvislosti také vyplývá logicky jádro legendy. Ivan byl po příchodu do jeskyně přepaden démony, kvůli kterým chtěl jeskyni opustit. Speleologové tu našli osídlení od pravěku, čili tito démoni mohli mít základ zcela reálný. Kříž, který Ivan obdržel od Jana Křtitele, aby se zahnal démony, je zřetelným symbolem nejen vyhnání d'áblů (=pohanů), ale rovněž christianizace kraje.

5. Autoři zabývající se touto tematikou

Kult svatého Jana Křtitele, obecně spjatý s benediktiny, byl u nás v raném středověku tak silný, že jej lze snad chápat i jako politikum. Podle legendy se Přemyslovci obraceli k světci už při samém **začátku 11. století**. Tento motiv použil **Dalimil** v kapitole 34, ve které vypráví, jak Vršovci přivázali knížete Jaromíra na Velízské hoře k lípě. Začali po něm střílet šípy, které se těla knížete díky působení svatého Jana Křtitele ani nedotkly. Rovněž svatý Jan Křtitel pomohl českému knížeti v bezprostřední blízkosti Ivanovy jeskyně u Loděnic.

Kosmas popisuje k roku 1003 násilí Vršovců nad Jaromírem jinak. Nahý kníže je rozpjat mezi čtyřmi koly, vbitými do země, a opilí Vršovci přes něj skáčou na koních. O zázraku zde nepadne ani slovo.

Patronát svatého Jana Křtitele patří až **do konce 12. století** k nejčastějším, v tom zejména u benediktinských klášterů (Ostrov s proboštstvími, Sázava, benediktinky v Teplicích) a patrně i na přemyslovských hradech (Vyšehrad, Oldříš). Zde je na místě připomenout hraniční funkci prvních českých světců. Evidentně střežili původní malé Pražsko. Svatý Václav na severozápadě Budčív, zabit byl už za hranicemi vlastního území. Také svatá Ludmila se rodem (Pšov – Mělník) i smrtí (Tetín) ocitá těsně za hranicemi Pražska. Na východě Prokop (rodná Chotouň, Sázava) od jihu chrání území klášter Ostrovský a na jihozápadě mezi jízdním pasem u Loděnic a vodní cestou po Berounce Ivan.

Šlechtičtí fundátoři 12. století vysazují kláštery už v okrajových částech Čech. Na východě je v roce 1159 založen šlechticem Vrbatou klášter v Podlažicích s memoriální kaplí svatého Jana Křtitele, na západě vznikl premonstrátský klášter

v Teplé, založený šlechticem Hroznatou v roce 1193, nachází se zde také kostelík svatého Jana Křtitele s léčivým pramenem.

Tento kult měl výraznou šanci rozkvětu na **přelomu 16. a 17. století**, v době, kdy se až zoufale hledal národní světec, přijatelný jak katolíkům, tak podobožím. V baroku byl odsunut na sám okraj snažení bojující církve. Prvním křísitelem byl Hájkův vrstevník, kanovník pražské kapituly a poeta **Šimon Fagellus – Bouček**¹.

Jako politikum začala působit oslava domácích světců za **Rudolfa II.** Tehdy začíná útok na české nekatolictví. V té době jsou nalezeny ve Svatém Janu pod Skalou ostatky svatého Ivana. Od té doby je pouť k Ivanově jeskyni jednou z nejvýraznějších manifestací předbělohorských katolických Čech.

Českým, německým a latinským překladem ivanské legendy provází tehdy poutníky probošt svatovítské kapituly **Jiří Bartold Pontan z Braitenberka**. Pontanus propaguje Ivanův kult soustavně. Ve sborníku jeho kázání *Spirituale Regni Bohaemiae jubileum...* věnovaných českým patronům, následuje za českými světci svatý Jan Nepomucký a pak jako poslední Ivan. Kázání jsou ozdobena rytinkami – na ivanském je zobrazeno setkání poustevníka se svatým Janem Křtitelem. V díle *Hymnorum Sacrorum libri tres* jsou čeští světci oslaveni dřevoryty. Svatý Ivan zde následuje za svatou Ludmilou, svatým Cyrilem a Metodějem. Je zobrazen s laňkou, s Bořivojem a Ludmilou, na vypůjčeném koníku, na pozadí skály s prchajícími démony a při setkání se svatým Janem Křtitelem.

České ideové podněty tehdy začíná přijímat celý katolický svět. Ivanskou legendu podle Hájka přeložil do latiny pražský jezuita **Mikuláš Salius** (1543 – 1596) a v jeho verzi přešla do oficiálního tisku **Laurentia Suria, De probatis Sanctorum vitis (Coloniae Agrippinae** 1618, strana 326). Výtvarné zpodobení Ivana šířila knížečka grafik *Sylvae sacrae Monumenta... Anachoretarum „Mortui vivimus“* vydaná v Mnichově v roce 1594. Z našich poustevníků je tu vedle Ivana slovenský Svorad a kníže Svatopluk. Působivost obrazu i rytiny spočívá v kontrastu světece s pitvornou pošklebností pokoušejících ďáblíků.

Ivanský kult a romantika místa přitahovaly také příslušníky Rudolfova dvora. Z nich především španělského vyslance **Dona Guilléna á San Clemente**², který jej rovněž chápal jako prostředek rekatolizace Čech. Mohlo to být způsobeno shodou

¹ informaci uvádí Kořán, Ivo: Legenda a kult svatého Ivana, Umění 3, 1987, strana 229

² informaci uvádí Kořán, Ivo: Legenda a kult svatého Ivana, Umění 3, 1987, strana 230

transkripce světcova jména (IVAN bylo možno číst i jako JUAN). Tento muž se účastnil pouti ke světcovu hrobu, který nechal obklopit skvostnými mřížemi. Také maršálek **Rosswurm** se připojil báječným darem – dar roku 1602 vybudovat sousoší z červeného mramoru, zpodobující Ivana, přijímajícího kříž od Jana Křtitele. Je to naše jediná volná renesanční plastika a ukazuje také neschopnost domácího kameníka převést titulní obrázek Pontanovy legendy, respektive reliéfní náhrobkovou postavu, do prostoru.

Tou dobou jsou již pouti ke svatému Ivanu organizovány jezuiti a přitahován je i prostý lid. Dokladem nejvyšší přízně pak byla návštěva kláštera císařem Matyášem spolu s chotí Annou roku 1612. Císař tam daroval relikviář ve formě paže, jeho choť, když se vracela ze Svaté Hory, obdařila šatičkami sochu Madony s Ježíškem, jejímuž oltáři věnovala dva relikviáře, a na hrob svatého Ivana nechala zhotovit překrásný příkrov. Roku 1616 ozdobili císařští manželé světcův hrob ještě alabastrovým sousoším Ukřižovaného mezi Pannou Marií a svatým Janem.

Tato legenda byla znovu použita v protireformačním zápalu po bitvě na Bílé Hoře jako doklad starobylosti přijímání pod jednou. Tehdy Ivan pevně zakotvil mezi patrony království, jak ukazuje reliéf na dveřích Svatovítské katedrály (jedná se o vyřezávané dveře v severním průčelí příčné lodi z roku 1639). Za třicetileté války je legenda hodně často opakována českými upravovateli. Promotorem kultu se stal reprezentant českého katolictví doby Balbínovy **Matouš Sobek z Bilenberka**¹, (1618-1675) který byl opatem benediktivů svatého Mikuláše na Starém Městě Pražském, roku 1652 stává opatem ve Svatém Janu pod Skalou, roku 1659 je jmenován prvním biskupem královéhradeckým a roku 1668 pražským arcibiskupem. Začal se stavbou konventu ve Svatém Janu a rozšiřuje zadní část jeskyně v monumentální kapli a zakládá nový klášterní kostel. Roku 1656 dává jezuitovi **Bedřichu Bridelovi** podnět k sepsání rozsáhlé veršované skladby o svatém Ivanu - snad vůbec největší básně, jež kdy byla některému českému světci věnována. Sobek snad dokonce doufal, že se Ivanův kult a světcův klášter stanou ideovým centrem pokojné rekatolizace Čech. O jeho vlastenectví svědčily tyto dva počiny: založení Dědictví svatováclavského a pokus o dostavbu Svatovítské katedrály.

Ovšem vývoj náboženství v zemi šel jinými cestami, a tudíž úmysl vytvořit z Ivana světce českého baroka naprosto selhal. V době obnovy kláštera dávají

¹ informaci uvádí Kořán, Ivo: Legenda a kult svatého Ivana, Umění 3, 1987, strana 231

legendisté základ účtě Jana Nepomuckého a jak narůstá jeho ctění, tak klesá význam kultu ivanského. Dokonce i klášterní kostel vydržel jen třicet let. Krátce nato vznikly, nejspíš z podnětu opata **Koterovského**¹, dva paralelní mírně odlišné průvodcovské popisy: *Královská poušť od krále Chorvatského Svatého Ivana ... založená, aneb Historie ... kostelu a klášteru svatého Jana pod skalou a svatého Jana na ostrově* z roku 1717 s kresleným pohledem na klášter a okolí a *Regia solitudo ... divi Ivani*. Obdobný popis ivanských památek s bohatším výrazivem podal pak **Eugenius Prudík** v *Říditeli putujících ctitelův k hrobu a jeskyni svatého Ivana*. V jeskyni na Ivana upomíná hlavně díra po d'áblu, který tudy vyletěl ven, vysoká okolo čtyř sáhů, široká okolo dvou loket jako okrouhlý komín, dále studánka, která nikdy nezamrzá, kámen se stopami poustevníkových šlépějí a kolen. Rovněž díra jeden loket hluboká a půl lokte široká v místě, kam Ivan, který byl bit pohanskými pastevci, přitiskl hlavu a skála v tom místě povolila tlaku, kámen přinesený sem od Hodyně, na němž Ivan seděl a zkropil jej krví, a jeho kamenné lůžko.

Zřícení klenby kostela jako by symbolizovala i faktický úpadek světcova kultu. Jeho postupné upadání vidíme i na zobrazeních světce. Ještě kolem roku 1654 mu Karel Škréta dává čestné místo mezi českými patrony. Jako plnoprávný jejich člen Ivan vystupuje až do začátku 18. století. Mezi české patrony na Karlově mostě se však už Ivan dostane v podání F, M, Broková snad jen ze zdvořilosti a pro úplnosti. V pozdějších letech bývá mezi zemskými patrony opomíjen, v nejlepším případě vysunut na jejich okraj.

Závěrem barokního a současně počátkem novodobého zkoumání Ivanovy historie je spis skalského podpřevora a pak opata **Eugenia Prudíka**² *Florilegium Ivaneum* z roku 1755, který byl určený k tisku, ale nikdy nevydaný. Jedná se o prakticky úplnou bibliografie kultu od klementinského rukopisu legendy po Prudíkovu současnost..

Jakýmsi pokusem o revizi všech otázek spjatých s poustevníkem Ivanem vyšel od **P. Athanasia** a **S. Josepho**, rodným jménem **Eliáše Sandricha**³, v podobě dopisu z 3. prosince 1757 podpřevoru kláštera svatého Jana pod Skalou, Eugeniu Prudíkovi.

¹ informaci uvádí Kořán, Ivo: *Legenda a kult svatého Ivana*, Umění 3, 1987, strana 232

² informaci uvádí Kořán, Ivo: *Legenda a kult svatého Ivana*, Umění 3, 1987, strana 232

³ informaci uvádí Kořán, Ivo: *Legenda a kult svatého Ivana*, Umění 3, 1987, strana 233; Vašica, Josef: *České literární baroko*. Atlantis, Praha 2005, strana 71

Projevuje se zde podrobná znalost všeho, co již bylo o svatém Ivanu napsáno či tištěno. Tento dopis je uchován v univerzitní knihovně pražské.

V této době se už legendy ujímá kritický dějepyt. Protokol o zrušení kláštera za Josefa II. svědčí o tom, že komunita nebyla příliš bohatá a její poslední historik **Celestin Hostlovský**¹ líčí v *Memoriam subrupensis* roku 1790 jen stručné shrnutí svých předchůdců. Sledování kultu svatého Ivana v **17. - 18. století** jednoznačně usvědčuje z nepravdy teze o „barokním světcí Ivanovi“. Naději na skutečnou realizaci měl kult pouze v mezidobí od Pontana po Sobka, což bylo období hledání nového národního světce. Ivan byl zjevně odsunut na okraj církevního zájmu s počátkem ctění Jana Nepomuckého a od té doby byl zde ponechán pouze v tradiční úctě lidových poutníků.

6. Genius loci a estetika zázraků

V Čechách nenalezneme druhé místo, kde by se nad jeskyní s křišťálovou vodou tyčila takto vysoká skála. Bylo to místo vyhledávané již od pravěku, ať už představiteli pohanského kultu nebo později křesťanskými poustevníky. Zázraky tradované v Čechách jsou trojí: uzdravení, divy k zasvěcení kostela a souboje s pekelnými mocnostmi. První bývají stereotypně nudné, v svatoivanské legendě jsou chatrné a zdá se, že byly připojeny dodatečně. K druhým řadíme předání kříže svatým Janem Křtitelem. Existují dvě silná místa legendy: jednak ochrana poustevníka stejnojmenným světce (tato část vyprávění patrně vznikla v době, již byla synonymita obou jmen jasná, tedy do konce 11. století) a na druhém místě dar kříže a s ním spojené trojí patrocinium kostela: Svatého Kříže, Panny Marie a Jana Křtitele. Nedojde snad tedy k pochybení, budou-li se ve svatém Janu pod Skalou předpokládat alespoň dvě svatyně – jedna Mariánská a Křtitelova, druhá Svatého Kříže. (Týž kult je u nás manifestován i na Sázavě – sázavský bazilika je zasvěcena Panně Marii a Janu Křtiteli, roku 1070 se nadto připomíná posvěcení kostela Svatého kříže.)

Nejzajímavější je vlastní boj poustevníků s ďábly, přinášející lidové fantazii možnosti rozšiřování podle libosti. Zde je nutné rozlišit pohanské běsy od čertů křesťanství. Pohanští ďáblové dokonce dokázali vyhnat z jeskyně. Obdobě se s nimi musel střetnout **Prokop**. Křesťanští čerti jsou nejméně dvojí. První pokoušejí světce a

¹ informaci uvádí Kořán, Ivo: *Legenda a kult svatého Ivana*, Umění 3, 1987, strana 233

ten proti nim bojuje postem, bděním, umrtvováním těla. Druzí způsobují objektivní nesnáze, žijí se světci v symbióze, drobně a pošklebně jim škodí, aby byli v zápětí s posměchem potrestáni. U Ivan je nenalezneme, ovšem u Prokopa již ano. A právě z důvodu absence motivu drobného pokušitele u ivanské legendy můžeme předpokládat její větší stáří.

Zamyslíme—li se tedy nad stářím Ivanské legendy a kultu, ukazuje k němu samo jeho jméno, datum svátku s vazbou ke dvěma dalším Janům, paralela s Ivanem Rílským, posloupnost poustevny a kláštera, umístění na hranicích Pražska, blízkost Tetína a posléze jádro legendy, jež nemohlo vzniknout v 15. století, ale ani – jak vyplývá ze srovnání s fundacemi Vrbaty a Hroznaty – ve 12. století. Za nepochybný se pokládá předhusitský vznik legendy a její jádro se zázračným předáním kříže by bylo možné klást už do **11. století**.

Ovšem objevuje se i jiný názor. Jeho zastáncem je Jana Nechutová, která ve své knize *Latinská literatura českého středověku* tvrdí o legendě o svatém Ivanovi a životě svatého Vintíře následující:

„Oba tyto texty, vydané Emlerem v I. Svazku Fontes rerum Bohemicarum, pocházejí snad ze 14. století.

Pro Život svatého Ivana (Historia beati Ivani) je možno předpokládat velmi pozdní sepsání, snad až v době husitské nebo i pohusitské. Rukopisně dochovaný nadpis legendy totiž obsahuje údaj, že sv. Ivan a sv. Ludmila přijímali eucharistii pod jednou způsobou, což by v dřívější době nebylo nutno nijak zdůrazňovat, ba ani zmiňovat. Text ivanské legendy prozrazuje závislost na druhém z těchto hagiografických výtvorů, jímž je Život poustevníka Vintíře (Vita Guntheri eremite). Ten byl ve své první části sepsán podle vzoru jedné z legend o sv. Gothardovi, druhá část, pojednávající o Vintířově životě a smrti v Čechách (1045), je dílem českého autora“¹

¹ Nechutová, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Vyšehrad, Praha 2000, strana 126

II. Literatura vrcholícího baroka

(od poloviny 17. století do 20. let 18. století)

Mým záměrem je opřít tuto diplomovou práci o dílo Bedřicha Bridela a jeho zpracování svatoivanské tematiky. Proto se nyní budu věnovat době, ve které tento významný český autor žil a tvořil. Jedná se o dobu vlády **Leopolda I.** (1658-1705). Vestfálský mír umožnil budování absolutistického státu, v němž se panovník opírá o sobě věrnou šlechtu. Česká šlechta zůstává loajální k panovnickému dvoru, také proto, že představitelé opozice žili v exilu a jejich statky získali věrní poddaní Habsburků. Odpor proti vládě Habsburků se projevil jako selské povstání v roce 1680, které bylo ovšem velice snadno potlačeno. Vedlo však k vydání císařského patentu, jenž stanovil maximální výši roboty, sociální postavení sedláků však nijak obzvlášť neupravil. Leopold I. ale dosáhl úspěchu v boji proti Turkům a podpořil manufakturní výrobu a tržně orientovanou politiku státu. Připravil tak půdu pro osvícenský absolutismus v době vlády Marie Terezie a Josefa II.

Představitelé národní vzdělanosti těžce živořili v emigraci, ale doma nebylo o moc lépe, spíš naopak. Emigranti mohli alespoň otevřeně hovořit, zatímco lidé, kteří zůstali v Čechách, byli v habsburské monarchii utlačováni ze všech stran. Největší ovlivňování nejširších vrstev se odehrávalo na ideologické rovině, kde byli nejlepšími pomocníky jezuité. Rekatolizačním snahám nejlépe vyhovovalo z literárních druhů kazatelství, legendistika, duchovní poezie a drama, protože mohly působit bezprostředně na lidové vrstvy (převážně kazatelství a drama). Ty byli česky cítícími společenskými vrstvami a nepatřily k významným silám ve státě. V legendistice se zpracovávaly náměty z české historie a o českých světcích, v dramatu se využívalo účinné působení na cit a smysly diváků a uchvacující efekty. Literatura této doby tedy počítala hlavně s tímto okruhem publika, tedy s lidem a měšťany. Lidové vrstvy si ale vytvářely již také svou vlastní tvorbu, která se lišila od tvorby oficiální. V řadě rysů se s ní však shodovala. Obě oblasti tvorby se formovaly pod vlivem barokního pojetí umění. Baroko v literatuře reprezentuje umělecké vidění světa a člověka v něm jako dynamický a rozporuplný proces cesty od hmotného k duchovnímu, tedy k Bohu. Toto se mohlo nejlépe uplatnit v poezii a dramatu. V tomto období se objevují žánry, které korespondují s barokní expresivitou, ovšem v naukové literatuře přetrvává i humanistická tradice obhajoby klasického vzdělání. I zde nalezneme

historiografii, která vedle své funkce naukové plní i funkci politické publicistiky, funkci národně obrannou.

Poezie

Pokud vezmeme v úvahu dělení baroka na **evangelické a katolické**¹, je nutno zmínit, že tito autoři by byli označeni za příslušníky **baroka katolického**. Pokud chceme jeho vývoj vyznačit orientačními body, vystačíme téměř s názvy a daty vydání nejvýznamnějších **kancionálů**. Roku 1601 vyšel v Olomouci **Kancionál** sestaveným **Janem Rozenplutem**, který obsahuje písně přejaté a upravené i nové. Objevuje se zde již náznak barokního stylu. V roce 1622 vychází v Olomouci **Písně katolické Jiřího Hlohovského**, dílo navazuje na Rozenplutův kancionál. Výrazně se hlásí k básnickému baroku. Později vycházejí katolické kancionály v Čechách., roku 1631 **Kancionál**, který bez uvedení jména pořadatele vytiskl pražský tiskař **Pavel Sessius**. Roku 1642 vyšel **Český dekadord**, což byl přetisk Sessiova kancionálu. V roce 1647 začal vydávat své soubory duchovních písní **Adam Michna z Otradovic**. Jeho soubory nastupuje do české katolické poezie jakoby naráz baroko v plném rozkvětu. V roce 1658 vydal jezuita **Fridrich Bridel** soubor vánočních písní **Jesličky**. Roku 1665 vyšel **Zdoroslaviček Felixe Kadlinského**. Na Kadlinského navazuje soubory mariánských duchovních písní kanovník a později probošt svatovítské kapituly **Jan Ignác Dlouhoveský – Požehnané pole**, 1670, **Hrdlička staroboleslavská boží matička**, 1673, a jiné. Počínaje osmdesátými léty začíná být v české kancionálové produkci patrná tendence k vytváření monumentálních souborů. Zatímco Michna, Bridel, Kadlinský a Dlouhoveský vydávali své soubory původních písní a překladů ve sbírkách, kde se zračí jejich tvůrčí osobnost, nové kancionály jsou jednolitá, kolektivní díla záměrně stírající individuální rysy anonymních autorů jednotlivých textů. Roku 1683 vyšel **Kancionál český** uspořádaný **Václavem Matějem Šteyerem**, ten ovlivnil všechny barokní kancionály, které vyšly po něm. Jsou to především **Slaviček rájský** (1719) **Jana Josefa Božana** a **Citara Nového zákona** (1727) **Antonína Koniáše**. Výjimkou je pouze monumentálně pojatá, ale svou neutříděností a nepřehledností bizarní **Kaple královská zpěvní a muzikální** (1694) varhaníka a dirigenta **Václava Holana Rovenského**.

¹Informaci uvádí Holý, Jiří; Janáčková, Jaroslava; Lehár, Jan; Stich, Alexandr: Česká literatura od počátků k dnešku. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004

V barokní poezii druhé generace vedle sebe existuje jak poezie světská tak duchovní. Představitelem **světské poezie** je **Václav Jan Rosa** a jeho dílo *Discursus Lipirona, tj. smutného kavalíra, de amore aneb o lásce per potentias et passiones animae suae vedený* (1651), jedná se o sentimentální alegorické vylíčení nenaplněného milostného vztahu. Je napsáno v duchu soudobé alomodové poezie, tedy poezie, která souvisí se společenskou módou pronikající v 17. století do zaalpských z Itálie a Francie. V konverzaci a v literárních projevech se vyznačovala hojným užíváním cizích slov a galantních obrátů, v případě Rosy většinou latinských a italských.

V oblasti **duchovní poezie**, která je mnohem umělecky vyhraněnější, se objevily výrazné básnické osobnosti českého literárního katolického baroka. Patří k nim laik Adam Václav Michna z Otradovic, Fridrich Bridel, a Felix Kadlinský. Díla těchto autorů spojují hlavně evropské tendence barokní literatury s domácí kulturní tradicí a s potřebami českého národa. Zároveň obsahují zárodky některých moderních žánrů, především lyriky milostné a přírodní.

Adam Václav Michna z Otradovic (1600-1676) je autorem jedné z nejnámějších českých ukolébavek, která je považována za zlidovělou, *Chťic, aby spal*. Tento muž působil jako varhaník, učitel hudby a zpěvu, básník a hudební skladatel a člen literárního bratrstva. Jeho dílo se soustřeďuje do tří souborů: *Česká mariánská muzika* (1647), *Svatoroční muzika* (1661) a *Loutna česká* (1653). První dva soubory připomínají kancionály. Tématem je duchovní láska v několika podobách (něha k dětskému Ježíškovi, v podobě lásky Panny Marie ke Kristu, touha lidské duše po Bohu a podobně) Třetí soubor vybočuje z této řady a předjímá moderní lyrické soubory milostné poezie. Jedná se o třináct písní vystavěných jako celek na dvojím motivu mystického sňatku. Jednak Panny Marie s Bohem Otcem, jednak lidské duše s Kristem.

Svou podstatou je Michna lyrik. Byl zasažen vlivem Terezy z Ávily, španělské mystičky 16. století, jejíž spisy poznal prostřednictvím jezuitů. Jeho dílo je plné pohody, klidu, optimismu. Vyhýbá se přílišnému patosu. To je nejvíce vidět u jeho přírodní lyriky. Raduje se ze světa. Z díla je cítit jeho kladný vztah k přírodě, typický pro prostého člověka. I forma této lyriky je prostá zhuštěná a připomíná lidovou poezii. Hledá inspiraci na českém venkově. Jeho vesnický člověk nemá strach ze smrti, z neznáma. Projevuje také vztah k osobám nadpozemským, k boží rodině. Ruší hranice mezi pozemským světem a nadpřirozenem. Kombinuje některé prvky světské

a duchovní poezie (zařazuje prvky alomodové poezie), projevuje se to například tak, že milostný cit je přisouzen osobám z Křesťanského Olympu. Setkáváme se u něj také s prvky antickými, které se prolínají s prvky křesťanskými. Dává vnímateli možnost pochopit dílo individuálně. Opustil dávné konvence typické pro středověkou epiku a jeho dílo je velice subjektivní (jak on sám vidí přírodu). Michna byl velmi muzikálně nadaný, je to patrné z toho, že jeho skladby byly určeny pro zpěv a z toho, že kladl důraz na zvukovou kvalitu slov s ohledem na jejich významovou platnost. Jeho skladby jsou tudíž srozumitelné a zároveň náročné. Objevují se na repertoáru koncertů klasické hudby ještě dodnes.

Protikladem Michny, básníka krajiny, pohody a optimismu, je **Bedřich Bridel**, v jehož díle nalezneme spíše šero lesních samot a pustin. Není to však jen přírodní lyrik, ale krajina mu slouží jako útulek před marností a pozemským životem. Jeho stěžejní dílo se nazývá *Co Bůh? Člověk?*. Bridelova tvorba, především filosofickoreflexivní, podává svědectví o tom, že i v exkluzivních dílech počítali naši barokní básníci se zprostředkování širšímu publiku, které dobře znali (Obzvláště Bridel jako misionář). Ukazuje to volba přirovnání, epitet, metafor a také snaha o co největší názornost. Dovedl se neotřele a adekvátním způsobem vyjadřovat ve všech žánrech, které pěstoval a jeho slovník je přebohatý. O tomto významném autorovi katolického baroka bude podrobně pojednáno v následujících třech kapitolách (IV., V., VI.)

Zřetel k českému prostému publiku nalezneme také v díle jiného jezuitského profesora humanitních věd, básníka, prozaika a překladatele **Felixe Kadlinského** (1613-1675). Je to nejlépe vidět na jeho přebásnění písňového souboru německého jezuita Friedricha von Spee, který vyšel česky jako *Zdoroslavíček* (1665-1726). Název zněl doslovně takto: *Zdoroslavíček v kratochvilném hájičku postavený, do kteréhožto hájičku pobožná duše často choditi a hlasu toho libezného slavíčka poslechnouti a z něho potěšení duchovního nabýti moci bude*. Jedná se o volnou a velmi úspěšnou parafrázi. Tento německý soubor byl přizpůsoben českému prostředí. Pokud Kadlinský zmiňuje přírodu, mívá jí zahrádku, která zdobí české chalupy a květiny, které na nich najdeme. Rovněž znal dobře poetiku lidové poezie, proto někdy máme pocit, jako bychom slyšeli lidovou píseň. Jedná se o kancionál, který se skládá z 52 skladeb. Není to však kancionál v běžném smyslu slova. Jeho písně nejsou určeny pro jednotlivá období církevního roku anebo k jeho svátkům a památkám. Nejsou ani určené pro sbor. Jsou to skladby individuální, vyjadřující city duše

člověka osamocené, či přímo samotu vyhledávajícího a stranícího se společnosti, aby mohl být sám s Bohem. Byla tam tedy potlačena duchovní složka a zvýrazněna složka subjektivní.

Kadlinský žil vesměs na venkově a měl podobně jako venkované blízko k přírodě, ale na rozdíl od Michny a Bridela je jeho vztah k přírodě jiný. Michna se z české přírody raduje způsobem typickým pro venkovského člověka, Bridel vidí v přírodě jen pozemskou marnost, nanejvýš z ní čerpá, Kadlinský projevuje přímo nadšení krásou přírody, je jí uchvácen, hledá v ní inspiraci pro své metafory a přírodní jevy personifikuje a vytváří originální básnické obrazy, které ukazují již k novodobé přírodní lyrice. Pomohl budovat nejen základy impresionistické přírodní lyriky Sovova typu, ale i lyriky milostné v básních mystickoerotických. Přírodní jevy a dění spojuje s lidským životem.

Próza

Po roce 1650 se rozmohlo **kazatelství**, které se řídí propracovanou teorií. Kazatelství 17. a 18. století má jak stránku teologicko-homiletickou tak stránku literární, uměleckou. Objevují se významné kazatelské osobnosti, například **Bohumír Hynek Bilovský** a jeho soubor *Cantator cygnus, tj. Hlas duchovní labuť* (1720) a několik dalších postil. A hlavně **Václav Matěj Šteyer** a jeho *Postila Katolická*, která byla tak oblíbená, že vyšla dokonce šestkrát. Známé jsou také **modlitební knížky**. Nejoblíbenější sbírkou modliteb byl *Zlatý nebeklíč* (1701), překlad modlicí knížky německého kapucína Martina z Kochemu jenž působil jako kazatel v Rakousku a v Čechách koncem 17. století.

Baroko je dobou druhého rozkvětu **legendistiky** (**hagiografie**). Tradici středověkých legend ve své poezii oživil **Šimon Lomnický z Budče**. Pobělohorská legendistika je také zčásti veršovaná. Sem patří samozřejmě **Fridrich Bridel**, který *Život svatého Ivana* pojal jako směs prózy a veršů. Velké soubory legend té doby jsou však prozaické. První z nich je *Vita sanctorum, tj. Životové, skutkové, utrpení a smrt Pána Krista, blahoslavené Panny Marie a nejobzvláštnějších svatých* (1625), volné zpracování sbírky, kterou sestavil německý kazatel **Valentin Leuchtius**, uvádí k nám množství cizích světců, jmen předtím neslyšených, a po něm následuje řada dalších. Z cizích světců se těší trvalé oblibě zejména světcí španělští, z českých svatý Václav a především svatý Jan Nepomucký, jehož svatořečení roku 1729 bylo velkou,

okázale slavenou událostí české protireformace. Barokní legendy se četly a vydávaly ještě dlouho v 19. století.

Hagiografie byla hlavním východiskem barokního **dějepisectví**. Pěstoval ho hlavně jezuitský řád, mezi jejich členy byla řada spolupracovníků souboru životopisů svatých *Acta Santorum*, jenž začal vycházet 1643 v Antverpách pod vedením belgického jezuita **Jeana Bollandy** (bollandisté, jak se nazývají jeho pokračovatelé, měli významný podíl na vzniku moderních historických metod).

Vlastenectví **jezuitské tvorby** mělo většinou zpátečnický ráz, autoři navazovali na katolickou tradici a obraceli se k době Karla IV. Jedinou výjimkou byl z důvodu svého vlastenectví a historického zájmu jezuita a učitel na řádových školách **Bohuslav Balbín** (1621-1688). Byl to básník, dramatik a teoretik humanitních disciplín. Jeho hlavní úsilí se soustředilo na encyklopedii českého království *Rozmanitosti z dějin českého království* (od roku 1679), z dvaceti zamýšlených svazků vyšlo jen deset. Dílo *Bohemia docta (Učené Čechy, 1776-80)* vyšlo až z Balbínovy pozůstalosti.

Jeho nejvýznamnějším dílem je politický, útočný spisek, latinsky psaná *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého* (1672). Tato kniha byla vydána až v době národního obrození Martinem Pelclem a působila na řadu obrozenců. Ovlivnila na přelomu 18. a 19. století národně uvědomovací snahy tehdejších vzdělanců. Balbínova obrana může být označena za jakési vyvrcholení snah autorů obhájit češtinu jako kultivovaný jazyk. Autoři těchto snah o očištění jazyka od cizích vlivů se souborně označovali jako **puristé**. Mezi ně patří **Jiří Konstance** a **Matěj Václav Šteyer**, nejznámějším však je **Václav Jan Rosa** se svou puristickou mluvnicí *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae (Gramatika aneb Mluvnice českého jazyka, 1672)* nebo souborným přehledem české slovní zásoby *Thesaurus linguae Bohemicae*.

Pojďme zpět k historiografii. S Albínem pojily přátelské svazky několik dalších jezuitských historiků. Byli jimi **Tomáš Pěšina z Čechorodu**, autor prací o Moravě, **Jiří Kruger**, autor rozsáhlého spisu o českých církevních dějinách a **Jan Tanner**, autor spisů hagiografických a historických. Barokní dějepisectví se vyznačuje úctou k historickým pramenům. Historické nazírání splývá s nazíráním uměleckým. Balbín psal latinsky, jeho přátelé také česky a německy, ale především též latinsky.

Latinsky a česky psal **Jan Kořínek**, česky napsal oslavnou historii Kutné Hory *Staré paměti kutnohorské* (1675). Latinsky, česky a německy psal člen řádu

křížovníků **Jan František Beckovský**, který napsal beletrizované vyprávění o českých dějinách s názvem *Poselkyně starých příběhův českých* (1700). Jedná se o rozsáhlý ale nedokončený pokus nahradit novějším způsobem Hájkovu kroniku.

Jezuité **Jiří Konstanc**, **Václav Matěj Šteyer** a **Jan Barner** jsou autory nového překladu bible s názvem *Svatováclavská bible* (Nový zákon 1677, Starý zákon 1712 a 1715). Navazuje na bratrskou Kralickou bibli i na poslední úpravu ještě staršího biblického překladu husitského. Archaizující jazyk Starého zákona, jasný jazyk Nového zákona a živý, místy lidový jazyk komentářů, propracoval různé roviny jazykového stylu. Vydání svatováclavské bible představuje největší nakladatelský čin Svatováclavského dědictví.

Širšímu publiku byla určena především **zábavná literatura**, vydávaná ve formě knížek lidového čtení, známých již ze 16. století. Sociální rozpory se reflektovaly ve **tvorbě satirické**, jejíž charakter byl silně protipanský (*Otčenáš na prezidenta dvorské komory de Sinzendorfa*).

Drama

Drama se baroku dostává přímo do centra vývojového proudu. Vznikala dramata, která nebyla vázána na konkrétní národní literaturu, ale i dramatická díla původní, která můžeme považovat za součást české literatury.

Jezuité provozovali ve svých kolejích na konci letního semestru a někdy i v pololetí latinské školní hry s účelem podat svědectví o úrovni školy a schopnostech učitelů rétorik a řečnické obratnosti studentů. Během velkých svátků a při velkých slavnostech také pořádali divadelní představení pro veřejnost. Většinou se dochovaly jen v tištěných stručných výtazích. Výjimkou je triatvacet knižně vydaných her **Karla Kolčavy**, profesora a představeného řady jezuitských škol (*Exercitationes dramaticae* 1-6, 1703-1716). O skládání divadelních her také pojednávaly příručky, cizí i domácí, například *Versimilia humaniorum disciplinarum* (*Nástin humanitních disciplín*, 1666) od **Bohuslava Balbína**.

Vedle této latinské tvorby existovala ještě dílo sice prostší, ale i jazykově a myšlenkově přístupnější širokému publiku. **Jan Libertin** je považován z autora *Rakovnické hry*, která obsahuje vánoční motiv. Anonymní a velmi oblíbená je *Hra o svaté Dorotě*. Pro městské lidové publikum psal také pražský učitel **Václav František Kocmánek**. Jedná se hlavně o interludia, čili mezihry. Mají tradiční náměty a

vystupují v nich postavy s ustáleným charakterem, prostřednictvím toho se dosahuje komického účinku. Jedná se například o *Kratochvilnou komedii* nebo *Jinou o třech sedlácích*.

Od konce 17. století píší kněží a později též lidoví písmáci divadelní hry pro publikum venkovské. Jedná se o témata vánoční, velikonoční, masopustní, ale také se objevuje válka s Turky (*Komedie o turecký vojně*), umučení Jana Nepomuckého a podobně. Tento vývoj uzavírají takzvané hanácké zpěvohry, vznikající od poloviny 18. století. Je zde parodováno hanácké nářečí, život vyšších společenských vrstev a nábožensko-vzdělávací ideály.

III. Život Bedřicha Bridela

Bedřich Briedel patřil mezi jezuitu, a proto se jeho život podobá životu mnoha jiných řádových bratří. Narodil se 1. dubna 1619 ve Vysokém Mýtě v rodině patrně nekatolické. Jeho otec Václav se projevoval před Bílou horou jako městský písař aktivitou v protestantském táboře. On sám byl orientován ke katolické víře během studia Svatováclavského semináře v Praze a jako novic Tovaryšstva Ježíšova v Brně, kde mu byl druhem o rok starší Bohuslav Balbín. Po absolvování dvouletého noviciátu studoval sedm let filosofii a teologii. V osmnácti letech vstoupil do jezuitského řádu, tam po letech studií působil jako profesor rétoriky a poetiky, sám byl výborný stylista.

Na kněze byl vysvěcen v roce 1650. V letech 1656-1660 řídil akademickou knihtiskárnu v Klementinu, která sloužila pro publikační činnost university Karlo-Fernandovy. V této době také vydal většinu své literární tvorby, řadu českých knížek, původních i přeložených.

Po čtyřech letech odešel působit do východních Čech jako misionář, vynikal svou horlivostí, obětavostí a askezí. Po vypuknutí moru požádal Bridel svého představeného, aby ho zcela uvolnil pro službu nemocným. Misijní práci se věnoval taktéž Bohuslav Balbín, ovšem pro něj byla pouze dvouletou epizodou před činností historiografickou, kdežto u Bridela to bylo složka hodně podstatná, protože v něm viděl jedinou bezpečnou cestu k Bohu. Procházel okresy boleslavský, kouřimský, hradecký a zvláště čáslavský. Měl dar získávat lidi, hlavně chudé, svou pokorou, přívětivým jednáním, způsobem katechese vhodně upraveným buď pro dospělé nebo pro mládež, vroucími modlitbami za bližní, rozdělením pobožných dáreků, které si sám připravoval a zdobil, a pohrdáním vlastním pohodlím. Byl-li kostel v sutinách, staral se o jeho opravu. Chodil od vesnice k vesnici, rozšiřoval slovo Boží a nedal se odradit hrubým přijetím ani ranami od kacírů a zarytých venkovanů. O tom svědčí věta vyrytá na stromě v lese Hrádku, na Čáslavsku poblíž Semtěše: „*Zde jsem měl půtku s páterem Brideliusem, přemohl mě slovem Božím.*“¹

S láskou pečoval o všechny trpící. Navštěvoval a těšil nemocné. Staral se o jejich potřeby hmotné i duševní, často doprovázel odsouzené na smrt na popravu a po jejím vykonání sloužil za jejich duši rekviem.

¹ Vašica, Josef: České literární baroko. Atlantis, Praha, 1995, strana 27

Bedřich Bridel je také znám tím, že propadl askezi. Dlouze a přísně se postil, požíval nejprostší stravu. Dokonce ostatním kněžím jejich bohatý a pestrý jídelníček kritizoval a ošklivil. Spal na holé slámě. Své šaty nevyměnil dříve, než se začaly rozpadat, měl vzezření žebráka. Když mu někdo daroval novou věc, přijal ji a při nejbližší příležitosti je někde vyměnil za opotřebovanou. Přes celodenní únavu se vždy modlil vkleče. Cestoval za neustálého střídání písní a náboženských hovorů. Kdykoliv byl ochoten pomoci kněžím ve zpovídání či kázání. Měl veliký vliv na tehdejší kurátní kněžstvo.

Byl oblíben nejen u duchovenstva ale i u šlechty, což se nestávalo tak často. Obě strany si na něm cenily jeho ctnosti, zbožných žertů, kterými dokázal pobavit a vzbudit zájem o náboženské záležitosti. Dokázal být vždy velmi příjemným společníkem, Bridel stranil spíše chudým. Tento vztah byl oboustranný, prostý lid jej zbožňoval. Když propukl mor v Kutné Hoře, bez rozmýšlení přispěchal pomoci. Slíbil, že bude ošetřovat nemocné. Toto je text slibu: „*Ježíš, Maria, Josef. Já Bedřich Bridelius, nehodný pohledu Božího, slibuji božské Velebnosti, před tváří Božské Matky, svatých otců Ignáce a Xaveria, a všeho dvorstva nebeského, že chci ošetřovati nakažené. Prosím tudíž, Bože, skrze krev Ježíše Krista, tvou dobrotivost, abys mi udělil hojně milosti jak k zaslíbení, tak k vykonávání. Amen.*“¹ Sám se nakazil a zemřel 15. října 1680 v Kutné Hoře.

Bedřich Bridel by mohl být považován za jakéhosi předchůdce Karla Hynka Máchy či Otokara Březiny. Od Máchy ho dělí téměř dvě století a od Březiny dvě a půl století. Skrývá se v něm typický básník českého baroka, zároveň však svým dílem obohatil soudobou literaturu.

¹ Vašica, Josef: České literární baroko. Atlantis, Praha, 1995, strana 29

IV. Dílo Bedřicha Bridela

Činnost tohoto významného barokního autora můžeme rozdělit do dvou oblastí, jedná se o jeho práci misionářskou a rovněž práci literární.

Pro českou kulturu má největší význam jeho literární činnost a v jejím rámci právě čtyřletí 1656 až 1660, kdy řídil tehdejší největší nakladatelský dům v českých zemích a kdy také vyšla podstatná část jeho literární tvorby. Vydal bezmála tři desítky knih, překlady a kompilace cizích prací, především katechetických (nábožensky vzdělávatelných). Některá Bridelova díla jsou napsána takzvaným prosimetrem (střídá se próza a verš) a některé jeho básnické projevy jsou součástí prozaických spisů, které tvoří převážnou část jeho literární pozůstalosti. Kromě duchovních písní, veršovaného katechismu a veršovaných modliteb zasáhla Bridel do poezie především veršovanými meditacemi (*Co Bůh? Člověk?*) Navázal jimi na tradici literárních děl, básnických i prozaických, o pohrdání světem, která byla v evropských literaturách živá od 12. století. To nemá obdoby v předchozím českém literárním vývoji. Je zde rozvíjen řetěz metafor nicoty člověka tváří v tvář Bohu, které mají myšlenkovou hloubku. Prostá veršová stavba a básnický jazyk blízký hovorové řeči spojuje toto Bridelovo dílo s většinou české básnické produkce 17. století, která má rustikální, venkovský, lidový ráz.

Jeho tvorba zahrnuje překlady z latiny a z němčiny i vlastní díla.

1. Překlady

Z latiny přeložil tato díla:

Mikuláš Caussin (Caussin, 1583 – 1651)

Den křesťanský aneb způsob pobožného živobytí (Dies Christianus, 1628)

Svatý František Xaverius z Továryšstva Ježíšového, obyvatelův potamských zázračný patron, t. j. zázrakové, které svatý František v Potamu, městečku v Kalabrii, působil (Praha, 1659)

Rok mariánský (Annus Marianus, Praha, 1661)

Zahrada Getsemanská (Hortus Gethsemani, Praha, 1662)

Také z němčiny překládal, a to následující dva hagiografické spisy:

Studně zdravo-hojitedlná svatého Václava, knížete mučedlníka, a dědice českého, v Hořejším Lauterbachu, kurfiřtského kraje Schrobenhauzu v Hořejších Bavořích nedávno vyprejšťená, ... (Praha, 1659)

O svatém Liborioví, patronu proti kamenu (datace neudána)

2. Původní spisy

Autor tvoří jak lyriku tak epiku, v některých dílech se tyto dvě složky prolínají. Zabývá se tématy náboženskými. V oblasti lyriky se jedná převážně o silně reflexivní lyrické skladby, v rámci epiky je třeba zmínit zájem o legendistiku, všímá si života svatého Ivana, svatého Prokopa a svatého Václava. Věnuje se také oblasti hudební.

Toto je chronologický přehled jeho vlastní tvorby:

Vita sancti Ivani, primi in regno Boemiae eremitaie (Praha, 1656). Dílo je psáno latinsky a dříve bylo mylně připisováno Matouši Ferdinandu Sobkovi z Bilenberka.

Život svatého Ivana, prvního v Čechách poustevníka a vyznavače z historii sebrany, a vysoce velebně důstojnému Pánu, Panu Matoušovi Ferdinandovi z Bilenberku, klášterův svatého Jana v Skále, a svatého Mikuláše v Starém Městě Pražském, opatu připsaný (Staro-Pražská kolej, 1657) O vztahu obou těchto legend pohovořím v kapitole číslo VI.

Jesličky: Staré nové písničky vnově narozenému Králi Kristu Ježíši betlémskému za dar nového léta připsané (Praha, 1658). Jedná se o notovanou sbírku písní a koled, čili o soubor duchovních písní především s vánoční tematikou. Tou se odlišil od řady kancionálů, které nesly písně doprovázející nedělní a sváteční liturgii v posloupnosti církevního roku. Nejednalo se však o tvarovou a estetickou monotónnost. Část písní byla přejata ze starších zpěvníků, protože nesměly chybět tradiční oblíbené písně s připomínkami adventního očekávání spasitele, jeho narození a obětování. Ale větší část knihy vznikla prací Bridelovou, jeho písně a tvůrčí adaptace cizích skladeb jsou zařazeny do tohoto vydání.

Co Bůh? Člověk? (Praha, 1656). Je to nejznámější a nejvýznamnější dílo Bedřicha Bridela, proto je na místě, bude-li mu věnována větší pozornost. Bylo součástí knihy, která jako celek vyšla v roce 1656. Původní celek obsahoval také *Rozjímání svatého Ignáci...* (viz níže), tři modlitby a dvě písně s názvy *Píseň svatého Xaveria toužebná O lásce boží a Plavba do Japonie*. Obsahem díla je jednoduchý vztah člověka k Bohu založený na kontrastu, jak již naznačuje titul. V jeho sedmdesáti

osmiveršových slokách s šestnáctiveršovou titulní introdukcí je do protikladu postavena věčnost a dokonalost Boha i všechny jeho absolutní vlastnosti s pomíjelijcností a hříšností i dalšími relativními atributy člověka. Základní kontrast byl mnohokrát zpracován v literatuře i dalších druhích umění, ale Bridel ho ztvárnil s horoucím patosem pomocí množství obrazů originálních i převzatých z Bible a náboženské literatury. Předkládá člověku představu lidské nicotnosti a nedokonalosti jeho poznání a jedinou záchranu vidí v upnutí se k Bohu. Autorův kompoziční záměr byl vystihnout polaritu Boha a člověka a opět jejich souvztažnost. Báseň je členěna na dvě části. Jakoby mimo rámeček skladby stojí dvě titulní sloky. První přináší klíčové umělecké prostředky objevující se znovu později v doslovné a rozvinuté podobě, druhá se potom modifikovaně opakuje v poslední sloce básně. Mezi dvě titulní sloky a vlastní báseň je vložena jakási homiletická teze, pocházející z Augustinových Konfesí. V díle se objevuje hluboká monologická meditace a „množství otázek Bohu, zvolání a invokací, mnohotvárných tropů a lexikálních a syntaktických figur, gradací a libozvučných hříček. Takto autor sugestivně vyjadřuje hlubokou a otřesnou tragičnost. Báseň byla dřív omylem pokládána z a překlad z H. M. Boudona.

Rozjímání svatého Ignáci na ta slova: *Quam sordet mihi terra, dūm coelum aspicio. Jak mně mrzí země, když na nebe hledím* (Praha, 1656). Jedná se o nejsubjektivnější báseň tohoto autora, obsahem i obrazovou a rytmickou strukturou navazuje na předchozí meditativní skladbu „Co Bůh? Člověk?.

Stůl páně: *Velebná Boží předrahá Svátost Večeře Páně. Na poušti tohoto světa všem počestným i počestným pokrm velmi laciný. Proto: že bez peněz, bez stříbra, i beze vsí ceny* (Praha, 1659). Jedná se o eucharistickou příručku. Bridel tu velebí Starou Boleslav jako srdce české země svatého Václava jako vzor pro ctitele svátosti oltářní.

Trýlístek jarní (Praha, 1662) Tuto nevelkou knihu věnoval Bridel nesnadné teologické otázce, totiž božské trojici. Jedná se o knihu výkladovou, exemplovou a modlitební, většinou nepůvodní, ale umělecky závažnou zvláště ve veršovaných partiích.

Jiskra slávy svato-prokopské v veliké pustině řícenin kláštera Sázavského přes dvě stě let skrytá (Praha, 1662, 1689, 1699) Tímto dílem Bridel obnovil svatoprokopskou legendu. Je to s jednou výjimkou prozaické vypsání života zakladatele a prvního opata sázavského kláštera Prokopa. Stal se pokračovatelem ve vývoji prokopské legendistiky, na jehož počátku stojí po roce 1100 latinská Vita.

Bridel čerpal ze starší kronikářské a legendistické produkce, například od Václava Hájka z Libočan, Bartoloměje Paprockého z Hlohol, Jiřího Pontana z Breitenberku... Jeho kompilace směřuje ke zdůraznění českosti a lidovosti světce.

Katechismus, obecnímu lidu i mládeži velmi užitečný, (Praha, 1672) Toto dílo vychází z jednoho z přečtených vydání katechismu Petra Kanisia, bojovného rakousko-německého jezuita holandského původu. Bridelovo poučení o stěžejních článcích katolické víry a morálky se dělí do čtyř oddílů, z nichž první se týká základů víry, druhý modliteb *Otčenáš* a *Zdravas Maria*, třetí *desatera* a čtvrtý svátostí. Výklady jsou ilustrovány zajímavými příklady.

Zástupce duší (Praha, 1674) Zpracovává eschatologickou tematiku. Měl předlohu ve spisu belgického jezuita Marka Clauda de Bonnyers.

Příprava k výborné smrti z Ukřižovaného Pána, (Praha, 1680) O tomto díle nevíme téměř nic, pouze o něm existuje zmínka v Elogiu.

Duše v očistci skrze Jozefa v žaláři postaveného, Daniele do jámy lvové uvrženého, Absolona pod Sionem vězícího, ... (Praha, 1694) Hájí zde učení o očistci proti kacířům, uvádějí se figury o očistci z Písma svatého, jak o víře smýšleli staří Čechové a dvě veršované kapitoly.

S Felixem Kadlinským a Adamem Michnou z Otradovic tvoří Bedřich Bridel trojici současníků, která prožívá své mládí v období třicetileté války se všemi jejími útrapami. Také umírají v rozmezí šesti let (Kadlinský 1675, Michna 1676, Bridel 1680). Každý z nich na tuto dobu reaguje jinak, společným jmenovatelem jejich tvorby je náboženská lyrika. V tvorbě Michny, laického učitele zpěvu a hudby v jezuitské koleji jindřichohradecké, převažuje idylické zaměření, které najdeme i u ostatních dvou autorů. Michna zůstává čistě barokním idylikem, zatímco oba jezuité mají širší rejstřík: Kadlinský přidává mnohovýznamovou mystickou erotiku, Bridel hlubokou reflexivnost. U obou autorů nalezneme tradiční vlasteneckou historiografii, neboli také tradiční kronikářství k posílení legendistiky (Kadlinský v případě svaté Ludmily, Bridel v případě svatého Ivana, Prokopa a Václava).

Bedřich Bridel je považován za výjimečného autora především prostřednictvím svého smyslu pro invence a své obraznosti, bez spojníc s předchozí českou poezií a renesanční humanistickou poezií. Tvořil umělecky, aniž by toto bylo jeho prvotním cílem. Psal především proto, aby přiblížil danou problematiku nejširší veřejnosti, a to skromně a většinou anonymně. Jeho literární produkce se stala inspirací a zdrojem

pro celou řadu dalších českých autorů. Z jeho sbírky *Jesličky* převzal některé písně **Matěj Václav Šteyer** do svého *Kancionálu českého*, **Václav Karel Holan Rovenský** do souboru *Capella regia musicalis – Kaple královská zpěvní a muzikální*, a **Jan Josef Božan** do *Slavička rájského*. Legenda *Život svatého Ivana* měla vliv na obrozeneckou i pozdější literaturu, například ji použil **Jan Kolár** v básni *Poustevník Ivan*, **Karel Hynek Mácha** ve zlomku eposu *Ivan*, **Václav Beneš Třebízský** v románu *Pod skalami* a mnoho jiných.

3. Bridel jako epik

Dílo tohoto barokního autora tkví látkově i formálně ve starší básnické tradici. Ovšem byl to tvůrce opravdu nadaný, takže jsou jeho texty odlišné od všech soudobých výplodů. Ačkoliv nejvlastnějším oborem tohoto autora je reflexivní lyrika, která je dnes kladně hodnocená i od předních zástupců české literární vědy, významnou složkou jeho díla tvoří také epika, jejíž úroveň je posuzována za velice vysokou. Bridel ve svém veršovaném katechismu hojně využíval příkladů pro znázornění různých náboženských pouček. Po jejich vyjmutí by z nich vznikla dosti obsáhlá sbírka veršovaných legend. Jejich obsah přebírá převážně ze středověkých sbírek příkladů. Novotou u něj je jen jejich forma, používá osmislabičný verš se sduženým rýmem, hodně užívaný převážně v epice XIV. století. Toto bylo v jeho době velmi běžné rytmičné schéma, Bridelovo pojetí je však ozvláštněno vnitřní výstavbou těchto dvojverší, které tíhlo ke členění na trocheje, zároveň však byla tato tendence porušována a objevovaly se zde hojné přesahy.

V. Bridelovo zpracování svatoivanské legendy

Tisk *Života svatého Ivana* pochází z roku 1657. Jde o svéráznou adaptaci legendy o svatém Ivanovi, považovaném za prvního poustevníka v Čechách, který jako chorvatský králevic odmítl panovnickou korunu a uchýlil se na dlouhou dobu do neznámých krajů, kde jej objevil český kníže Bořivoj, jejich vladař. Takto byl Ivan líčen ve starších legendách a v Kronice české Václava Hájka z Libočan z roku 1541. Toto podání Bridel v podstatě přejímá. (Odlišně zpracoval Ivanův život Jiří Bartold Pontanus z Breitenberku v latinském a českém spise z roku 1592, například že Ivan byl uherského původu a že s Uhrami je spojeno prvních deset let jeho poustevnického života a tak dále).

Otázku historické pravdivosti legendistické látky si pokládali již obrozenečtí badatelé, jak už bylo zmíněno v I. a II. kapitole. Pouze připomenu, že Gelasius Dobner kladl Ivanův původ do oblasti polabských Obodritů, podle Vašici má název krále slovanskou podobu Gostomysl a ten padl jako vrchní představitel Obodritů v boji proti králi Ludvíku Němci a zanechal tři syny, z nichž jeden se jmenoval Ivan.

Ovšem legendistický Ivan svým slovanstvím a sepětím se starou českou minulostí měl po Bílé hoře sloužit jako prostředek rekatolizace Čech. Bridel této tendenci posloužil literárním zpracováním, které má tři verze. První je latinská z roku 1656, kterou vydal za spoluautorství Matouše Ferdinanda Sobka z Bilenberka v pražské staroměstské tiskárně vdovy Ludmily Sedlčanské. Sobek byl v té době opatem dvou benediktinských klášterů, kláštera u svatého Ivana pod Skalou a kláštera u svatého Mikuláše na Starém Městě pražském, později prvním biskupem v Hradci Králové a pražským arcibiskupem. Pravděpodobně o něco málo později vyšla česká verze (1656), která se v tištěné verzi nedochovala, existuje však její opis v Knihovně Národního muzea v Praze (signatura IV G 20). Podle Škarky jde o celkem spolehlivý opis (ne o nedbalý pozdější opis tisku z roku 1657, jak se domníval Vašica), který dokazuje, že první vydání této verze legendy bylo stručnější než druhé a že postrádá některé důležité partie prozaické i veršované, jimiž vyniká druhé vydání.

I kdyby se první vydání z roku 1656 našlo, museli bychom vycházet z vydání druhého jako takzvaného vydání poslední ruky. O tom nám svědčí především žánrový posun svatoivanské látky od legendy k hybridnímu útvaru hagiograficko-pohádkovému. Původní dílo epické je nadmíru lyrizováno a to se projevuje vkládáním veršovaných pasáží, které obsahují rozjímání o pomíjivosti světa, vítání

přírodních samot jako útočiště před světem, dychtění po nebo, napomenutí všem přísluhovačům světa a oslavu vítěze nad světem. Motivy nejsou v těchto pasážích vždy originální, objevují se zde základní epické motivy: anděl jako Ivanův průvodce labiryntem hustých lesů, zrádných hor, pustin, laň jako živitelka a stvořitel jako jeho nezvratná jistota.

Bedřich Bridel tedy je autorem české legendy o svatém Ivanu (*Život svatého Ivana, prvního v Čechách poustevníka a vyznavače*, v Praze 1657). Ovšem podrobným studiem bylo zjištěno, že je rovněž autorem latinské skladby *Vita sancti Ivani, primi in regno Boëmiae eremitaë* (v Praze 1656), mylně připisované Matouši Ferdinandu Sobkovi z Bilenberka, jehož jméno je uvedeno na titulním listě a na díle s podílel jen dedikací císaři Leopoldu I, který byl tehdy (14. 9. 1656) korunován na krále českého, na konci skladby. Existují o tomto dvě svědectví. Jedno pochází od Bohuslava Balbína, jenž tvrdí, že Bridel své dílo věnoval císaři Leopoldu. Balbín míní latinský spis, protože jeho český *Život svatého Ivana* není věnován císaři, ale opatu Bilenberkovi. Doslova zde Bridel píše:

*„Život svatého Ivana, prvního v Čechách poustevníka
a vyznavače, z historií sebraný
a vysoce velebně důstojnému pánu,
panu Matoušovi Ferdinandovi z Bilenberku,
klášterův svatého Jana v Skále a svatého Mikuláše v Starém Městě
pražskému opatu, připsaný.
S povolením vrchnosti vytištěný v staropražské koleji blíž Mostu.
Léta 1657.“¹*

Ještě zřetelněji se vyjadřuje vydavatel života Ivanova, bollandista Daniel Papebroch ve své úvodní poznámce (*Acta Sanctorum*, Junii t. IV, 1707, strana 823), kde mluví přímo o dvou spisech Bridelových. Nepraví se tu nic o rozdílném jazyce obou publikací, ani se v české verzi autor sám nejmenuje, nýbrž se tají za písmeny I. A. S. P. (=Impresí Akademická Stará Praha) jako tehdejší správce klementinské tiskárny. Je zde však jasně řečeno, že spis podepsaný Bilenberkem patří Bridelovi,

¹ Bridel, Fridrich: *Básnické dílo*. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 29

Základní osnova obou prací Bedřicha Bridela je stejná, střídají se v nich prozaické kapitoly životopisné s veršovanými vložkami, většinou lyrické povahy, až na závěrečný český „*Snopček života svatého Ivana*“, který stručně shrnuje v sdruženě rýmovaných dvojverších hlavní děje jeho života:

„Snopček života svatého Ivana

*Dnes zpíváme o Ivanu,
který zalíbil se pánu
ihned od svého dětinství,
zanechaje své dědictví.*

*Nic jest nedbal na koruny,
ani na královské trůny,
jinou on žádal korunu,
která jest v nebeském trůnu*

*Na království jsa zvolený
od otce i vyhlášený
myslil, kterak toho dojt,
by mohl království zbaven být.*

*Vyprosil od otce lhotu,
v tom rozjímal světa psotu.
Myslivost i kratochvíle
vyprosil sobě té chvíle.*

*V tom se s otcem rozžehnává
matce políbení dává.*

*Když se ubíral na štvání,
myslil jen na utíkání.*

*Jiní v lese sem tam běží,
jemu jiné v srdci leží,
když jeho sem tam běhají,
Ivan rozjímá o ráji.*

*Své dvořany rozlosoval,
sem tam po lese rozeslal,
sám jest modlitbou Boha štvál,
s nímž se přeč z země odebral.*

*Oděv změnil, pryč utíkal
a sem k nám do Čech pospíchal.
Bratří když bratra honili,
neznámého propustili,*

*nechtěv býti lidem známý,
měv dost, že zná jej Bůh samý.
Anděl provodil do skály,
kde jest měl obydlí stálý.*

*Hned jak zlý duchy uklidil
a svatým křížem vypudil,
tu jsou oni utíkali
z té své starodávné skály.*

*Přived nám Pán Bůh Ivana
za času správce Neklana.
Jeskyně dům jeho, bydlo
sprosté, lehké též i jídlo.*

*Polní byliny potrava
byly, jahůdky i strava.*

*Zem lůžko, a polštář kámen,
dost nápoje dával pramen*

*Když tak Bohu sloužil Ivan,
vyjel první křesťan a pán český,
Bořivoj na štvání,
kdež prostřelil jeho laní.*

*Tak se muž boží vyjevil,
kdo by byl, pánu se zjevil.
Zjeven knížeti českému
blížil se též konci svému.*

*Neb jak hrad Tětin navštívil,
brzy se k své smrti blížil,
Pánu Bohu počet vydal,
knězi se tejně zpovídal,*

*svátostmi spraven, jak sluší,
tak vypustil svatě duši.
Ivan odpočívá v Skále,
dvořanům vinšující v ale.
Amen.“¹*

Mezi oběma díly nalezneme značné rozdíly. Latinská Vita je umělečtější i ve svých prózou napsaných oddílech, objevuje se tam řada citátů a tehdejších modních hříček se slovy. Vedle anafor a hojných asyndetických skupin, které obecně vyznačují barokní styl, se záměrně užívá chronostichů, anagramat a to jména světce („Ivan = vani, navi, vina“) nebo císařova („Leopoldus Austriacus = Salve Cordis voluptas“). Užívá se také paronomázie („virescit ista viribus, Hanc virtutibus“).

Veršovaných skladeb v latinské legendě je dvojnásob tolik, co v české, ovšem jsou to vesměs menší apostrofy nepravidelných veršů, z nichž první a poslední se obrací

¹ Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 65-67

přímo na císaře Leopolda I. Naivní legendární motiv, že ze zabitě laně vyteklo množství mléka, se u Bridela mění ve skvělé obrazy o kosmické mléčné dráze. Dokonalá znalost latiny, vypěstěná studiem a vyučováním na jezuitských školách, pomohla Bridelovi vytvořit v tomto jazyce dílo trvalé ceny.

Jinak je tomu v české legendě. Neobjevuje se tam nic z těchto rysů latinské poetiky. Symbolické vyjádření tohoto rozdílu můžeme vidět ve slovech, jimiž Bridel uvádí souběžnou veršovanou skladbu, „*Oratio divi Ivani ad Deum*“ a české „*Dychtění po nebi svatého Ivana*“. Obě mají tutéž hlavní myšlenku, studenost lidského srdce a žár lásky boží, ale v docela jiném provedení. V latinské je Bůh královstvím, jehož se Ivan zřekl. Ale i zde končí báseň touhou uhnízdit se v Božství. V české legendě je to příroda, která ho rozněcuje k lásce Boží. Rozdílná je tedy symbolika vyjadřování i stylový poměr obou variací. Dílo v češtině je rozloženo také v jiné stupnici barev. Básník měl rovněž na mysli jiný cíl a jiné obecnostvo. Chtěl přispět k zvelebení kultu tohoto světce mezi českým lidem, proto mu ho podává v přístupné podobě. Důležitý je pro něj aspekt vlastenectví. Hovoří-li v díle o nestálosti a převrácenosti světa a jeho řádů, můžeme z toho vycítit úzkost českého člověka ve zmatcích třicetileté války. Jako by k nám nepromlouval svatý Ivan, který takto dumá, ale básník, který vítá pustiny a hory svatoivanské, kde každý kout, každý kámen, strom, studnice, bylina mají pro něho kouzlo ztraceného ráje. Objevuje se zde jakási záliba pro děsivou nádheru nespoutané přírody. Tento znak můžeme nalézt nejen u Bridela, ale rovněž Bohuslav Balbín takto vnímal krajinu a přírodu v Ivanově údolí, které navštívil. Vzpomíná na svatoivanskou jeskyni poblíž Karlštejna, pověstnou svými přízraky duchů a démonů, o níž vyprávějí tamní rybáři, že tam spatřili bytosti tolik hrůzné napohled, zvláště draky, sršící oheň, jak se vznášejí kolem těch skal z místa na místo.

V pěti veršovaných pasážích nacházíme mimo jiné motiv marnosti, bezcennosti a prázdnoty všeho pozemského, motiv typicky barokní a u Bridela později mnohokrát doložený a konfrontovaný s nesmírnou jedinečností boží, ale zde také s půvabem české krajiny, do níž Ivan přichází. Motiv líbezné krajiny patří jistě od antiky k tzv. topoi, k ustáleným motivům. V Bridelově knize ústrojně vplývá do širších souvislostí svým sepětím s Bohem jako tvůrcem přírodních krás. Ty člověka mají podnítit ke stoupaní k tvůrci do nebe. Ivanovu dychtivost kráčet před dočasný svět k věčnému Bohu vyjadřuje Bridel různými typy veršů (v první pasáži máloslabičnými verši eufonicky bohatými), rýmovanými většinou sduženě, ale též střídavě i jinak.

Z uměleckých prostředků má kompoziční působivost anaforická apostrofa, a to v první pasáži „*Měj se dobře světe*“, ve druhé „*Vítej*“ nebo „*Vítejte*“ a ve třetí citoslovce „*Ach*“ nebo „*Ej*“ – prostředek, kterého Bridel použil i později, i když ne jen na začátku v básni *Co Bůh? Člověk?* v základní antitezi „*Já*“ a „*Ty*“.

První veršovaná pasáž nabízí otázku, zda jde skutečně o verše. V originálu je text vystavěn souvisle. Bylo prokázáno silné Bridelovo ovlivnění prozaickým *Rozžeháním se světem* a po něm následujícím *Pohrzením pomíjejícího světa*, dvěma celky přidanými k eschatologickému spisu *Vždycky a Nikdá* (Praha 1630). Josef Vašica a František Tichý tuto pasáž chápou na rozdíl od Škarky jako pasáž veršovanou. Podle soudu Kopeckého pro verše hovoří dvě tendence, a to ke sdruženému rýmu a k máloslabičnosti (čtyři až šest slabik). Ovšem mohla by se vyskytnout námitka, že se tato část odlišuje od strofické a veršové pravidelnosti čtyř dalších částí psaných veršem.

**„Rozjímání k víře podobné všech těch,
kteří opravdu se miní se světem rozloučiti.**

*Měj se dobře, světe,
an v tobě nikdá dobře není:
měj se dobře,
jen jest v tobě samé hoře,
daremní tvá naděje,
darmo lákáš,
darmo vábíš,
darmo jest na třtinu se spoléhati;
sláva, tráva;
vadne, chřadne;
všecko větší
jako v povětrí:
trůny i koruny;
padají, klesají;
prší, srší;
růže, kůže, mineme hyneme!*

Měj se dobře světe!

Nic stálého

přítomného;

nic není tvého;

co jest bylo,

již minulo;

co nastává,

nepřestává:

nic neleží,

všecko běží:

co přítomného,

to není tvého,

co budoucího,

to jest cizího;

v krátké chvíle

jest po síle;

co dlouhého,

nic není stálého.

Co jest rozkoš?

Jen jako koš

plný vody,

plný škody,

vždycky teče,

pryč uteče.

Co jest zboží?

Starost množí.

Stříbro, zlato

jest teneto,

které vábí

i hedbáví,

až tě zbaví

tvého zdraví,

jsi nečistý,

nejsi jistý

*ani hodinky
jsou bublinky
připovědí,
to všickni vědí. ...“¹*

Svět má ve veršovaném „*Dychtění po nebi*“ miniaturní ráz. Objevuje se v něm řada zdobnělin. Bridel se již v předchozí kapitole zamýšlí nad tím, jak si vysvětlit důvěrné soužití světců se zvířaty. Chápe to jako jakousi odměnu za jejich neporušenou křesťanskou nevinnost. Z básně samotné číší idylismus venkovských zahrádek a luk, ačkoliv je její ideová struktura narušena rozparem pouhé tělesnosti a touhy po Bohu vycházející z nitra. Rytmičtý spád verše nám právem připomene Erbena. Následující úryvek z této pasáže bude uveden jako ukázka výše zmíněného. V první části je psáno, jak Ivan rozmlouvá s Bohem a pochybuje o své lásce k němu a vidí člověka jako nicotné stvoření. Další dvě části byly vybrány pro povšimnutí, že Bridel skutečně zařazuje řadu zdobnělin a také demonstruje používání anaforické apostrofy, jak již bylo uvedeno výše („Ach“ a „Ej“ na počátku slok).

„Řebříček do nebe

Dychtění po nebi svatého Ivana

*Ó nejjasnější králi
nepřemožený císaři
jak tebe všechno chválí
velikomocný mocnáři!*

*Ach! Co jsme my jen, lidé?
Opovržení tvorové.
Co jest po světské bídě?
My jsme jednom červíčkové.*

¹ Bridel, Fridrich: *Básnické dílo*. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 32-33

*Ach! Já všecken studený
mezi těmi jiskřičkami,
od tebe jsa vzdálený
mezi tvými hvězdičkami*

*tobě vzdávám korunu,
kterous mně dal, zas daruji,
nechci sedět na trůnu,
co jest tvého, navracuj...“¹*

*„ ... Ach! Já všecek studený
ještě Boha nemiluji,
měděný i železný,
za tvou laňku neděkuji.*

*Ach! Ty moje bylinko,
těž i okolní kvítkové,
i těž má konvalinko,
buďte mé lásky svědkové.*

*Ach! Vy zemské hvězdičky,
růže polní i fialo,
vy jste moje očičky,
u vás se mé srdce zhlídlo!*

*Ach, ty sestro včeličko,
propůjč mně nyní křídýlka,
ať já navštívím kvítko,
bude tomu malá chvílka. ...“²*

¹ Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 53

² Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 55

„...Ej, jak na louce kvítko
když se znova rozvíňuje,
dělá sobě křídýlko
a k nebi se pozdvihuje!

Vonný libý větříček
po lukách, po poli věje,
teplý padá deštíček,
až se zvadlé kvítí směje.

Ej, jak červená růže
milostí boží plápolá,
který tě spasit může,
abys miloval, vše volá!

Ej, jak se břectán vzhůru
pne lístím vždycky zeleným,
vede k věčnému kůru
svým pohleděním veselým!

Ej, jak pláče travička
ranní rosou pokropená,
slza jako perlička
visí co hvězdička krásná!“¹

Bridelovo pojetí svatého Ivana, s prostotou dítěte vybírající z legendární tradice právě její motivy povídkové, jež se tu rozvíjejí s velikou chutí, patrně uráželo střízlivějšího čtenáře. Můžeme tak soudit z opisu této knížky uchovaného v pražském

¹ Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 58

Národním muzeu, kde mimo menší korektury je vynechána celá stať o laňce hospodyně i s následujícím „*Dychtěním po nebi*“ .

Jak již bylo uvedeno výše, Bedřich Bridel tedy do svého zpracování legendy o svatém Ivanovi zařadil jak pasáže veršované, tak části psané prózou. Ukázky veršů epických i lyrických byly již pro ilustraci zařazeny, nyní pro úplnost uvedu také ukázkou jeho prozaického umění:

„Skonání svatého Ivana poustevníka

Poslední půtka svatého Ivana nemálo se k prvnímu přirovnává boji, který byl z mladosti pocítil, an zase Ivan ke dvoru knížecímu, od kteréhož byl z mládí utekl, byl pozván. Nebo Bořivoj, když se z lovu na Tětin navrátil, Lidmile manželce své strašlivě i žalostivě vypravoval o tom, co se jemu na tom lovu bylo přitrefilo, a ona to slyšíc plakala, a žádostivě viděti žádala muž božího. A té noci oba jsou se Pánu Bohu snažně modlili a ráno poslali jsou kněze Pavla a s ním šest služebníkův, aby jej namluvil a přivedl do jich příbytku muže a člověka svatého. Oni pak přijevši k němu, jej jsou na osla vsadili, a na Tětin poctivě nesli. Bořivoj a Lidmila daleko vyšli proti němu, klanějíc se, na svůj hrad vedli a mnohé před ním položili pokrmy, a nic nechtěl okusiti. A po malém času hned tohoto dne vzavše od něho požehnání, jej jsou na jeho žádost propustili a zase do příbytku s těmi služebníky poslali, který žádal kněze Pavla, aby se k němu třetí den navrátil, a jemu tu v jeho příbytku mši svatou sloužil. I učinil tak kaplan na žádost jeho. Tu Ivan Pánu Bohu a knězi Pavlovi z svých hříchův se vyznal, potom zjevně, co a jak se jest s ním dalo, oznámil. Když mši svatou dokonat, Ivan se svátostí posilnil, Pánu Bohu se snažně modlil a třetí den na cestu života, po tomto časném putování odešel, a tu jest na tomto místě v té skále, jak žádal, pohřben.“¹

Bridel se příliš nezabýval otázkou hodnověrnosti svých pramenů. Jeho poměr k nim je přesně udán v jeho latinské legendě – prostě přetiskl beze změny shrnutí života Ivana od Mikuláše Salia podle vydání Gononova z roku 1624. K tomu uvedl, že použil jiné spolehlivé autory a tradice. Jenom škoda, že neuvedl jaké. U Bridela

¹ Bridel, Fridrich: *Básnické dílo*. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 63

poprvé zazní jména Ivanových bratrů, které existují v latinské legendě (Sifridus et Evarodus = Syffryd a Edvard). Doklady o výskytu těchto jmen v jakémkoli starším textu nejsou, tudíž musel mít Bridel po ruce ještě nějakou jinou variantu svatoivanské legendy, nám dnes neznámou.

V té době rovněž kolovala jiná verze svatoivanské legendy, kterou známe již z latinských rukopisů 15. století, do češtiny ji přeložil a vydal v roce 1592 kapitulní děkan u svatého Víta **Jiří Barthold Pontanus z Praitenberka**. Jedná se o doslovný překlad do latiny, patrně pořízený od samého Pontana, který použil nějakého textu shodného s rukopisem Klementinským. Vydal a vytiskl jej vlastním nákladem. Na některých místech se vyskytují mezery, způsobené přeskočením řádek. Zda to bylo zapříčiněno chybami v latinské předloze či nepozorností autora, nelze zjistit.

Stojí zde tedy proti sobě dvě velmi ostře odlišná podání. Udály se pokusy je navzájem smířit, například ve **Wujkově Postille**¹ z roku 1629.

Už bylo zmíněno, že Bridel v Životě svatého Ivana používá takzvaný **prosimetr**, což je literární útvar, v němž se střídá próza s verši.

Bridel do legendy zařadil 11 pasáží psaných prózou (včetně úvodní části věnované Matouši Ferdinandovi z Bilenberku) a 4 psané veršem. V pasážích prozaických hovoří o dějích a událostech, jsou zde obsaženy rovněž dialogy s Bořivojem. Ovšem ani tady se nejedná o rychlý spád děje, nalezneme zde části, kdy se svatý Ivan zamýšlí. Oproti tomu v pasážích veršovaných nenalezneme žádné události, jedná se především o Ivanovy monology, které jsou směřovány většinou k Bohu, k přírodě, kterou pokládá za svého jediného přijatelného společníka ve své samotě, nebo k světu, který odmítá. Ve skladbě se objevuje jedna výjimka, kdy se objevuje poezie epická (*Snopček života svatého Ivana*) S přírodou je těsně spjat, o tom také svědčí skutečnost, že jej krmí svým mlékem laň, kterou mu za tímto účelem seslal Bůh. Tyto pasáže jsou rozsáhlé a nalezneme v nich velké množství básnických prostředků, jsou po stránce umělecké velice důkladně propracovány. Ovšem ani části prozaické nejsou prosté těchto prostředků.

¹ Informaci uvádí Vašica, Josef: České literární baroko. Atlantis, Praha 1995, strana 70

Takto za sebou následují jednotlivé pasáže (bez úvodní části), názvy kapitol stručně shrnují o čem se v nich hovoří:

Život svatého Ivana poustevníka (próza)

Utíkání Ivanové ode dvoru (próza)

Rozjímání k víře podobné všech těch, kteří opravdu se míní s světem rozloučiti (poezie – viz ukázka)

Svatý anděl vůdce (próza)

Vítání pustín a hor svatých (poezie)

Půtka s d'ábly zlými (próza)

Horlivá modlitba svatého Ivana (próza)

Laňka hospodyně (próza)

Řebříček do nebe, Dychtění po nebi svatého Ivana (poezie – viz ukázka)

Svatý Ivan vyjeven (próza)

Skonání svatého Ivana poustevníka (próza – viz ukázka) - tato část obsahuje napomenutí královským a panským dvořenínům, které je psáno poezií

Zavírka (próza)

Snopček života svatého Ivana (poezie – viz ukázka)

Modlitba k svatému Ivanu (próza)

Pokud se zaměříme na popis osoby svatého Ivana, v porovnání s Hájkovou Kronikou českou, ze které Bridel čerpal a o které bude pojednáno v kapitole VII., se zde objevují širší pasáže, obsahující jeho popis a charakteristiku. O vzhledu světce se mnoho nedozvíme, vlastně totéž co u Hájka. Spíše se zde charakterizují jeho vlastnosti. A to již v první kapitole, která se nazývá *Život svatého Ivana poustevníka*. Přestože se jedná o prózu, nalezneme i zde básnické prostředky. Již v první větě si můžeme všimnout krásné metafory: „*nová sazenička a přespolní kvítek*“:

„Svatý Ivan, *nová sazenička a přespolní kvítek z Charvát rodem, syn krále Gestimula a Alžběty, právě toho věku narozen, když v charvátské zemi víra svatá katolická se štípila a rozmáhala;* největší jeho rozkoš byla víru Krista Pána rozšiřovati, modly páliťi, d'ábly vyháněti a zem vyčistiti. Protož radoval se, když mu bylo oznámeno bývalo, že by v nově byly modly ztroskotané a pobořené a že lid k víře samospasitelné se nakloňuje: již z mláďi návěští dávaje, jakým bude někdy, že se ho zlí duchové obávati a před ním utíkati budou.

Siffrida a Edvarda, dva bratry měl, o nichž když král věkem sešlý, aby jej v královských starostech zastali a k budoucímu království zvykali, na sněmě s dvořany svými rokovati měl, všem se Ivan zalíbil, jeho po panu otce za krále míti žádali a volili, příčiny dokládajíce, že toho důstojenství hoden jest pro svou horlivost, pobožnost, spravedlnost i pro jiné ctnosti, kterými se skvěl.“¹

Při setkání s Bořivojem, který zabil Ivanovu laň při lovu, je Ivan popsán přesně tak, jak to nalezneme v jeho zdroji inspirace, v Hájkově. Není bez zajímavosti, že celá tato pasáž pojednávající od odjezdu Bořivoje na lov po rozkaz Ivanův, aby zabitou laň rozdělil Bořivoj chudým, je převzatá z Hájka téměř slovo od slova.

„...Tot' muž jeden dosti veliké a velmi hrozné postavy, s holí, v sukni dlouhé, bos, vlasy nad obyčej dlouhé maje, obočí až přes oči převěšené, vyšel z té skály, a rka jemu: „Proč jsi zabil mé zvířátko?“...“²

V Bridelově zpracování legendy o svatém Ivanovi nalezneme kromě tohoto téměř doslovného opisu více odkazů na Hájkovu Kroniku českou:

„... Z jichžto když do země naší Ivan vcházel, správu nad zemí držel Neklan, za jehož času mnozí byli v Čechách věštcové i věštyně, baby čarodějné, jak Hájek v listu LIII dokládá, ...“³

„...Okolo léta páně 853 po vyhlášení za kníže české od lepotův a starších Neklana, syna Křesomyslova, snad toho roku, když se Neklanovi Hostivít narodil; proto tak nazván, že maje poctivé radovánky, hosti své vítal. (Hájek XLVIII.). ...“⁴

Všimneme-li si ovšem popisu přírody, zjistíme, že skladba je těchto popisů přímo přeplněna, hlavně ve veršovaných pasážích (viz ukázky poezie výše). Nutno také dodat, že tyto verše jsou plné uměleckých prostředků. Dílo je velice subjektivní,

¹ Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 30-31

² Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 62

³ Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 44

⁴ Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 45

Bedřich Bridel vkládá Ivanovi do úst své vlastní myšlenky a postřehy. Miluje přírodu a váží si jí mnohem více než světa lidí a lidského života, který mu připadá pomíjivý a prázdný. O tom svědčí také používání zdobnělin pro různé přírodní skutečnosti a jevy, které ho obklopují.

I v próze nalezneme popisy krajiny, ovšem jedná se spíše o stručné shrnutí, jak krajina vypadala za časů pohanů:

„... Hrozné bezpochyby byly pustiny, strašlivé pouště, a to proto, že téhož času, když vůkol všickni téměř pohané a neznabohové byli lidé, zlí duchovní, jimž se klaněli, v lesích, v hájích tec. ... Mohly i jiné krajiny tak strašlivé býti, nejvíce však zem česká, která všechna modlám a zlým duchům byla oddána za knížat pohanských. ...“¹

Jak už v legendách bývá zvykem, v Životě svatého Ivana najdeme několikrát motiv jakéhosi zázraku: Bůh seslal Ivanovi anděla jako průvodce, laň jako živitelku, svatý Jan Křtitel dal Ivanovi kříž, kterým vyhnal démony (pohany) ze své jeskyně, motiv uzdravení nemocných a podobně.

Při seslání laně jako živitelky je v legendě uvedeno několik dalších případů, kdy zvíře pomáhá světcům přežít. To svědčí o skutečnosti, že sepjetí světců s přírodou se v legendách objevuje často. Také zde vidíme důkaz příbuznosti této legendy s legendou o svatém Jiljí.

„... Mnohokráte čteme v historiích, že lev, divoký vepř, nedvěd, vlk, jeleni tak okrotli, že svatým povolní a jako sluhové posluhovali. Svatý Fructuosus nedvěda bratra svého nazýval a stádo svých ovčiček jemu k opatrování poručil, aby je na pastvu hnal a zase domu doprovodil. Mnohým svatým poustevníkům lvové sloužili. Někteří živočichové též nějakou útrpnost spolu s svými svatými měli. Kuň jistě svatého Kolumba smrt oplakal a laňka od téhož svatého obráněná proti psům, vděčnou se za to dobrodiní ukázala. Byli též mnozí svatí od zvěři vykrmení. Má francská zem svého svatého Jiljího, má též naše česká svatého Ivana, oba tito byli od laněky vychován...“²

¹ Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 44

² Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 52

Hlavní myšlenku díla Bridel shrnul do napomenutí „*panským a královským dvořenínům*“:

*„Stůj, kdekoliv chceš,
nahore při královském pánském dvoře
na stupni velmi kluzkém.
Mně jest milá přítelkyně,
samotina a jeskyně,
ačkoliv v místě ouzkém.*

*Mně jsou milejší pustiny,
v nichž přebývám sám jediný,
kde mému králi sloužím.
Zde jsem živ sobě samému,
nehledím v službu jinému,
po mém Bohu jen toužím.*

*Když mne Pán k sobě zavolá,
má duše bude hotová,
hned se s světem rozloučím.
Nechť se onen pádu bojí,
jenž na stupni kluzkém stojí,
Bohu všechny poroučím.“¹*

O Bridelově zpracování legendy o svatém Ivanovi by se dalo velice dlouze a široce hovořit. Ráda bych alespoň na závěr uvedla několik ukázek básnických prostředků, které užívá v této skladbě. Už se nebudu zmiňovat o **anaforické apostrofě**, která se zde objevuje mnohokrát (viz výše) Všechny následující ukázky budou z díla: Bridel, Fridrich: *Básnické dílo*. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, budou uváděny pouze strany.

¹ Bridel, Fridrich: *Básnické dílo*. TORST, SOCIETAS, Praha 1994, strana 64

VI. Další zpracování světoivanské legendy

metafora:

„Každý člověk svatý
má jeho klíč zlatý.“ (strana 45)

„Ach, vy zemské hvězdičky
růže polní i fialo“ (strana 55)

„A ty má hospodyňko,
vejdi na pastvu širokou,
od boha daná laňko“ (strana 61)

presonifikace

„Ej, jak pláče travička“ (strana 58)

„Vše slouží, jak může,
kvetne červená, zelená,
i lilium, i růže“ (strana 58)

„vítej má jeskyně
tys má přítelkyně“ (strana 46)

synekdocha

„mé srdce tomu věří“ (strana 58)

„prst, který vás tak maluje“ (strana 56)

„až se mě srdce směje“ (strana 56)

básnické přirovnání

„v této já zahradě
budu jako v hradě“ (strana 46)

„libí, čerství potůčkové,
Jak mohou, vyznávají,
Jak nějací broučkové“ (strana 60)

eufemismus

„já myslím na věčná léta“ (strana 43)

„an všechen do hrobu padám“ (strana 61)

„tak vypustil svatě duši“ (strana 67)

VI. Další zpracování svatoivanské legendy

Pokud na tuto problematiku nahlížíme z hlediska chronologického, je třeba říci, že jako první se jí zabýval autor Kroniky tak řečeného Dalimila, který sice o legendě ve své kronice nic nepíše, nicméně nalezneme zde odkazy na kult svatého Jana Křtitele a zázraky s ním spojenými. V souvislosti s ním budu rovněž hovořit o Kosmově České kronice, přestože legendu o svatém Ivanovi ani motivy související s kultem svatého Jana Křtitele neobsahuje vůbec. Zmíním se také o důvodech, proč tak Kosmas učinil, či vlastně neučinil. Potom se budu věnovat verzi Václava Hájka z Libočan, který legendu zařadil do své Kroniky české. Posléze pohovořím o jejím zpracování rukou Mikuláše Salia, který čerpal z díla Hájkova. Jako další bod zmíním zpracování legendy Jiřího Bartholda Pontana z Praitenberka, který se vydal odlišnou cestou než Hájek a zpracoval jinou verzi legendy. Samozřejmě si budu všimnout shod a odlišností mezi těmito autory navzájem a Bridelem. Nakonec pohovořím o dalších autorech, kteří se zabývali svatoivanskou tematikou, ale jejich zpracování nebylo ve vývoji legendy tak zásadní.

1. Kronika tak řečeného Dalimila

Přestože se v této kronice neobjevuje přímo zpracování legendy o svatém Ivanovi, v rámci této problematiky stojí za zmínku. Patří totiž mezi díla, v nichž nalezneme informace a události týkající se kultu svatého Jana Křtitele (toto už bylo zmíněno v I. kapitole), pod něž tato legenda spadá. Svatý Jan Křtitel svatému Ivanovi věnoval kříž proti zahrnutí démonů, v čemž vidíme symboliku víry a křesťanství. Navíc zde hovoří o svatoivanské jeskyni a o kostelu svatého Jana. Z těchto důvodů tedy nyní pohovořím o kronice Dalimilově.

Kronika a autor

Literatura v národním jazyce se v tomto období hlásí ke slovu především rozsáhlými epickými skladbami: *Dalimilovou kronikou*, *Alexandreidou* a veršovanými legendami. Kromě *Dalimilovy kroniky* se všechny dochovaly ve zlomcích, z nichž jen tušíme monumentalitu ztracených celků. Kronika vznikla v roce 1314 jako reakce na pohnuté události roku 1309 a pozdější spory panstva s Janem Lucemburským. Jedná se o nestarší kroniku psanou v českých verších.

Dílo zaznamenává ve zhruba 4600 verších události od biblické potopy světa až do nastoupení Jana Lucemburského na český trůn roku 1311. Je zde dodržen obvyklý středověký způsob kronikářského vyprávění. Opírá se věcně o Kosmu a to u nejstarší historie, kde se nedá hovořit o hodnověrných historických pramenech a kde pouze zaznamenává pověsti podle Kosmovy kroniky. Dále čerpá z domácích legend (latinská václavská a ludmilská), také z kronikářských zápisů dnes nám již neznámých a z tradice kmenových, místních a erbovních pověstí. Pro dobu od sklonku 13. století, čili pro zachycení novějších dějin, vycházel autor i z vlastních vzpomínek a zpráv svých současníků.

Autor Dalimilovy kroniky není znám. Tomáš Pěšina z Čechorodu ho 1673 na základě starších zmínek mylně ztotožnil s historicky nedoloženým boleslavským kanovníkem Dalimilem Meziříčským, odtud i tradiční název skladby – *Kronika boleslavská*. Dobrovský na konci 18. století rozpoznal, že je to omyl, ale jména Dalimil užíváme dál, protože pokusy nahradit jej jménem reálně existující osobnosti ztroskotaly na faktu, že ve středověku se básník a spisovatel ztrácí za dílem. Tato anonymita je charakteristickými rysem velké části české literatury ve 14. a 15. století.

Autor kroniky měl nejspíš vztahy k severním a severovýchodním Čechám a náležel ke šlechtě. Byl spíš šlechticem světských zájmů než knězem.

Dalimilova kronika vznikala patrně za krize v letech po vymření přemyslovské dynastie jako politický pamflet, namířený proti cizácké vládě v Čechách a proti politické i hospodářské rozpínavosti cizí dvorské šlechty a německého patriciátu. Základním tónem kroniky je tedy národnostní uvědomění a silný citový vztah k české národnosti. Jeho vlastenectví má rysy demokratismu. To je výrazně formulováno ve vyprávění o Oldřichovi a Boženě (kapitola 41)

Dá se říci, že je to současně historický spis, politický manifest a epická báseň. Je psána bezrozměrným veršem, čili veršem o nestejném počtu slabik, jímž je složena také řada pozdějších básní ze 14. století.

Nalezneme zde důraz na věcné sdělení faktů. Poučení je často tlumočeno formou básnických přísloví, rčení a úsloví, která zobecňují společenskou zkušenost. Takto pojatý výklad národních dějin byl srozumitelný a přitažlivý pro širší okruh než jen pro českou šlechtu, k níž se původně především obracel. Obecná srozumitelnost byla podporována i ztvárněním kroniky, které využívá jako působivého uměleckého prostředku větně orientovaného bezrozměrného verše blízkého mluvenému projevu, prosté syntaktické stavby a slovníku sdělovacího jazyka. Zjednodušeně se dá říci, že kronika byla prostá, názorná, srozumitelná. Autor nerozvíjí příběhy do přílišné epické šíře a hlavní postavy charakterizuje jednáním. Do líčení historických událostí umisťuje své úvahy, rady a kritiky.

Dílo bylo velmi oblíbené, o tom svědčí jeho dochování v osmi ucelených rukopisech a pěti zlomcích. Vykazují textové proměny, v nichž se rýsují tři redakce díla. **První redakce (rukopisy cambridgeský, františkánský, vídeňský)** přerostla postupnými úpravami a přidavky kolem poloviny 15. století v **druhou redakci (rukopisy lobkovický, cerronský, Pelcův, fürstenberský)** následovanou po polovině století individuální úpravou staršího textu, pořizenou asi písařem J. Pinvičkou (**rukopis zebererovský**).¹

Verš Dalimilovy kroniky se stal vzorem pro některé mladší skladby (anonymní dodatky k Dalimilově kronice o událostech let 1310-1322, *O Přemyslu a Závěši*, *O válce s Uhry*, *O boji Viléma Zajíce proti králi Janovi*). Dílo jako takové zůstalo neobyčejně dlouho živou součástí české literatury, poutalo zájem i v německém

¹ informace čerpány z: Forst, Vladimír a kol.: Lexikon české literatury I (A – G). Academia, Praha 1993, strana 511

prostředí (bylo přeloženo do němčiny). Svou tendenčností a zejména podřízením osobních zájmů nadosobní ideji národnostně vyhraněného státního společenství nabývala Dalimilova kronika aktuálnosti zejména v dobách národního ohrožení (husitství, pobělohorská porážka, nacistické ohrožení). Byla mnohokrát citována, opisována a objevovala se jako dílo varovné i přinášející naději.

Kult svatého Jana Křtitele a legenda svatoivanská

Dalimil v kapitole 34 vypráví, jak se Vršovci rozhodli vyhubit přemyslovský rod a obelstili knížete Jaromíra, přivázali jej na Velízské hoře k lípě. Avšak šípy, které po něm posléze začali střílet, se těla knížete díky působení svatého Jana Křtitele ani nedotkly. Na tomto místě se na památku oné události dal postavit kostel (kapitola 34, viz ukázka). Obdobně svatý Jan Křtitel pomohl knížeti Oldřichovi proti polskému Měškovi, před kterým ho v noci přenesl do Oldříše. Oldřich tam poté rovněž nechal postavit kostel (kapitola 35). Tyto legendy u Dalimila by mohly být považovány za jakési dodatečné vysvětlení vzniku obou kostelů. Také se v kronice vyskytuje kapitola (číslo 68), v níž tento světec poskytl pomoc českému knížeti Soběslavovi v bezprostřední blízkosti Ivanovy jeskyně u Loděnic. Při potoku se zde Soběslav postavil roku 1179 obrovskému vojsku císaře Lothara. Svatý Jan Křtitel pomohl tak, že potok tekł po tři dny krvavě. Soběslav zde rovněž z vděčnosti nechal postavit chrám. Hovoří se o kostelu svatého Jana. Je-li jeho zpráva pravdivá, mohlo by jít o kostel svatého Jana Křtitele v Rudné – Hotelících, připomínaný jako farní v majetku svatojiřského kláštera roku 1356. Ve skutečnosti zde poražené vojsko náleželo odbojnému bratru knížete Bedřichovi, který vzápětí před Prahou na bojišti svého bratra porazil, a jeho choť Alžběta zde do roku 1183 nechala jako poděkování vybudovat kostel svatého Jana Křtitele.

„Kapitola 34

O zlé radě Veršovců

*... Přemluvit se dali,
Jaromíra jali,
u skal přivázali
k lipovému pni.*

*Hloupost udělali
páni nejapní,
že začali šípy
mířit do té lípy,
neboť neviděli ve svém zaujetí,
jak ty šípy marně k svému cíli letí,
jak svatý Jan Křtitel Jaromíra brání,
jak špičaté kluky
chytá do hazuky
knížete, že žádný z nich ho neporaní. ...“¹*

*„... Odvázali knížete.
Navždycky od chvíle té
v paměti však místo měli,
oltář na něm vystavěli
a později kostel skvělý
k slávě Jana Křtitele.
Proradného přítele
Hovora pak lapil vkrátce
a pověsil na oprátce. V odměnu za srdce ryzí
dostal pak grunt za Velizí.“²*

Protože se legenda o svatém Ivanovi vztahuje k období panování knížete Bořivoje, za kterého bylo v Čechách přijato křesťanství (legenda se taktéž vztahuje k přijetí křesťanství, vyhnání démonů za pomoci kříže můžeme chápat jako jakési vyhnání pohanství a upevnění křesťanství), není bez zajímavosti povšimnout si, co se v Dalimilově kronice píše právě o tomto období, čili o vládě Bořivoje v Čechách. Bohužel se zde nenachází žádná zmínka o svatém Ivanovi. V kapitole číslo 23, jež se týká právě této problematiky, se hovoří o křtu knížete Bořivoje a o jeho podpoře a pomoci při zakládání kostelů:

¹ Kronika tak řečeného Dalimila. Svoboda, Praha 1977, strana 64-65

² Kronika tak řečeného Dalimila. Svoboda, Praha 1977, strana 66

„Kapitola 23

Vyprávění o prvním křesťanu Bořivojovi

Zesnul Hostivít a stal se
vládcem Bořivoj. V tom čase
Svatopluk vlád na Moravě.
Bořivoj mu sloužil. Právě
jím byl strašně pokálen.
Přijel na dvůr za králem,
a když pojíst měli spolu,
král ho nepřipustil k stolu
řka, ať pohan usedne si
jak hovado na zem se psy,
neboť prý mu chybí víra,
neboť ušatého výra
vzývá místo Stvořitele,
křesťanskou čest nemá v těle.
Bořivoj hned zrudl silně,
a když bylo po hostině,
žádal, aby pokřtil jej
arcibiskup Metoděj,
Rusín, který v zemi vši
po slovansku sloužil mši.
Tak byl svědkem Velehrad,
jak Metoděj zářivý
kříž pozved a při křtu klad
na šíj Bořivoje dlaně.
A byla to léta Páně
osm set a devadesát čtyři,
od kterého do Čech se pak šíří
křesťanství, jak každý ví.

*Po té preveliké změně
Bořivoj se světcem stal a denně
almužníkům dary dávat velí
a přispívá hojně na kostely.
Tak nastala pak i chvíle ta,
kdy kostel svatého Klimenta
v Hradišti byl Čechy zbudován
a na Pražském hradě vedle bran
k počtě svaté Maří vznikl chrám.
V ony dny prý v Čechách Kain mže zpíval,
který prvním slavným knězem býval.“¹*

V souvislosti s Kronikou tak řečeného Dalimila je nutné pohovořit také o Kosmově kronice, ze které její autor čerpal.

Kosmas – Kronika česká (Chronica Boëmorum)

Tato kronika je velice známá a významná. Stala se zdrojem inspirace mnohým dalším autorům a dílům, především mladším kronikám. Můžeme o ní říci, že má evropskou úroveň. Opírá se o ní rovněž české moderní dějepisce, a to především v případě nejstarších českých dějin, pro které nemáme žádný jiný pramen čerpání. Kronika měla okamžitý a trvalý úspěch. Proto si myslím že je nutné toto dílo zmínit, přestože neobsahuje legendu o svatém Ivanovi, ani mnohé zázraky vztahující se ke kultu svatého Jana Křtitele. O důvodech nezařazení ani jednoho tohoto světce ani motivu zázraku se zmíním níže.

Již byla v souvislosti s Dalimilovou kronikou uvedena událost, kdy svatý Jan Křtitel pomohl knížeti Jaromírovi proti Vršovcům, kteří jej přivázaného ke stromu chtěli usmrtit šípy. Ty se českému knížeti zázračně vyhýbaly. Tato příhoda byla jakýmsi důkazem skutečnosti, že Dalimilovi byl blízký kult svatého Jana Křtitele a zázraky s ním spojené. Byly rovněž zmíněny další dva případy z oné kroniky, kdy tento český světec pomohl knížeti v nesnázích.

¹ Kronika tak řečeného Dalimila. Svoboda, Praha 1977, strana 47-48

V Kosmově kronice je zpracována tatáž událost poněkud jinak. Nenalezneme zde žádný zázrak, který by knížeti pomohl přežít. Z toho se dá usoudit, že Kosmovi byly zázraky spojené s kultem svatého Jana Křtitele či svatého Ivana cizí. Uznává pouze svatého Václava jako světce, ochránce a patrona Čech.

(první kniha – kapitola XXXIV., rok 1003)

„Mezitím domácí a rodinní nepřátelé knížete Boleslava, Vršovci, rod nenávistný a pokolení zlé, vykonali zločin ohavný a předtím od věků neslýchaný. Jejich vůdcem a jaksi hlavou veškeré ničemnosti byl Kochan, zlosyn a člověk ze všech zlých lidí nejhorší. Ten a jeho příbuzní, lidé ničemní, přišli se synem knížecím Jaromírem na lovecké místo, jež slove Veliz, a doslechše se z pověsti, co se stalo s knížetem v Polsku, pravili: „Kdo je tenhle človíček, sprostší než mořská řasa, že má předčítí nad námi a slouti pánem? Což se nenajde mezi námi někdo lepší, který by byl více hoden panovati?“ Ach, zlé myslí a zlého ducha! Co přemítají střízlivi, zjevně vykonají opilí. Neboť jakmile se jejich ničemnost rozpálila a na odvahu se rozjařila vínem, uchopili svého pána, ukrutně ho svázali a nahého, naznak položeného, připoutali za ruce a nohy k zemi kolíky a skákali, hrajíce si na vojenské rozběhy, na koních přes tělo svého pána.

Když to viděl jeden ze služebníků knížete, jménem Hovora, rychle běžel do Prahy, o tom, co právě se stalo, dal přátelům knížete zprávu

a v tu hodinu přivedl je bez prodlení k hnusnému triumfu. Když je ti činitelé nepravosti spatřili, jak se náhle se zbraní na ně vrhají, rozprchnou se jako netopýři po lesních skrýších. Oni pak nalezše knížete zle od much poštipaného a polomrtvého, - neboť jako roj včel se snášelo hejno much nad nahým tělem – rozvázali ho a dovezli na voze do hradu Vyšehradu. Služebník Hovora, vši chvály hodný přítel knížete, dosáhl té milosti za svou zásluhu, že bylo biřicovým hlasem všude po trzích provoláno, že Hovora sám i jeho rod budoucí mají býti mezi urozenými a svobodnými na věky věkův. Mimo to dali mu i hodnost lovčího, jež přísluší ke dvoru Zbečnu a kterou od té doby až dosud drží v pokoleních jeho potomci. „¹

Protože se legenda o svatém Ivanovi vztahuje k období vlády knížete Bořivoje, prvního pokřtěného panovníka, není bez zajímavosti podívat se do Kosmovy kroniky,

¹ Kosmova kronika česká. Paseka, Praha – Litomyšl 2005, strana 62

co se v ní o této době praví. V kapitole XV., jež pojednává o Bořivojovi a jeho synech, je vysvětleno vlastními slovy autora, proč ve své kronice nepíše o šíření křesťanství a tudíž také o zázracích s ním spojených a o zakládání kostelů.

„XV.

... Avšak o tom, jak milostí Boží, vždy přecházející a všude následující, dosáhl kníže Bořivoj svátosti křtu nebo kterak se vlivem jeho nástupců v našich krajinách den ode dne šířilo náboženství křesťanské víry, nebo který kníže které kostely či kolik jich nově jako věřící křesťan zřídil, o tom o všem jsme raději volili pomlčeti než čtenáři necht' způsobiti proto, že jsme to již čtli sepsáno od jiných: něco v Privilegiu církve moravské, něco v Epilogu téže země a Čech, něco v Životě neb umučení přesvatého našeho patrona a mučedníka Václava. Neboť i jídla, kterých častěji používáme, se přejídají. To, čeho jsme se výše dotkli, stalo se mezi těmi lety, jež zde nyní označujeme; nemohli jsme se dověděti, v kterých letech nebo časích se to stalo.¹

Kosmas tedy míní, že je zbytečné se o těchto skutečnostech zmiňovat z důvodu, že o tom bylo již mnohokrát psáno v různých dílech krásné literatury. Rovněž nechce do své kroniky zahrnovat děje a události, které nejsou dostatečně podloženy a u kterých se přesně neví, kdy přesně a zda se vůbec skutečně staly, protože je nikdo nezaznamenal. Hovoří tedy pouze o tom, o čem existují důkazy v podobě záznamů ze starších pramenů.

¹ Kosmova kronika česká. Paseka, Praha – Litomyšl 2005, strana 42

2. Václav Hájek z Libočan – Kronika česká

Život autora

Václav Hájek z Libočan pocházel z drobné šlechty. Žil v době rozkvětu humanistické historiografie, není však jen humanistickým historikem. O jeho vzdělání není nic známo. Roku 1520 byl utrakvistickým farářem v Kostelci u Buryně nad Ohří, roku 1521 ve Zlonicích kaplanem Viléma z Ilburka. Po roce 1521 přestoupil ke katolictví. Od roku 1526 působil jako katolický farář v Rožmitále a zároveň byl po dlouhá léta oblíbeným českým kazatelem tomášského kláštera v Praze na Malé Straně. Roku 1527 se stal děkanem na Karlštejně a farářem na Tetíně, ovšem tohoto úřadu byl zbaven roku 1534 po četných sporech s purkrabím Janem Bechyní z Katan. Žil většinou v Praze. Až roku 1544 je doložen jako probošt kapituly ve Staré Boleslavi. I v této nové funkci se dostával do mnohých rozporů s katolickou konzistoří a byl dokonce roku 1545 načas v Praze uvězněn pro neposlušnost.

Kronika česká

Na svém hlavním díle, *Kronice české*, pracoval soustředěně asi v letech 1534-1539. Toto dílo zpracovával za pomoci šlechtických příznivců, kteří mu z úřední moci umožňovali přístup k pramenům. Jedná se o nejproslulejší dějepisné dílo období vrcholného humanismu.

Kronika, vyprávějící se zálibou v podrobnostech o dějích od příchodu Čechů (datovaného k roku 644) až po nastoupení prvního Habsburka v roce 1526, byla dokončena roku 1539. Prošla cenzurou pánů, kterou nejspíš provedl především Jan Hodějovský z Hodějova. Byla dotištěna po značných průtazích v říjnu 1541, ale kvůli četným sporům s V. Halašem z Radimovic, který rozhodoval o nákladu na tisk, byla vydána až roku 1543.

Dílo svědčí o ctižádostivé velkorysosti autorova záměru, zároveň však o nevalných historiografických schopnostech i vzdělání Hájka. Ten navázal na starší kronikářská zpracování české minulosti počínaje Kosmovou a Dalimilovou kronikou, doplňoval jejich údaje z dalších a mladších pramenů domácích i cizích, a z místních či rodových tradic. Prameny často doplňoval vlastními kombinacemi a domýšlel si, takže je toto dílo plné nepřesností. Jedná se o jakousi volně fabulující epiku. Čtenáře na ní poutala jeho vypravěčská dovednost a poutavost obsahu, které je nejspíše

přesvědčily o pravdivosti kronikářova názoru. Dílo tedy podává domácí historické děje výpravnou formou s důrazem na epickou podobu sdělení. Nad snahou postihnout historický vývoj tam převládá zájem o detailně sledovaný a epizovaný průběh významných událostí.

Celou látku Hájek rozčlenil podle sledu jednotlivých let, který se tak stává základní kompoziční osnovou díla. Pro snadnější orientaci uvádí po stranách nejvýznamnější události a osobnosti, o nichž se v jednotlivých kapitolách píše.

Pro dílo je příznačná snaha obhajovat společenství určené vztahem mezi stavem duchovním a vymezenými řády stavu světského, čili šlechtou, měšťanstvem a poddanými, v čele s voleným panovníkem. Takto byla společenská situace konstituována na přelomu 15. a 16. století. Autor oslavuje šlechtu a katolicismus.

Pro své vypravěčské kvality se dílo stalo na celá staletí nejoblíbenější knihou o české minulosti a jeho popularitu neohrozila ani zdrcující osvícenská kritika historiografické věrohodnosti Hájka ve výkladech o nejstarších dějinách, která kroniku tvrdě odsoudila. Tuto kritiku provedl v komentářích k edici latinského překladu Kroniky z let 1761-1782 Gelasius Dobner. Ten si ovšem neuvědomil, že se nejedná pouze o nevěrohodný historický pramen, ale o jakousi fabulující epiku a že se kronika stala hlavně zdrojem inspirace mnoha dalších uměleckých děl. Přetisk Kroniky z roku 1819 se stal důležitým podnětem a látkovým zdrojem pro historismus obrozené literatury. Čerpaly z ní například *Rukopis Zelenohorský a Královédvorský*, *Smetanův Dalibor*, *Machkův* cyklus obrazů z českých dějin, *Jiráskovy Staré pověsti české*. Rovněž silně zapůsobila na romantiky a to především na **Karla Hynka Máchu**.

I ostatní Hájkova literární produkce, podrobná zpráva o požáru Malé Strany a Hradu z roku 1541, překlad a úpravy starších literárních děl, byla velice populární, přestože nepřesáhla průměr dobových užitkových projevů.

Legenda o svatém Ivanovi

Václav Hájek z Libočan začíná své vyprávěním skutečností, jak Bořivoj jel na lov přes řeku Mizu (Mži, Berounku) a tam v jednom údolí postřelil laň, která vběhla do vody a tam se bránila psům. Bořivoj ji probodl mečem a z jejího vemene teklo mléko, čemuž se kníže i jeho doprovod velice divili. Tehdy jakýsi podivný muž vyšel ze skály a knížete pokáral za jeho čin. Bořivoj si nejprve myslel, že je to nějaká šelma a chtěl utéci, potom se ale poustevníka zeptal, kdo je. Ten mu odpověděl, že pochází ze

země charvatské, jeho otec že se jmenuje Gestymulus a matka Alžběta. Že přišel do Čech za knížete Neklana a v jeskyni žije 42 let a z toho 14 let ho žádný člověk nespatriil a živen že byl mlékem zabitě laně. Bořivoj ho poslal k sobě domů na Tetín, ale Ivan se vymluvil, že neumí jezdit na koni. Laň potom odevzdal knížeti, aby ji rozdělil chudým. Kníže na Tetíně vyprávěl tento svůj zážitek Ludmile, své ženě, a ráno poslali kněze Pavla s šesti služebníky za Ivanem, kterému nechali přivést osla, na němž se mohl dostavit na hrad. Když knížecí manželé obdrželi požehnání, vrátil se poustevník ještě téhož dne zpět, aniž by na hradě požil jakéhokoli pokrmu, a požádal Pavla, aby třetího dne u něj mši svatou sloužil. Kněz tak učinil. Ivan Pavlovi potom vyprávěl o sobě a o nesnesitelných protivěnstvích, jež v jeskyni od zlých duchů utrpěl, až dostal od svatého Jana Křtitele kříž - mocnou zbraň proti těmto stvořením. Tím je vypudil z jeskyně pryč, těm nejvzpornějším kříž vrazil do hrdla, takže s hrozným křikem vyletěli ven a udělali při tom díru ve skále. Tento kříž potom předal Pavlovi pro knížete a posilnil se tělem Božím a krví a pomodlil se k Pánu Bohu. Třetí den zemřel a byl pohřben ve skále. Bořivoj tu pak postavil klášter ke cti svatého Jana Křtitele a poslal tam sloužit dva světské kněze, které později vystřídali benediktini.

V této verzi svatoivanské verzi vidíme řadu odlišností oproti rukopisným legendám. A to už z hlediska obsahového. Legenda začíná lovem Bořivoje, kdežto v rukopisné verzi jsou na počátku uvedeny životopisné údaje o svatém Ivanovi. – jeho původ, život doma, odchod z domova do Čech, usazení se v jeskyni, boj s démony, příchod svatého Jana Křtitele a darování kříže proti těmto démonům, vypuzení démonů, obdarování Ivana laňkou, která ho krmila.... V tomto aspektu se legenda liší také od zpracování této tematiky Bedřichem Bridelem.

Hájek zachovává jádro legendy o předání kříže, všechno ostatní je pozměněno. Nelze pochybovat, že ze svých funkcí karlstějnského děkana (1527-1533) a tetínského faráře (1533-1539) znal tehdejší tradici. Odtud mohl vzít zabití laně mečem, rozdělení jejího masa chudým a také Ivanovu cestu na oslu (Ivan neuměl jezdit na oslu, což by se asi v případě královice nestalo). Je nutno říci, že Hájek asi neznal text kapitulní legendy, protože tam se píše, že Ivan přijímá pod jednou, kdežto v Kronice české se světec před smrtí posilní Božím tělem a krví.

Objevuje se zde ale jeden historický údaj a to chorvatský původ Ivana a udání jmen rodičů. Je možné, že v Alžběta by mohla být aluzí na matku Jana Křtitele. Co se týče charvatského původu světce, lze k němu najít řadu vysvětlení. V časech Hájka už

dávno Chorvatsko náleželo Uhrám a tudíž se mohl akcentovat slovanský původ Ivana. Druhým opatem emauzského kláštera v Praze po roce 1352 byl „Ivan Charvat“. Hájek zařadil příběh Ivana k roku 909.

Z jeho verze svatoivanské legendy později nachází zdroj inspirace **Mikuláš Salius**, který ovlivnil při zpracovávání této tematiky také **Bedřicha Bridela**.

Komparace s verzí Bedřicha Bridela

Při porovnávání svatoivanské verze Hájka a Bridela již na první pohled vidíme významný rozdíl. Bridel legendu uvedl jako samostatné dílo, tudíž se mu věnoval ve větší šíři a poskytl mu větší pozornost. Legendu rozčlenil do řady kapitol, z nichž některé psal prózou a některé poezií, přičemž používal jak lyriku jak epiku. O tom jsem se ostatně zmínila v kapitole VI. Narozdíl od něj Hájek tuto problematiku zpracovává jako součást českých dějin v letech 644-1526, tudíž jí nemohl věnovat takový prostor jako Bridel. Legendu, stejně jako celou kroniku, zpracoval ve formě prózy. Oproti Bridelovi se v souvislosti s tím, co již bylo zmíněno, objevuje rychlý spád děje. Nenalezneme zde žádné rozsáhlé pasáže obsahující monology a zamýšlení se nad Bohem, přírodou či čímkoli jiným. Tím nejdůležitějším je příběh, děj. Legenda obsahuje dialogy Ivana s Bořivojem a knězem Pavlem, kterému navíc Ivan sděluje své dialogy se svatým Janem Křtitelem a démony. Je nutno dodat, že zde se vlastně ani nejedná o legendu v pravém smyslu slova, ale o jakési beletrizované vyprávění o setkání Bořivoje s tímto poustevníkem, o událostech, které se udály posléze až do doby smrti svatého Ivana, a o založení kláštera svatého Jana Ve Skále. Pro ilustraci a představení stylu autora a způsobu pojetí dané problematiky uvedu část Hájkova provedení svatoivanské tematiky, a to úvodní část, ve které se kníže Bořivoj při lovu setkává s tímto pro něj velice pozoruhodným mužem o pozve ho k sobě domů na hrad, na Tetín. Toto je zmíněná ukázka:

„Léta devietistého devátého

Bořivoj Tetinský času jednoho chtě sobě kratochvíl učiniti, pojav některé služebníky své a psy, jel na lov přes řeku, jenž Míza slove, do jednoho velikého údol. A tu sám kníže z svého lučiště postřelil jednu velmi velikú laní, kteráž jsúc postřelena běžala a kníže za ní s svými psy na koni běžal. A když přiběhla pod jednu vysokú a

velikú skálu, z kteréž silný pramen vody teče, do vody vběhla a tu se psuom bránila. Tot' Bořivoj přiběh a ssed z koně tu jistú laní svým mečem probodl, kteráž vyšedši z vody hned tu padla a umřela, a z jejího vymene velmi nad obyčej mléko teklo. Bořivoj tu stoje s svými služebníky tomu se počal velmi diviti. Tot' muž jeden dosti veliké a velmi hrozné postavy s holí, v sukni dlúhé, bos, vlasy nad obyčej dlúhé maje, obočí až přes oči převěšené, vyšel z té skály a řka jemu: „Proč jsi mi zabil mé zvířátko?“ Bořivoj se velmi ulekl i všickni služebníci jeho, neb takové osoby člověka prvé nikdá neviděli, domnívajíce se býti nějakú šelmú, knížete svého, aby pryč utekl, pobízeli a poodstúpivše všickni se zase navrátili. Tu Bořivoj jako by se otrás, vzav zmužilost a blíž k němu přistúpiv, řekl jemu: „Zaklínám tě ve jméno Ježíše Krista, Syna božího, aby mi pověděl, zlé-li jsi čili dobré!“ Odpověděl muž: „Člověk sem a služebník nehodný Pána Ježíše, jenž tuto bydlím ve jméno Trojice svaté s pomocí Krista Ježíše a matky jeho Panny Marie a svatého Jana Křtitele.“ I řekl Bořivoj: „Prosím tebe, uveď mě do svého příbytku.“ Řekl muž: „Podiž a ohlédaj,“ a obrátiv se šel do skály a Bořivoj s svými služebníky za ním. A když jsou tam vešli, divili se takovému příbytku. ...“¹

Pokud se zaměříme na způsob, jakým se Hájek věnuje popisu osob, především tedy osoby svatého Ivana, je nutno říci, že stejně jako má vyprávění velice rychlý spád, ani o popisu osob či přírody se tento významný kronikář příliš nešíří.

Popis svatého Ivana:

„... Tot' muž jeden dosti veliké a velmi hrozné postavy s holí, v sukni dlúhé, bos, vlasy nad obyčej dlúhé maje, obočí až přes oči převěšené, vyšel z té skály a řka jemu: „Proč jsi zabil mé zvířátko?“ ...“²

Takto se charakterizuje sám Ivan:

„...Z země charvatské sem přišel, otec muoj slúl Gestimulus a máteř Elzabeta. Slyšal jsem, že by Neklan kníže zemi tuto spravoval toho času, když sem já se všel.

¹ Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká. Odeon, Praha 1981, strana 205

² Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká. Odeon, Praha 1981, strana 205

Čtyřicet a dvě léta zde bydlím; již jest let čtrnáct, jakž mne žádný člověk neviděl, aniž jsem z této skály ven vycházel....“¹

Popis přírody:

„... A když přiběhla pod jednu vysokú a velikú skálu, z kteréž silný pramen vody teče, do vody vběhla a tu se psuon bránila. ...“²

¹ Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká. Odeon, Praha 1981, strana 206

² Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká. Odeon, Praha 1981, strana 205

3. Mikuláš Salius¹

Z Hájkovy verze svatoivanské legendy posléze čerpal **Mikuláš Saliusz** toho potom **Bedřich Bridel**. Pokud tedy porovnáme zpracování Hájka a Salia, je nutné říci následující: Mikuláš Salius, od kterého později svatoivanskou tematiku čerpají další autoři, pouze překládá do latiny a jinak uspořádává text z *Kroniky české* (1541) *Václava Hájka z Libočan*. Salius se tedy doslovně držel předlohy, pouze uspořádal děje Ivanova života časově. Původ Gestimula je však u něj pouze dalmatský, o chorvatské příslušnosti se nikde nezmiňuje. Je zajímavé, že též v českém překladě Saliovy legendy, pojaté do rukopisného souhrnu osmi životů českých patronů (Václava, Prokopa, Ivana, Anežky, Ludmily, Vojtěcha, Sigmunda a Víta), asi z druhé poloviny 17. století v Studijní knihovně olomoucké (signatura 32423), je svatý Ivan „Gestimula slovanské země krále z Alžběty syn“. Další zajímavou informací zajisté je, že potlačil zmínku o přijímání Krve Páně, což právě Hájek zmínil.

¹ informaci uvádí Vašica, Josef: České literární baroko. Atlantis, Praha 2005, strana 67;

Kořán, Ivo: Legenda a kult svatého Ivana, Umění 3, 1987, strana 230

4. Jiří Barthold Pontanus z Praitenberka¹

V době „hájkovské“ redakce Ivanovy legendy kolovala jiná, v mnoha podrobnostech nápadně odlišná, která je nám známá již z latinských rukopisů 15. století. Zachovala se v rukopise pražské univerzitní knihovny, odkud ji přetiskl Gelasius Dobner a J. Emler v Pramenech dějin českých (1873, I, 112-120) podle Dobnera, poněvadž tehdy již tento rukopis v univerzitní knihovně nebyl. Opis legendy o svatém Ivanovi z tohoto nyní ztraceného rukopisu, pořízený v 18. století, se nalézá ve stejné knihovně ve svazku signatury XI A 3. Dále tuto verzi legendy nalezneme v rukopise benediktinů v Broumově (Památky archeologické ročník IV, 1860, strana 154-157), nyní nezvěstném. Také se nachází v rukopise pražské metropolitní knihovny, signatura D XIV 2, kde legenda o svatém Ivanu byla napsána, jak je výslovně poznamenáno, roku 1469. Proti textu Dobnerovu má některé odlišnosti, většinou synonymní a stylistické variace, na jednom místě text u Dobnera zkomolený je zde opraven. Tuto verzi legendy do češtiny přeložil a vydal v roce 1592 kapitulní děkan u svatého Víta, **Jiří Barthold Pontanus z Praitenberka**.

Ten provází poutníky českým, německým a latinským překladem ivanské legendy. Je zajímavé, že text legendy z dnešního kapitulního rukopisu, který měl ve své knihovně, přeložil věrně pouze do češtiny. Pro latinské (a německé) vydání volně její text pospojoval podle vlastní úvahy s výtvořem Hájkovým a převedl jej do humanistické latiny. Dochází tak k řadě vzájemně si odporujících motivů. Například Ivan sice neumí jezdit na koni, přesto si vypůjčí od sedláka koníka. Místy nesouhlasí ani latinský a německý text. Pontanus, jak už bylo zmíněno dříve, propaguje Ivanův kult neustále, a to ve sborníku jeho kázání *Spirituale Regni Bohaemiae jubileum...*, věnovaných českým patronům, a v díle *Hymnorum Sacrorum libri tres*, kde jsou čeští světci oslaveni dřevoryty.

Svatý Ivan je tu rodem z Uher a je v příbuzenském vztahu s uherským králem Štěpánem. Nejprve pobývá deset let na poušti, kde ho naleznou jeho bratři, aniž ho poznají, potom teprve se odebere dále do Čech a najde si úkryt u Loděnického potoka. Laň Bořivojem postřelenou svatý Ivan požehná a uzdraví. Svatá Ludmila sama napřed navštíví světce v jeho jeskyni, ten vyhoví jejím prosbám a pěšky oklikami, protože nechtěl být nikým spatřen, připutuje na Tetín, kde zůstane přes noc.

¹ informaci uvádí Vašica, Josef: České literární baroko. Atlantis, Praha 2005, strana 69-70; Kořán, Ivo: Legenda a kult svatého Ivana, Umění 3, 1987, strana 230

Na zpáteční cestě ve vsi Hodyni unaven sedne na hrbolatý kámen, který se pod ním srovná a shladí. Tamní honci se posmívají jeho podivnému vzhledu a jeden z nich ho zraní kamenem do krve. Ten zakrvavený kámen prý dosud leží v kostele u hrobu svatého Ivana. Jeden sedlák ze vsi však se ho ujme a zažene honce bičem. Svatý Ivan si od něho vyprosí koníka a odjede. Poblíž svého příbytku sesedne a poručí koníku, aby se přímo vrátil ke svému pánu. Ten poslechne, cestou se však promění, zmohutní a ztloustne. Sedlák ho tedy poznává jen podle sedla a uzdy. Když svatý Ivan vidí, že se blíží smrt, modlí se, aby nezemřel bez zaopatření. Tu se zjeví svatá Ludmila ve snách anděl a přikáže jí, aby poslala svého kaplana Pavla k poustevníkovi s Tělem Božím a svatým olejem a aby si také vzali s sebou přípravy k vykopání hrobu. Kněz svatého Ivana vyzpovídá, podá mu Tělo Boží a pomaže ho svatým olejem, načež svatý muž zemře. Pavel se svým sluhou mu vykope hrob a pochová ho v něm.

Proti sobě tu tedy stojí dvě velmi ostře odlišná podání. Na dvě věci je nutné upozornit. I ze zběžného srovnání obou legend, Hájkovy a latinské, vyplývá, že v latinském zpracování, ačkoliv bylo psáno o sto let dříve, se velmi široce a neostýchavě rozbujely anekdotické a povídkové prvky a zastírají tak přístup k dějinnému jádru. Můžeme označit pramen některých těchto přídavek a tím je ne legenda o svatém Jijlí, jak si myslel Dobrovský, ale spíše život poustevníka Vintíře, který byl příbuzný Štěpána, krále uherského. Po 37 let žil osaměle s několika druhy v Českém lese, nikdo jej tam nespáčil. Vystavěl si tam kapličku ke cti svatého Jana Křtitele, svého ochránce. Pro jeho zásluhy se kámen, na němž odpočíval, změnil v měkké lůžko, takže dodnes jsou v něm vytačeny jeho údy. Také Vintíř byl krátce před svou smrtí objeven Břetislavem na lovu za přispění jelena, který prchal a dovedl ho před jeho poustevnu.

Dále ještě jedeny rys nám charakterizuje latinskou legendu jako výplod z dob husitských bojů. Již v jejím nápise je zdůrazněno, že svatý Ivan a svatá Ludmila přijímali pod „jednou způsobou“ a v rukopise metropolitní kapituly pojal nějaký apologeta tuto legendu přímo do traktátu proti utrakvistům, kteří se nejspíš již tenkrát dovolávali starých českých tradic v tom smyslu, jak to později formuloval jako jakousi nauku o cyrilometodějském původu přijímání pod obojí ve své *České kronice* (1537) kališnický kněz **Bohuslav Bílejovský**¹. Je známo, že se v Církvi podávalo věřícím pod obojí ještě v 13. století, takže v legendách vzniklých v dobách dávnějších

¹ informaci uvádí Vašica, Josef: *České literární baroko*. Atlantis, Praha 2005, strana 71

se bez rozpaků mluví o přijímání pod oběma způsoby. Ani Hájek z Libočan nepokládal za nutné měnit nic na své předloze a ponechal v ní bez korektury zprávu, že „*Ivan se tělem božím a krví posilnil.*“¹

Bohuslav Balbín se také věnoval tematice svatoivanské a to tak, že se pokusil zkombinovat právě tyto dvě verze, o kterých byla řeč výše, tedy Hájka s Pontanem a latinskými rukopisy, aniž by se snažil o rozluštění některých záhad, protichůdných motivů a odlišností. O jeho zpracování bude zmínka v kapitole VII.

¹ Hájek z Libočan, Václav: *Kronika česká*. Odeon, Praha 1981, strana 207

5. Další autoři

Hájkův vrstevník, kanovník pražské kapituly a poeta **Šimon Fagellus – Bouček** byl prvním, kdo se na přelomu 16. a 17. století začal o legendu svatoivanskou zajímat. Bylo to období, kdy se hledal nový český světec. Ve svých verších evokoval snad všechny známé světce a Ivanovi věnoval rozsáhlou báseň, líčící především krásu jeho pohostinného útulku. Jedná se nejspíš o první naši básnickou chválu krajiny.

Rovněž **Bohuslav Balbín** se věnoval zpracování legendy o svatém Ivanovi. Nepozastavil se nad rozpory v tradici svatoivanské. Jeho líčení prozrazuje víc poutníka zaujatého kouzlem místa a s ním spojených odkazů, než střízlivého vědce. Pokusil se zkombinovat Hájka s Pontanem a latinskými rukopisy, aniž by se snažil o rozluštění některých záhad. Bollandisté, kteří zařadili památku svatého Ivana ke dni 25. června, se spokojili s Balbínovou krátkou historií o světci a klášteře podskalském z jeho díla o Svaté Hoře, kterou doprovodili několika zběžnými poznámkami.

V roce 1629 vznikla **Wujkova Postilla**, v níž se její autor také snaží zkombinovat slovanskou a latinskou verzi. Zde je Ivan synem Gestimula, krále chorvatského, ale ostatní jeho život ve je ve stručnosti líčen podle Pontana a latinských vzorů. Podobné spojení těchto prvků můžeme pozorovat i v dalších pracích, z nichž některé ani nebyly vydány tiskem. Pozdější kronikáři přepisují buď jen věci již známé, nebo je doplňují novými dohady.

Svatý Ivan byl také oblíbenou **hrou na jezuitských divadlech**. Bohužel se nám tyto kusy nedochovaly. Byl zde nejspíš kladen důraz na zevní okázalost, protože v Klementinu na konci školního roku 1674 se hry „*O svatém Ivanu, synovi krále dalmatského a českém patronu*“ zúčastnilo na sedmdesát herců a třípatrové jeviště mělo představovat ve své nejvyšší části nebe a ve spodní části zemi.

V době barokní vznikl spis skalského podpřevora a pak opata **Eugenia Prudíka** *Florilegium Ivaneum* z roku 1755, určený k tisku ale nikdy nevydaný. Je tu podána prakticky úplná bibliografie kultu od klementinského rukopisu legendy přes Hájka, Fagella, Salia k Lupáčovi, Pontanovi a Stránskému. Jednotlivé kapitoly díla začínají vždy hrubě provedenou ilustrační perokresbou. Ke II. Kapitole je to obraz uctívání kříže a strhávání modly Neptuna a obdobně fantastické jsou i obrázky další. Kdyby kniha vyšla tiskem s rytinami obratného malíře, měli bychom v ní jednu z nejkrásnějších vzácností naší hagiografické literatury.

Jak už jsem se zmínila dříve v I. kapitole, byl proveden jakýsi pokus o revizi všech otázek týkajících se legendy o svatém Ivanu. Tento pokus vyšel od **Eliáše Sandricha** (1709-1772) a **P. Athanasia**. Jednalo se pouze o dopis ze 3. prosince 1757 Eugeniu Rudíkovi, který v té době působil jako podpřevor kláštera svatého Jana pod Skalou. Projevuje zde podrobnou znalost všeho, co bylo o svatém Ivanu napsáno nebo natištěno a radí k opatrnosti vůči Hájkovi, u něhož prý shledal mnoho smyšlenek a mylných dohadů.

V období novočeského romantismu se stal Ivan hrdinou epické básně o pěti zpěvech, kterou vydal kaplan **František Alexander Rokos**¹ v Praze roku 1823. Z jeho života si vybral pouze jeho mládí promítnuté do prostředí pohanského a libovolně si vymýšlí příběhy. Ivan na vyzvání anděla opustí své rodiče a vlast, kde byl zvolen za vojvodu. Anděl ho doprovodí do síně, vytvořené přírodou, a předpoví mu, jak skončí jeho život. Autor používá časoměrné hexametry. Jeho styl působí dosti únavným dojmem.

Téma poustevníka z dávnověku působila přitažlivě i na **Karla Hynka Máchu**. Třetí z jeho Prvotín, báseň „*Svatý Ivan*“, kterou Josef Jungmann jednu neděli předčítal svým posluchačům v hodině češtiny, byl první literární úspěch Máchy. Tento autor však zpracoval svatoivanskou legendu ještě jednou v rozsáhlejší skladbě, o čemž svědčí už titul „*Ivan, báseň o pěti odděleních*“. Báseň doprovází „*Vpřevod*“, který potom v přepracování v samostatnou báseň dostal název „*Poutník*“. První myšlenka na toto téma byla nejspíš vnuknuta Rokosem, jak by se dalo soudit z pětidílného zpracování u obou. V pojetí je tu ovšem důležitý rozdíl: Rokosovo provedení je značně neujasněné a mlhovitě, kdežto Máchovo pojetí nejspíše směřovalo k tomu, že by z Ivana učinil rozervance s vnitřním nepokojem. Ivan je týrán beznadějnou láskou k Bělině, krásné manželce knížete Jarvora. K Bridelovi má blíž jeho první Svatý Ivan, který přebírá některé prvky staré legendy – laň, anděla, skálu, kříž – vše je ale obestřeno romantikou měsíčního svitu, jak jsme u Máchy zvyklí.

¹ informaci uvádí Vašica, Josef: České literární baroko. Atlantis, Praha 2005, strana 65

VII. Svatý Ivan – historie a skutečnost

Vyjděme z analýzy Gelasia Dobnera. Jak on dobře určil, otcem Ivanovým byl obodritský král **Gestimulus**. Dnes už není pochyby, že se jedná o **Obodrity severní**, sídlící mezi dolním tokem Labe a pobřežím Lubecké zátoky. Tito Obodrité, vedle Veletů a lužických Srbů nejmohutnější kmen polabských Slovanů, dovedli od 7. století loučit několik sousedních plemen v jednotný spolkový stát, v jehož čele stál velkokníže, někdy v pramenech nazývaný král. Do tohoto svazu patřili kromě Obodritů, Polabů a Varnů také Vagrové, kteří před vznikem tohoto seskupení byli sami považováni za svrchované pány.

Obodrité byli ohrožováni od Sasů a Veletů a stali se přirozenými spojenci Franků a bojovali též ve vojsku Karla Velikého. Právo nástupnictví nebylo u nich tak určité stanoveno, jako například u Veletů, proto zde byly časté spory o trůn, kterých využívala franská politika ve svůj prospěch. Po smrti Ludvíka Pobožného (840) za tříletých bojů o trůn mezi jeho syny, Obodrité jediní z polabských kmenů se pokusili těžít z nesnázi říše a spojili se s Dány, napadli Hamburk a vyloupili jej. Nový císař Ludvík Němec, kterému podle úmluvy Verdunské (843) připadla východní část franské říše se Saskem, podnikl roku 844 proti Obodritům výpravu za jejich útoky proti Němcům. Obodrité byli poraženi a jejich kníže **Gostomysl** (tak zní jeho správné slovanské jméno, ne Gestimulus) padl v boji. Ludvík si podrobil obodritský svaz, obnovil vládu velkoknížecí a pověřil knížata jednotlivých rodů správou vlastního území.

Gostomyslova smrt je zaznamenána k roku 844 ve všech německých letopisech. Od té doby už Obodrité nejsou tak obávanou velmocí. V 11. a 12. století vedou Obodrité marný zápas o svou národní existenci proti německému vlivu, který je posléze pohltil.

Gostomysl měl tři syny, kteří se jmenovali Ivan, Sifrid a Evard, tato jména poukazují na skutečnost, že to byl nejspíš křesťan, protože se dají vysvětlit jedine vlivem křesťanského prostředí anglosaského. V této době začalo křesťanství na mnoha místech zapouštět kořeny. Hlavním centrem byl benediktinský klášter ve vestálské Korveji u Höxteru a Veseře, nejstarší a nejslavnější v celém severním Německu. Byl založen roku 822 Adalhardem a Walou, bratřenci Karla Velikého. Na nově zřízené klášterní škole učil tenkrát již proslulý Ansgar, za něho klášter rozšířil

svou působnost také na Obodrity a Rány. Korvej se proslavila jako šířitelka kultu svatého Víta.

Ivan vstoupil roku 860 do tohoto korvejského benediktinského kláštera v Sasku a odtud se odebral nebo byl poslán do Čech. V legendě se tedy nepřímou odráží pronikání saského církevního vlivu do Čech, které se projevilo i kultem svatého Víta (jehož ostatky byly od roku 836 uloženy v korvejském klášteře) a zvolením saského benediktina Dětmara prvním pražským biskupem (roku 973).

Ve světle těchto dějinných skutečností je třeba si všimnout blíže **církevně-slovanské zprávy** o svatém Ivanu, která se nám zachovala v pěti rukopisech většinou ze 17. století.

Staroslověnský text se začíná podobně jako u Hájka lovem knížete Bořivoje, který zabije laň, potom se líčí setkání knížete s poustevníkem. Ten si vyprosí u knížete, aby mu poslal kněze. Bořivoj mu pošle též i koně, ale Ivan putuje pěšky do chrámu, kde přijímá a zase se vrátí do své pustiny. Posléze zemřel a byl pohřben od Bořivoje.

Se zprávou u Hájka má tato legenda řadu odlišností. Ani jedna nezmiňuje životopisné údaje světce. Obě tedy začínají lovem Bořivoje. Rovněž mají některé slovní shody, čehož si všiml Václav Flajšhans. Nezapomínejte však patrně a zásadní rozpory mezi nimi. Ve slovanské redakci nikde není vidět vliv latinské legendy, až na konečnou zmínku o zázračných uzdraveních, Hájek je jí velice zasažen, přičemž nedopatřením se mu stalo, že tutéž věc podává dvakrát: Ivan odhaluje tajemství svého původu Bořivojovi při setkání v lese podle latinské legendy a pak ještě jendou před smrtí podle slovanské. Je tedy možné říci, že u Hájka se křížily dva různé prameny. To v církevně-slovanské legendě nenajdeme. Její text je přesný a vyrovnaný, každé slovo má svůj plný význam. Objevuje se tam přesmykování slov z důvodů v melodických. Je to i starobylost jazyka, která řadí slovanskou legendu ivanskou po bok první slovanské slovanské legendě svatováclavské. S tou je spřízněna i svým primitivismem názorovým a střídavostí dikce. Kromě motivu laně živitelky, který též dosvědčuje prastarý původ ivanské tradice, není tu nic, co by se odlišovalo od prosté životní skutečnosti. Neobjevují se zde hrůzostrašné příhody s démony. Ivan je mnich a poustevník, který se z vyšších pohnutek uchýlil do lesní samoty, patrně ještě s jedním nebo několika druhy. Je jasné, že tehdy musel náležet k nějakému klášteru, protože v té době nebylo volné potulování mnichů trpěno. V západní Evropě od 8. až do počátku 13. století téměř výlučně panoval řád svatého Benedikta.

Zamyslíme-li se nad tím, z kterého kláštera pocházel Ivan, můžeme se vydat po stopě církevně-slovanské legendy, kde se objevuje slovíčko „korvacký“, které se tam několikrát opakuje. Pokládalo se to za omyl písaře, který toto slovo používal místo „chorvatský“. Ovšem vzhledem k častému opakování tudy cesta nevede. Spíše se zdá, že se slovo vztahuje ke korvejskému klášteru, mohlo jednat o zmýlení pozdějšího opisovače, který takto zkomolil slovo „korvejský“. Mnich dříve nosíval jméno svého kláštera, jak o tom svědčí mnohé příklady. Pokud tedy Ivan na otázku Bořivoje odpověděl, že je Ivan Korvacký, což se v této legendě objevuje, mohlo se jednat o zkomoleninu jména Ivan Korvejský. Ivan tajemství svého rodu odhalil až těsně před svou smrtí a to písemně.

Pokud by patřil Ivan skutečně do kláštera korvejského, muselo by se jeho jméno nacházet v katalogu tamních opatů a mnichů, sestaveném na rozkaz opata Adalberta v letech 1156-1158 podle starých seznamů, které jsou úplné. Za opata Adalgaria (856-877) na třináctém místě čteme jméno „Unwanus“ nebo „Unvanus“, nabízí se tedy otázka, zda toto nebyl zrovna Ivan. Rozdíl v obou jménech lze vysvětlit způsobem tehdejší grafiky a okolností, že ve 12. století byl „Unvan“ mnohem užívanější než Ivan a proslavení hlavně arcibiskupem hamburským Unvanem (1013-1029).

Tato koncepce, přestože je pouze dohadem, mohla by být pravdivá, protože zapadá přesně do rámce soudobé historie, a protože vrhá jasnější světlo na některé dosud neosvětlené stránky našich nejstarších dějin.

Pokud prvotní legenda o svatém Ivanu byla složena v církevní slovanštině, naskýtá se otázka, jaký byl asi poměr Ivana k moravské misi Metodějově. Již z domova mohl znát toto úsilí Moravanů o samostatnost. Jemu, potomku knížecí rodiny obdritské, těžce postižené ztrátou otce v zápase o národní nezávislost, se toto úsilí muselo jevit něčím svrchovaně žádoucím. Bořivoj přijal křest z ruky Metoděje a zaváděl na svém panství slovanský církevní řád. Ve svých sympatiích šel možná dál a prakticky se přiklonil k této novotě. To by byl důvod pro pozdější oslavování slovanskými kněžími svatého Ivana legendou a pro vznik benediktinského kláštera se slovanskou bohoslužbou, založeným svatým Prokopem.

Čechy za Bořivoje byly tedy půdou, kam křesťanství přinesli muži ze dvou konců Evropy, jak ze západu, tak z východu. Proto proti Metoději, který se bil za svou církevně politickou myšlenku, je poustevník Ivan v pozadí a uniká pozornosti svých

součastníků. Z jeho života toho víme velice málo, jedná se spíše o dohady, než o fakta.

Toto vše ovšem leží mimo legendistického Ivana, který svým slovanstvím a sepětím se starou českou minulostí měl po Bílé hoře sloužit rekatolizaci Čech. Ač to byl světec benediktinské provenience, organizovali jezuité po roce 1622 každoroční pouti do kláštera svatého Ivana pod Skalou na Loděnickém potoce pod Tetínem, nebo přesněji k jeskyni, v níž údajně světec žil a byl pochován.

Závěr

Svatý Ivan je jeden ze světců, kterému se v české literatuře nevěnovala taková pozornost jako některým jiným významným světcům, jako například svatému Václavovi, svaté Ludmile, svatému Prokopovi a jiným. Jeho kult se vztahuje ke kultu svatého Jana Křtitele, který má u nás, v Čechách, dlouholetou tradici. Spojuje se s přijetím křesťanství na našem území a se symbolikou kříže, s jehož pomocí probíhá boj proti pohanům. Kult svatého Ivana byl vytlačen po dlouhém období, během kterého se hledal nový český světec, kultem svatého Jana Nepomuckého.

Svatoivanské legendistice se v historii české literatury věnovalo několik autorů. Jejich zpracování mělo různý význam i hodnotu. Podíváme-li se na tuto problematiku z hlediska chronologického, na první pohled je patrné, že první verze svatoivanské legendy, ze kterých čerpají další autoři, nalezneme ve **středověkých rukopisech**, a to **latinských** a **církevně-slovanských**. V závislosti na tom, které rukopisy byly zdrojem čerpání, na území Čech koloval dvě pojetí legendy o svatém Ivanovi. Tato dvě pojetí se v některých rysech velice nápadně shodují a v některých se velmi výrazně odlišují. Výraznou shodu můžeme vidět v motivu laně jako světcovy životelky. Významnou odlišností je skutečnost, že církevně-slovanská verze začíná lovem knížete Bořivoje, chybí zde tudíž předchozí životopisná část o svatém Ivanovi.

Potom by bylo nutno zmínit **Kosmovu Kroniku Českou**, která vznikala v letech 1119-1125, ale zde svatoivanskou legendu nenajdeme. Tu neobjevíme ani v **Kronice takzvaného Dalimila** z roku 1314, která se opírá o výše zmíněnou kroniku a další prameny, ale hovoří se v ní o kultu svatého Jana Křtitele, a to dokonce nejenom jedenkrát.

Na další místo z hlediska časového patří **Václav Hájek z Libočan** se svou **Kronikou českou** z roku 1543, kde přímo tuto legendu zmiňuje. Zdrojem čerpání se mu mimo jiné staly Kronika Kosmova a Dalimilova. U něho potom nachází při zpracovávání legendy inspiraci **Mikuláš Salius**, který svou verzi vydává v polovině 17. století. Ovšem jedná se pouze o překlad a o přeskupení vyprávění Hájka do latiny.

Z Mikuláše Salia a tedy i Václava Hájka z Libočan vychází **Bedřich Bridel**, který tuto tematiku zpracovává dokonce ve dvou verzích – latinské a české. (*Vita sancti Ivani, primi in regno Boëmiae eremitaë*, 1656, *Život svatého Ivana*, 1657). Oproti svým zdrojům inspirace, které jsou psány prózou, zařazuje kromě prózy také

veršované pasáže, které jsou umělecky velice důkladně provedeny. Také svatému Ivanovi věnuje mnohem větší rozsah, zpracovává jeho život nejen jako součást českých dějin, ale jako samostatné dílo. Nalezneme zde tudíž spoustu uměleckých prostředků. Taktéž je nutné zmínit, že Bridel zařazuje úvodní životopisnou část.

Hájek, Salius a Bridel vycházejí ze staroslověnské verze legendy o svatém Ivanovi.

Z latinské verze života svatého Ivana vychází **Jiří Barthold Pontanus z Praitenberka**, který jej v roce 1592 přeložil z latiny do češtiny. Jeho pojetí kolovalo společně se zpracováním legendy Hájkem. Později se vyskytlo několik pokusů obě verze zkombinovat, pokusil se o to například **Bohuslav Balbín** nebo **Wujk**.

Seznam použité literatury

- Bridel, Fridrich: Básnické dílo. TORST, SOCIETAS, Praha 1994
- Forst, Vladimír a kolektiv: Lexikon české literatury 1 (A – G). Academia, Praha 1993
- Forst, Vladimír a kolektiv: Lexikon české literatury 2/I (H – J). Academia, Praha 1993
- Galík, Josef a kolektiv: Panorama české literatury. Rubico, Olomouc 1994
- Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká. Odeon, Praha 1981
- Holý, Jiří; Janáčková, Jaroslava; Lehár, Jan; Stich, Alexandr: Česká literatura od počátků k dnešku. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998
- Hrabák, Josef a kolektiv: Průvodce po dějinách české literatury. Orbis, Praha 1976
- Kadlec, Jaroslav: Bohemia sancta. ZVON, Praha 1990
- Kořán, Ivo: Legenda a kult svatého Ivana, Umění 3, 1987
- Kosmova kronika česká. Paseka, Praha – Litomyšl 2005
- Kronika tak řečeného Dalimila. Svoboda, Praha 1977
- Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400. Vyšehrad, Praha 2000
- Pavera, Libor; Všeticka, František: Lexikon literárních pojmů. Olomouc, Olomouc 2002
- Škarka, Antonín: Půl tisíciletí českého písemnictví. Odeon, Praha 1986
- Tichá, Zdeňka: Cesta starší české literatury. Panorama, Praha 1984
- Vašica, Josef: České literární baroko. Atlantis, Praha 1995
- Vlašín, Štěpán a kolektiv: Slovník literární teorie. Československý spisovatel, Praha 1984

Seznam příloh

Příloha číslo 1 – Svatý Jan pod skalou

Příloha číslo 2 – Výhled ze skály

Příloha číslo 3 – Obec Svatý Jan pod Skalou

Příloha číslo 4 – Historie místa

Příloha číslo 5 – Kostel svatého Jana Křtitele a jeskyně svatého Ivana

Příloha číslo 6 – Areál benediktinského kláštera

Příloha číslo 7 – Kaple svatého Kříže

Příloha číslo 8 – Svatý Jan pod skalou (fotografie)

Příloha číslo 9 – Skály nad Svatým Janem

Příloha číslo 10 – Tetín

Příloha číslo 11 – Pamětní deska Václava Hájka z Libočan

Příloha číslo 12 – Valy

Příloha číslo 13 – Zbytky hradu

Příloha číslo 14 – Tetínské kostely (Sv. Jan Nepomucký, Sv. Kateřina, Sv. Ludmila)

Příloha číslo 15 – Výhledy po okolí

Příloha číslo 1

Svatý Jan pod Skalou

Svatý Jan pod Skalou je místo, jehož kouzlu se dá jen stěží odolat. Nachází se v srdci národní přírodní rezervace Karlštejn v malebném údolí obklopeném vápencovými skalami a opředeném mnoha pověstmi.

Krajina v okolí Svatého Jana pod Skalou je spíše rázu alpského, a proto není divu, že si oblast Svatojánska vysloužila název **Středočeské Alpy**. Výletníky láká zachovalá příroda, skalní stěny, ale i tajemná postava prvního českého poustevníka, křesťanského mnicha svatého Ivana.

Svou historii počítá Svátý Jan pod Skalou již od konce 9. století. Tehdy se zde podle středověké legendy v jeskyni pod mohutnou skalní stěnou usadil křesťanský mnich, poustevník Ivan, aby se věnoval náboženskému rozjímání. Ivana v jeskyni pokoušeli zlí duchové. Když se ale rozhodl jeskyni opustit, zjevil se mu sv. Jan Křtitel a daroval mu kříž. Tímto křížem Ivan zlé pokušitele ze svého příbytku v jeskyni vyhnal. Ke konci života jej zde objevil kníže Bořivoj, který si sem z Tetína vyjel se svou družinou na lov. Kníže Ivana pozval na tetínský hrad. Ivan však odmítl jeho nabídku k trvalému a pohodlnému životu na hradě a vrátil se zpět do skal. Zanedlouho nato zemřel a byl pohřben ve své jeskyni. Snad ještě sám kníže Bořivoj nechal vystavět v jeskyni u Ivanova hrobu malou kapličku svatého Jana Křtitele, která byla od samého začátku navštěvována zdejšími lidmi i příchozími poutníky.

Později byl na tomto místě postaven **benediktinský klášter a kostel zasvěcený Narození sv. Jana Křtitele**. Z kostela vede vchod do **Ivanovy jeskyně**, přestavěné v 17. století na skalní kostel Panny Marie. Hned poblíž vchodu můžete spatřit kámen, na němž se klečící světec modlil. Dokládají to i dolíky, vytlačené prý jeho koleny. Skalní výklenek se sochou ležícího poustevníka označuje podle tradice světcovo lože, kde byl údajně nalezen mrtev. Za kostelem je zvenčí přístupný pramen sv. Ivana s velmi dobrou vodou, která byla odedávna považována za léčivou.

Otevírací doba:

březen - říjen:

sobota a neděle

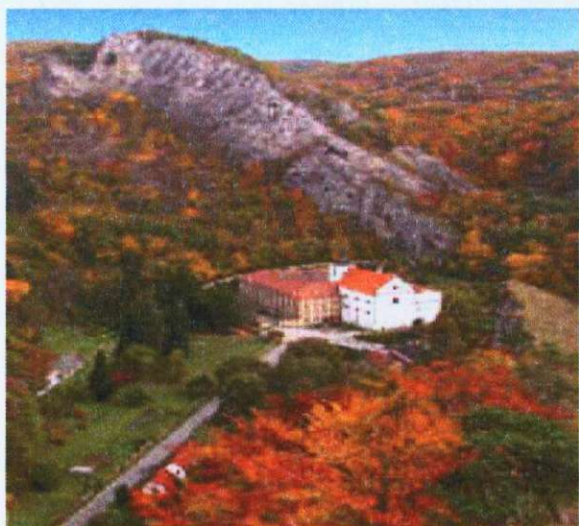
10 - 13 a 14 - 17 hodin

(během letních prázdnin i v některé všední dny)

Každý poslední víkend v červnu se ve Svatém Janu koná **Svatojanská pout'**, jejíž tradice sahá až do 15. století.

Příloha číslo 2

Výhled ze skály

Určitě si však nenechte ujít ani **výhled ze Skály**, přes 170 metrů vysoké skalní stěny, která dominuje celému okolí. Na jejím vrcholu velký dřevěný kříž dodnes označuje místo, odkud svatý Jan údajně žehnal české zemi. Výstup po příkré značené stezce, vinoucí se po strmých vápencových svazích, dá sice leckterému poutníkovi zabrat, ale pohled, který čeká na vrcholu, za námahu určitě stojí.

Příloha číslo 3

Obec Svatý Jan pod Skalou

Obec Svatý Jan pod Skalou se nachází necelých 20 km jihozápadně od Prahy, nedaleko města Berouna a Loděnice. Celá obec je situována v srdci národní přírodní rezervace Karlštejn. Atraktivnost tohoto krásného místa přiměla již v minulosti k vytvoření první, nejstarší značené turistické cesty v Čechách - cesty Vojty Náprstka. V okolí obce jsou situovány 3 naučné stezky přírodní rezervací a zajímavý skanzen těžby vápence v nedalekém lomu Paraple provozovaný **společností BARBORA**. O víkendech a svátcích jsou pro veřejnost zpřístupněny nejzajímavější památkové objekty a stálá expozice z bohaté historie obce. Každou poslední červnovou sobotu a neděli (*po svátku sv. Jana Křtitele*) se v obci koná slavná svatojánská pouť, jejíž tradice sahá až do 15. století. Celá obec prožívá v současnosti období značného rozkvětu. V poslední době zde byla zejména zásluhou **Obecního úřadu** a **Svatojánské společnosti** opravena řada nejvýznamnějších budov a pamětihodností. Ve zdejším kostele jsou pravidelně pořádány **koncerty vážné a duchovní hudby**. Pro nebývalou snahu obyvatel a příznivců obce Sv. Jan pod Skalou byla obec vyhodnocena dvěma významnými tituly v celostátní soutěži Vesnice roku. V roce 1996 získala **1. místo ve středočeském regionu za Nelepší kulturní a společenský život** – tzv. Modrou stuhu. V r. 1999 celkově vyhrála **jako nejlepší obec středočeského regionu** a v celostátním hodnocení soutěže **Vesnice roku získala neuvěřitelné 3. místo**.

Příloha číslo 4

Historie místa

Svatý Jan pod Skalou je jednou z nejmalebnějších obcí Národní přírodní rezervace Český kras. Oplývá četnými přírodními krásami a nachází se zde mnoho historických památek. Svoji historii počítá od konce 9. století, kdy se zde podle legendy, v jeskyni pod mohutnou skalní stěnou, usadil první český křesťanský poustevník Ivan. **Poustevník Ivan**, zde uctíváný jako svatý, žil ve zdejších travertinových jeskyních, které jsou v tomto místě dodnes zachovány. Ivan byl synem slovanského knížete Gostimila. vzdal se světského života a uchýlil se do samoty, kde žil 42 let. Když po čase přišel až do zdejšího údolí, zalíbilo se mu tady a rozhodl se, že zde zůstane. Bůh mu seslal laň, aby ho živila svým mlékem. V jeskyni ho však pokoušeli zlí duchové a tak se rozhodl odtud odejít. Při odchodu se mu na návrší pod svatojánskou skálou zjevil sv. Jan Křtitel. Předal mu dřevěný křížek, kterým Ivan zlé demony ze své jeskyně vypudil. Legenda dále vypráví o setkání poustevníka Ivana s českým knížetem a vládcem Bořivojem. Bořivoj při štvanci na medvěda postřelil Ivanovu laň. Poraněná laň dovedla knížete až před Ivanovu jeskyni. Bořivoj tak našel Ivana a bylo mu velmi líto, že mu zabil jeho laň živitelku. Pozval tedy Ivana na svůj nedaleký hrad Tetín a nabídl mu, aby tam s ním pobýval. Ivan však nechtěl a vrátil se do své samoty. Před svou smrtí sdělil knížeti poselství od sv. Jana Křtitele: „Tobě poručil Bůh po sv. Janu Křtiteli, abys po mé smrti toto místo vysvětil za kostel ke cti Panny Marie a sv. Kříže, ale sv. Jana Křtitele máš nazvat patronem.“ Podle legendy zde po Ivanově smrti opravdu nechal postavit kníže Bořivoj kapličku, která v 11. století přišla do správy benediktinského kláštera (*Ostrovský klášter-ostrov na řece Vltavě, jižně od Prahy*).

1891

DE S. IVANO, IN
 MONASTERIO SVH RVE
 S. Iovnis Baptiste.

První písemnou zmínku o jeskyni sv. Ivana nacházíme až v listině českého krále Přemysla Otakara I. z r.1205. Podle této listiny Ivanovu jeskyni s poustevnu, hrobem a kaplí získal Ostrovský benediktinský klášter roku 1037 od českého knížete Břetislava I. Roku 1310 zde bylo založeno probošství a majetek kláštera byl v této době významně rozmnožen. Roku 1420 byl mateřský klášter benediktnů na Ostrově dobyt husitskými vojsky a zničen. Přeživší mniši se přesunuli do Sv. Jana, tehdy nazývaného „Svatý Ivan ve skalách“. Od roku 1517 se již datuje definitivní přesídlení mnichů z Ostrova do Svatojánského kláštera. Roku 1584 zde byly znovu nalezeny a vyzvednuty po staletí pečlivě ukrývané ostatky sv. Ivana. Od této chvíle zde započala tradice slavných svatojánských poutí.

Úcta k Ivanovi se šířila do dalekého okolí a význam tohoto místa vzrůstal. R. 1661 zde byl na místě starého kostela vystavěn nový, velký barokní kostel sv. Jana Křtitele, jehož projekt vypracoval italský stavitel Carlo Lurago. Mohutná kamenná stavba však byla postavena na měkkém a vlhkém podloží bývalého potoka, což způsobilo záhy sesedání stavby a rozpuštění zdiva a klenby. V r. 1711 kostel přestavěl Křištof Dienzenhofer. Podle svatojánského kostela dostala pak jméno i zdejší obec. Ostatní budovy bývalého kláštera byly stavěny postupně. Do dnešní podoby byly dokončeny v r. 1731. Klášter však byl zanedlouho, v r. 1785, zrušen císařem Josefem II. Majetek kláštera byl pak rozprodán v dražbě. Prvním majitelem se stal hrabě Sweerts-Spork, dalším rytíř Joachim ze Schirdingu, později pak šlechtická rodina Bergerů. Zadní část kláštera byla využívána k průmyslové výrobě (koželužna, přádelna, papírna), vždy bez valného ekonomického úspěchu. V letech 1904 - 1912 bývalá budova kláštera fungovala jako moderně vybavené lázně. V r. 1914 koupil budovu kláštera církevní řád Školských bratří a zřídil zde učitelský ústav. Ten zde byl až do r. 1942, kdy byl německou okupační správou zrušen. V r. 1949 se objektu zmocnila nastupující komunistická vláda a zřídila zde tábor nucených prací, v letech 1951-55 dokonce věznici. Pak zde byla téměř 30 let policejní škola ministerstva vnitra pro výchovu nových příslušníků komunistické státní policie (*STB*). Od r. 1985 byla budova využívána jako archiv ministerstva vnitra. V roce 1994 byl klášter navrácen církvi a byla zde zřízena Vyšší odborná pedagogická škola.

Příloha číslo 5

Kostel svatého Jana Křtitele a jeskyně svatého Ivana

Je to raně barokní stavba mohutných rozměrů s bohatou vnitřní výzdobou. Na hlavním oltáři je velký obraz „Zjevení sv. Jana Křtitele poustevníku Ivanovi“ z r. 1695. Nad oltářem stojí velký kříž, který sem byl kdysi darován od poutníků ze Starého města pražského. Původně stával na památném Karlově mostě v Praze. Na kruchtě je veliký barokní obraz (3,5 x 6 m) „Položení základního kamene zdejšího kostela“ od Joachyma Bachmana. Vzácná je mramorová křtitelnice, na níž najdeme letopočet 1576. Uprostřed kostela stojí bohatě zdobený náhrobek sv. Ivana, kde je umístěna postříbřená a pozlacená schránka s ostatky poustevníka Ivana. Kostel je propojen se starým skalním kostelem – jeskyní sv. Ivana. Vedle památek na poustevníka je zde také krypta a staré náhrobní kameny opatů kláštera. V části jeskyně je zachována přirozená travertinová jeskyně, zdobená původní krápníkovou výzdobou. Hned vedle kostela, pod oknem Ivanovy jeskyně vyvěrá silný pramen léčivé vody, Pramen svatého Ivana. Voda ze zdejších pramenů byla v minulosti stáčena do lahví a prodávána jako minerální voda „Ivanka“.

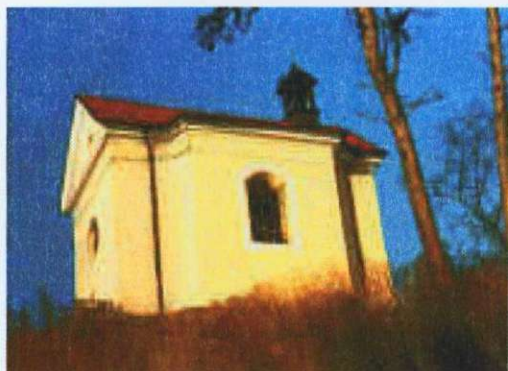
Příloha číslo 6

Areál benediktinského kláštera

Z původních nejstarších staveb benediktinského kláštera se dochovala jen věž kostela. Konvent kláštera začal stavět ihned po dostavbě kostela v roce 1661 opat Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka. Stavba byla velmi náročná a byla dokončena čtvrtou - západní stranou v roce 1726. Úplně byl klášter dostavěn roku 1731 opatem Koterovským vnějšími úpravami na přední straně kláštera. Významnými místnostmi kláštera jsou refektář a prelatura. Refektář (*později jídelna pro lázeňské hosty*) je bohatě zdoben barokními freskami a unikátními plastikami s výjevy ze života sv. Ivana. Na hlavní klášterní chodbě je umístěna socha sv. Jiří. Na dvoře konventu stojí socha sv. Ivana, která dříve stávala v polích.

Příloha číslo 7

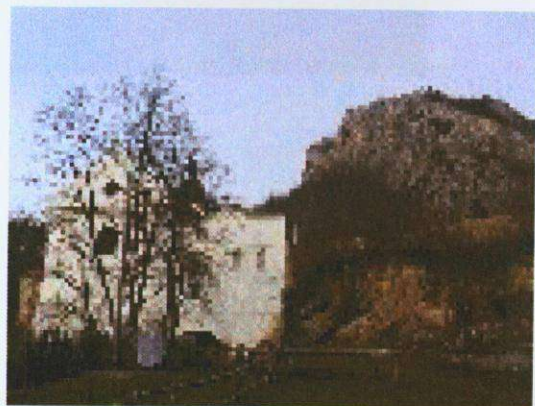
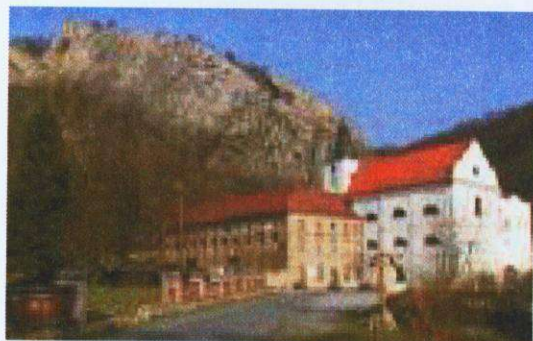
Kaple svatého Kříže

Pod dominantní skálou převyšující úroveň návsi o 159 metrů najdeme na táhlém nižším skalním hřbetu kapli Povýšení svatého Kříže. Podle pověsti stojí právě na místě, kde došlo k setkání sv. Jana Křtitele s poustevníkem Ivanem, na místě, kde světec daroval Ivanovi dřevěný kříž k vymítání zlých duchů. Roku 1602 zde nechal polní maršál Heřman Kryštof Russworm (*generál vojsk císaře Rudolfa II.*) postavit z červeného mramoru kamenný kříž a po jeho stranách sochy sv. Ivana a sv. Jana Křtitele. V roce 1714 nechal zdejší opat Koterovský zbudovat nad tímto sousoším kapli. V roce 1997 byla kaple i sousoší zrestaurováno Svatojánskou nadací.

Příloha číslo 8

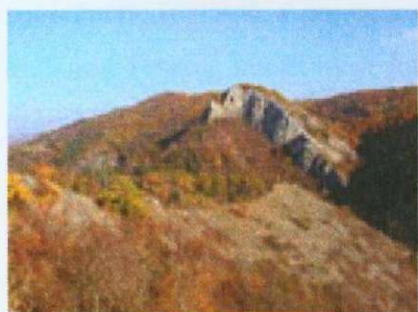
Svatý Jan pod skalou

Příloha číslo 9

Skály nad Svatým Janem

Na druhém snímku je nad klášterem ve Svatém Janu vidět skála s křížem (na fotografii je znát pouze jeskyně pod ním).

Příloha číslo 10

Tetín

Tetín

Jméno hradiště Tetín je v povědomí široké veřejnosti spojeno s bájnou Krokovou dcerou Tetou (podle Kosmy Tetkou). Ve skutečnosti s touto legendární postavou neměl nikdy nic společného (ostatně, v pojmenování Tetína byl Kosmas nedůsledný; kdyby byl Tetín spojen s kněžnou Tetkou, musel by se jmenovat Tetčín a nikoliv Tetín - a nebo naopak by Kosmas nesměl kněžnu jmenovat Tetkou, ale Tetou).

Skutečnost je samozřejmě jiná.

Poloha hradiště

Hradiště Tetín se nachází na vysoké ostrožně, nad ústím potoka z Tetínské rokle do Berounky, na pravém břehu řeky. Rozloha hradiště je asi 10 ha, dvoudílné. Plocha hradiště je dnes zcela zastavěna, zachovaly se pouze zbytky valů (ulice Pod valy) porostlých stromořadím - jen špatně je lze fotografovat.

Přicházíme-li od západu, vstupujeme do předhradí příčným valem, na němž stojí zeď zahrady statku. Před valem byl ještě příkop, brána byla na severní straně v místech dnešní silnice.

Odtud se plocha trojúhelníkovitě zužuje; snad byla chráněna i od jihu bočním valem, severní bok byl dostatečně zajištěn svislými srázy nad Berouňkou. Západní opevnění akropole (vnitřní příčný val), dnes už zaniklé, bylo na východní straně návsi, před kostely a farou, bránu mělo při severní straně. Také obvodové opevnění tohoto hrotu ostrožny - trojúhelníku o rozloze 1 ha - již zmizelo: ve 13. stol tu byl vystavěn hrad, v polovině 19. století bylo severní úbočí odlámáno při stavbě železnice a od konce 19. stol. zde byl lom, jenž prolomil ostroh z Tetínské rokle do údolí Berouňky, těsně na východ od hradu. V tomto průlomu byla archeologicky významná jeskyně Turské maštale, dnes už zcela zničená.

Dějiny hradiště

Ostrožna byla osídlena od neolitu (nepočítáme-li ovšem nálezy z Turských maštálí, jež dokládají přítomnost člověka v mladším paleolitu a ojedinělými prvky kamenných nástrojů - zřejmě dosud nejstaršími známými z jeskyní v Českém krasu - už ve středním paleolitu); v

eneolitu byla zřejmě výšinným sídlištěm, podobně od mladší doby bronzové po dobu halštatskou.

Hradiště na Tetíně vzniklo patrně na prahu střední doby hradištní a patřilo k přemyslovské doméně. Střežilo důležitý brod přes řeku Berouнку (na protějším levém břehu je nedaleko Tetína druhé hradiště, Hostim). Písemně je tetínské hradiště doloženo k roku 921, kdy se na něj uchýlila kněžna - vdova Ludmila. Zde také byla z rozkazu své snachy kněžny Drahomíry zavražděna.

Již v 10. století tu patrně stál knížecí palác a pravděpodobně také kostel. Ten stál snad v místě dnešního kostela svaté Kateřiny a podle legend zde byla kněžna Ludmila pohřbena, nežli ji v roce 925 nechal kníže Václav (její vnuk) přenést do Prahy. Současný kostel svaté Kateřiny má románskou podobu z období kolem r. 1200.

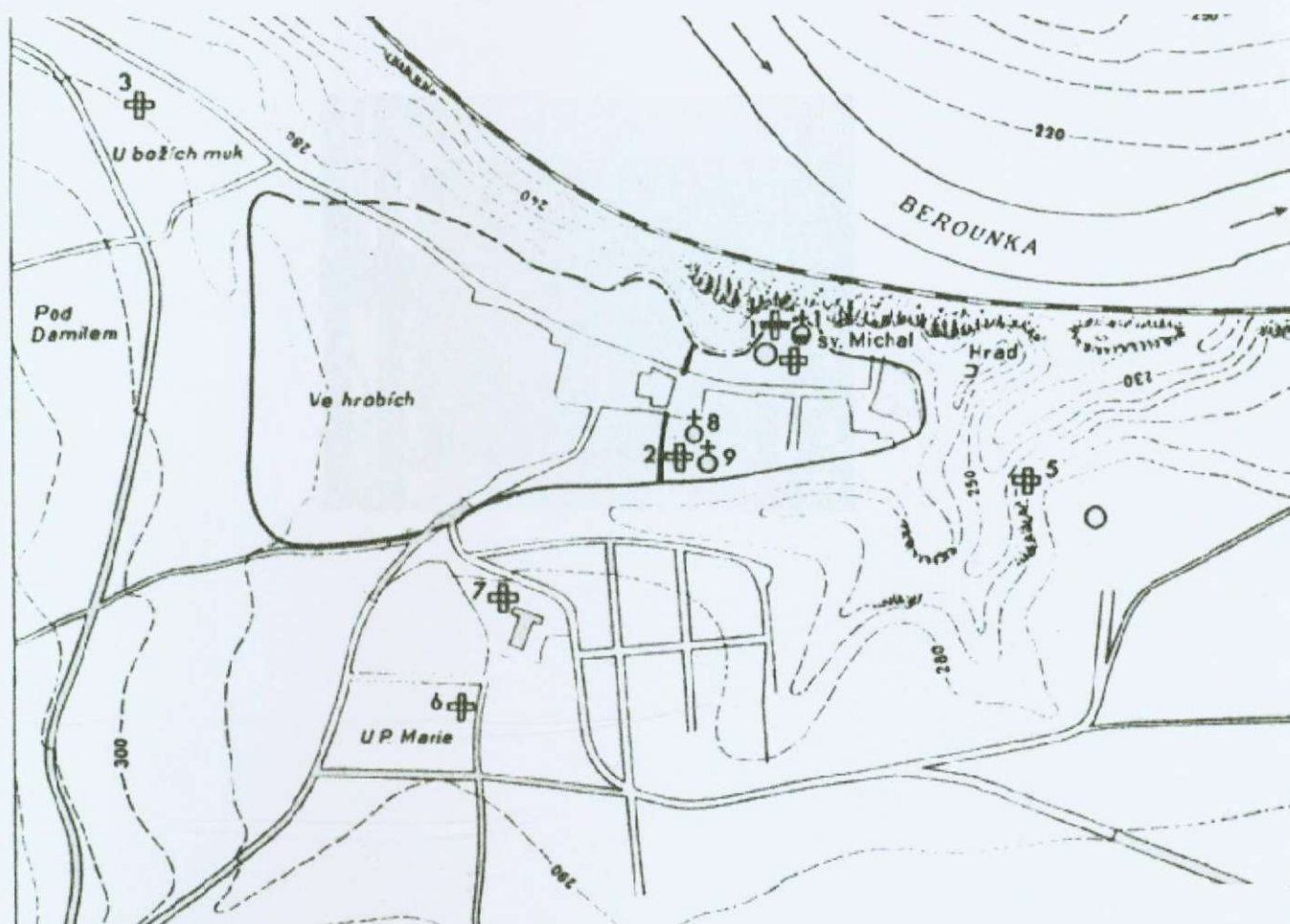

Schéma hradiště Tetín. Původní centrum, knížecí dvorec z doby kněžny Ludmily, se nacházelo nad sráží nad Berouňkou, zhruba v místech dnešního kostela sv. Jana Nepomuckého (dříve sv. Michala), kde je také staré pohřebiště. 1 - Svatý Jan Nepomucký; 2,3,5÷7 - Pohřebiště; 8 - Svatá Kateřina; 9 - Svatá Ludmila.

Příloha číslo 11

Pamětní deska Václava Hájka z Libočan

Na Tetíně jsou další dva kostely: sv. Jan Nepomucký a sv. Ludmila. Sv. Jan Nepomucký (původně sv. Michal) pochází z první pol. 13. stol, ale dnes má již barokní podobu. Kostel sv. Ludmily je barokní ze 17. stol.

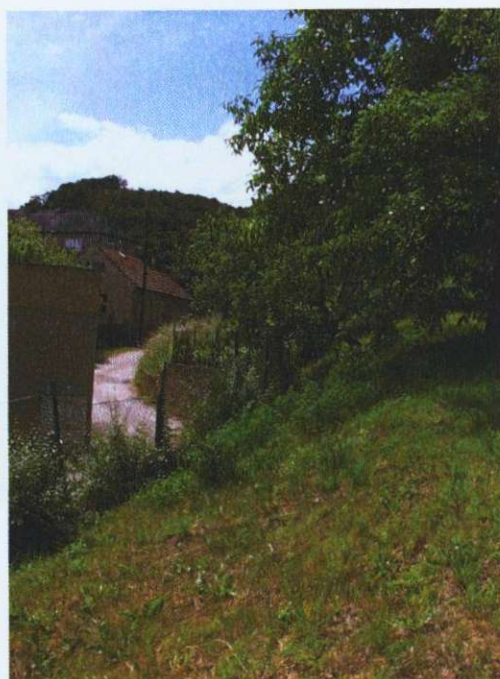
V Tetíně působil Karlštejnský děkan a kronikář Václav Hájek z Libočan, jehož dnes připomíná pamětní deska umístěná na domě při kostele sv. Kateřiny (všimněte si překlepu):

Příloha číslo 12

Valy

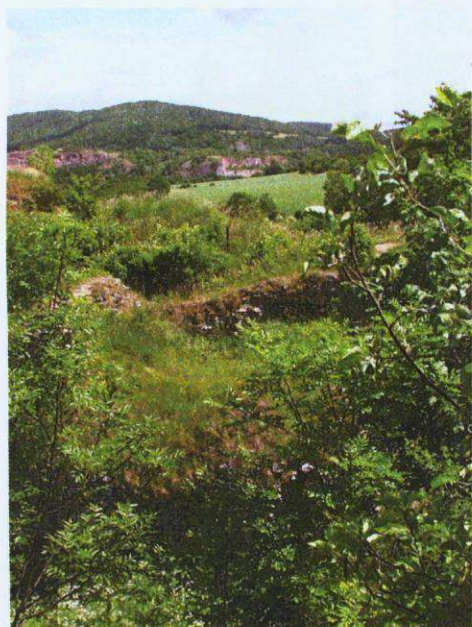
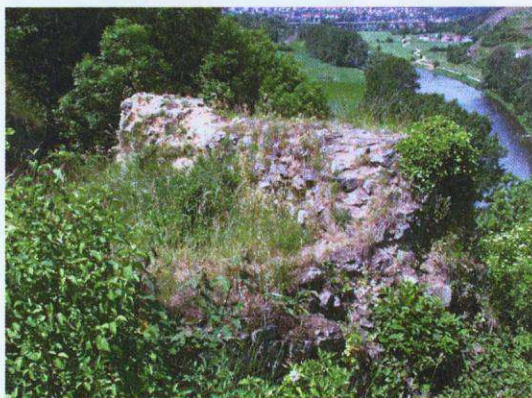
Valy se na Tetíně zachovaly ve své části, lze je ale jenom špatně fotografovat. Zčásti jsou na pozemku statku a zčásti zahrady. Část valů je přímo ve výběhu dobytka. Na hřebenu valů rostou vzrostlé stromy.

Příloha číslo 13

Zbytky hradu

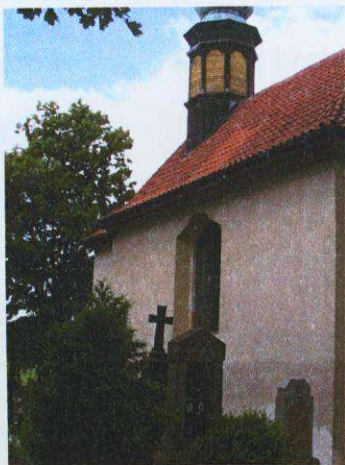
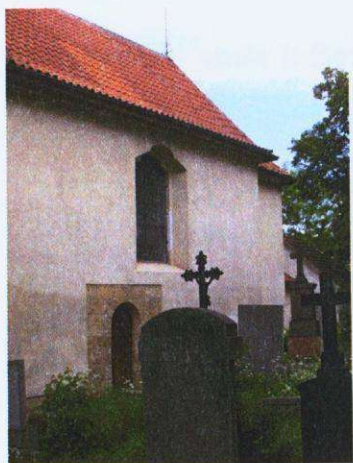
(Zbytky vstupní věže bývalého hradu jsou jedinou dobře patrnou částí stavby)

Příloha číslo 14

Tetínské kostely:

Sv. Jan Nepomucký

Sv. Kateřina

Sv. Ludmila

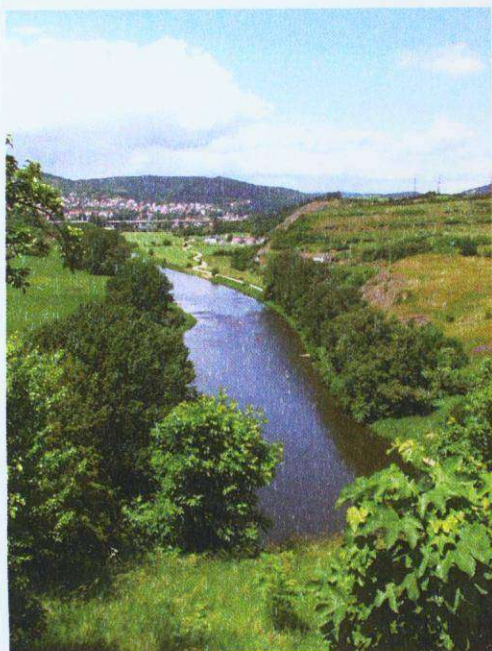

Příloha číslo 15

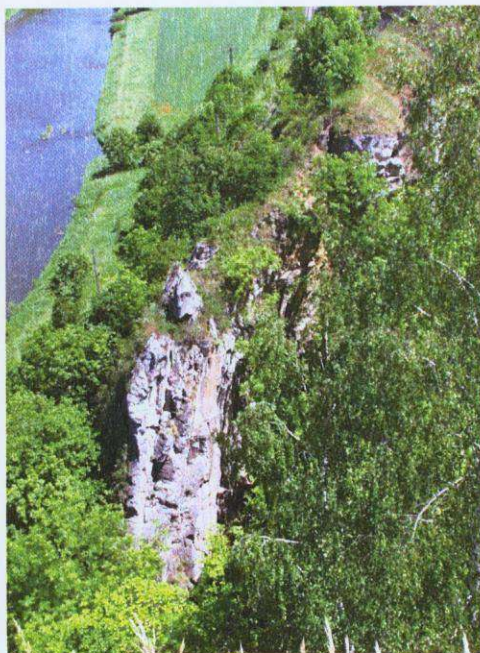
Výhledy po okolí:

(Fotografováno z ostrohu bývalého hradu)

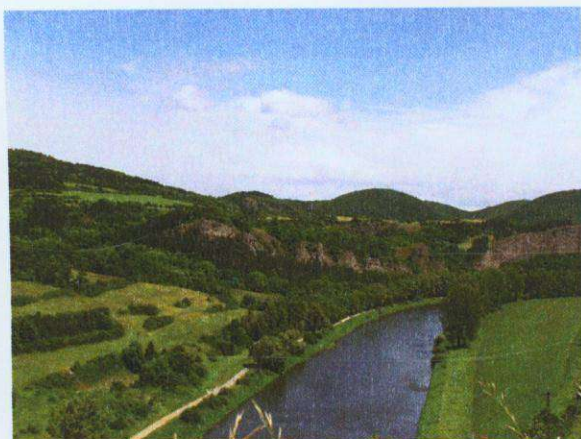
Berounka – směr k Berounu

Skalní hřeben pod Hradem

Berounka – směr k Srbsku

Levý břeh Berounky

